

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ: Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΩΣ ΝΕΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΠΑΛΑΤΣΟΥ ΒΙΡΓΙΝΙΑ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ: 7887

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ: κα ΙΟΥΛΙΑ ΧΟΧΤΟΥΛΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΜΟΡΦΕΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ	7
Πολιτική παγκοσμιοποίηση	7
Οικονομική παγκοσμιοποίηση	7
Πολιτισμική παγκοσμιοποίηση	10
Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ	
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	15
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ	17
Η γλώσσα	17
Η θρησκεία	19
Η τεχνολογία και η επικοινωνία	21
Η υλική και θεσμική οργάνωση	22
Η ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	
Εισαγωγική προσέγγιση	23
Η Εξέλιξη της Επικοινωνίας	24
Η γλώσσα	25
Η τυπογραφία	25
Ο τύπος	26
Ο κινηματογράφος	28
Το ραδιόφωνο	29
Η τηλεόραση	30
Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής και τα δίκτυα	32
Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ	
Εισαγωγική προσέγγιση	37

ΤΟ ΕΘΝΟΣ	
Το έθνος και ο Εθνικισμός	37
Εθνικισμός και παγκοσμιοποίηση	38
Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	
Εισαγωγική προσέγγιση	41
Η σύγχρονη εποχή	43
Η πολυεθνική επιχείρηση	45
Το παγκόσμιο χρέος	47
Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ	49
ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	
Ο σύγχρονος προβληματισμός	51
ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ	54
Η νέα παγκόσμια πραγματικότητα	57
Τα ανθρώπινα δικαιώματα	61
Προοπτικές και προβληματισμοί	64
ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ	65

Η Παγκοσμιοποίηση

Εισαγωγική Προσέγγιση

Ο όρος παγκοσμιοποίηση, που πρωτοεμφανίστηκε στην Αγγλική και Γαλλική γλώσσα στις αρχές της δεκαετίας 1960, άρχισε να χρησιμοποιείται διεθνώς στα μέσα της δεκαετίας 1980 σε σχέση με την ένταση και την επιτάχυνση μιας εξελικτικής ενιαιοποίησης του κόσμου και παγιώθηκε στην επιστημονική, πολιτική και οικονομική ορολογία στις αρχές της δεκαετίας 1990. Στην Αγγλική γλώσσα, το επίθετο 'global' έχει την έννοια τόσο του παγκόσμιου όσο και του συνολικού ή καθολικού, αυτή δε τη διττή έννοια εμπεριέχει ο όρος globalization (παγκοσμιοποίηση) που σήμερα χρησιμοποιείται πλέον ευρύτατα, σε αρκετές δε περιπτώσεις καταχρηστικά ή χωρίς σαφή συνείδηση του περιεχομένου του.

Η συνολική μεταβολή που συνεπάγεται η παγκοσμιοποίηση στην αντίληψη και οργάνωση του κόσμου, άρχισε να γίνεται ιδιαίτερος αισθητή και να συνειδητοποιείται ευρύτερα μόλις κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, η δε παγκοσμιοποίηση, ως διακριτή εξέλιξη, άρχισε να απασχολεί την επιστήμη στο τέλος της δεκαετίας 1980, αλλά μέχρι τα μέσα της δεκαετίας 1990 υπήρχαν στη διεθνή επιστημονική βιβλιογραφία μόνον ελάχιστοι δημοσιευμένοι τίτλοι αλλά και ελάχιστες αναφορές για το θέμα αυτό. Την πολιτική η παγκοσμιοποίηση άρχισε να την απασχολεί μόλις κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας 1990, θα πρέπει δε να σημειωθεί ότι αποσπασματικός και ασυστηματοποιήτος είναι, μέχρι σήμερα, ο πολιτικός λόγος για το θέμα αυτό, τις ποικίλες πτυχές του και την προοπτική που διαμορφώνει στον κόσμο.

Παγκοσμιοποίηση (globalization) είναι η αντίληψη και οργάνωση του κόσμου ως ενιαίου. Ο όρος 'αντίληψη' αναφέρεται στην πνευματική και συμβολική διάσταση της παγκοσμιοποίησης, ενώ ο όρος 'οργάνωση' αναφέρεται στη θεσμική και λειτουργική οργάνωση του κόσμου και περιλαμβάνει και την οικονομία. Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια σύνθετη αντικειμενική εξέλιξη με πνευματική και υλική βάση, αλλά ταυτοχρόνως αποτελεί και επιδίωξη που συναρτάται με την εξυπηρέτηση συγκεκριμένων συμφερόντων ή αναγκών, η δε πραγμάτωσή της μεθοδεύεται σημειολογικά και υλικά. Η πνευματική και υλική διάσταση της παγκοσμιοποίησης δεν αποτελούν δυο απόλυτα διαχωρισμένες σφαίρες, αλλά δυο διακριτές σφαίρες σε συνεχή αλληλόδραση, όπως επίσης σε στενή και συνεχή αλληλόδραση τελεί η παγκοσμιοποίηση ως αντικειμενική εξέλιξη αφενός και ως σκοπούμενη εξέλιξη, δηλαδή ως επιδίωξη, αφετέρου. Μέσα από τη σύνθετη αυτή διαδικασία της παγκοσμιοποίησης αφενός ο άνθρωπος φθάνει βαθμιαία να αντιλαμβάνεται τον κόσμο ως ενιαίο και αφετέρου ο κόσμος καθίσταται σταδιακά πράγματι ενιαίος μέσα από την οργάνωσή του. Προς την εξέλιξη αυτή ωθούν: α) η

έμφυτη κλίση του ανθρώπου προς την καθολικότητα και τα κοινά στοιχεία της ανθρώπινης ύπαρξης, β) η τεχνολογία και οι υλικές και σημειολογικές μεταβολές που έχει επιφέρει στον κόσμο και γ) η επίσης έμφυτη ανθρώπινη κλίση επιδίωξης εξουσιαστικής επιβολής, που οδηγεί στη συνεχή αναζήτηση ευρύτερου πεδίου στο οποίο να ασκείται η επιβολή αυτή· κεντρικός δε, αλλά όχι μοναδικός, όσον αφορά στον τελευταίο αυτόν παράγοντα, είναι ο ρόλος του καπιταλισμού, ο οποίος επίσης διέπεται από λογική επιβολής και συνεχούς επέκτασης. Περαιτέρω, η παγκοσμιοποίηση εξειδικεύεται σε οικονομική, πολιτισμική και πολιτική, τρεις κύριες μορφές, οι οποίες επίσης τελούν σε συνεχή αλλά όχι απαραίτητως στενή αλληλόδραση.

Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια πραγματικότητα σε εξέλιξη, που έχει εισαγάγει τον κόσμο σε μια διαδικασία μετάβασης, που δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη, η δε ολοκλήρωση της δεν αποκλείεται να ανασταλεί στο μέλλον από μια πολυδιάσπαση του κόσμου ή οργάνωση του σε πολυπεριφερειακή βάση, κάτω από την επίδραση ποικίλων δυνάμεων και πρωτίστως ορισμένων πλευρών της ανθρώπινης φύσης. Θα πρέπει να σημειωθεί, περαιτέρω, ότι η παγκοσμιοποίηση δεν πρέπει να συγχέεται ή να ταυτίζεται με το ποιοτικό περιεχόμενο της μεταβολής που συντελείται σήμερα παγκοσμίως, δηλαδή με τα ειδικότερα ποιοτικά χαρακτηριστικά της οικονομίας, του πολιτισμού ή της πολιτικής, τα οποία η παγκοσμιότητα προσδιορίζει μεν σημαντικά, χωρίς όμως να εξισώνεται με αυτά. Ζήτημα προς διερεύνηση αποτελεί, επομένως, αν και σε ποιον βαθμό οι όποιες αρνητικές πλευρές της κάθε μεταβολής που συντελείται οφείλονται στην παγκοσμιότητα ή σε άλλους παράγοντες και, κυρίως, σε ανθρώπινη μεθόδευση.

Παράλληλα με την παγκοσμιοποίηση, συντελείται σήμερα παγκοσμίως και μια ουσιώδης μεταβολή πολιτισμού, με κύρια χαρακτηριστικά την αξιακή ρευστότητα και τη βαθμιαία επιβολή ενός εξωκοινωνικά κατασκευασμένου πολιτισμού, μεταβολή που οφείλεται σημαντικά αφενός σε νεοφιλελεύθερη μεθόδευση και αφετέρου σε αυτοτελή επίδραση της τεχνολογίας. Η εξέλιξη προς την παγκοσμιοποίηση και η ανάπτυξη της τεχνολογίας και της επικοινωνίας ευνοούν την πραγμάτωση της μεταβολής αυτής, η οποία όμως δεν πρέπει να συγχέεται εννοιολογικά με την παγκοσμιοποίηση. Αναπόφευκτα βέβαια, η εξέλιξη προς έναν ενιαίο κόσμο, δηλαδή η παγκοσμιοποίηση, επηρεάζει σημαντικά τους ιδιαίτερους πολιτισμούς, η ποιότητα όμως της μεταβολής αυτής, δηλαδή τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της, ούτε προκαθορισμένα είναι ούτε αναπόδραστα,

Την πολιτική η παγκοσμιοποίηση άρχισε να την απασχολεί μόλις κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας 1990, θα πρέπει δε να σημειωθεί ότι αποσπασματικός και ασυστηματοποίητος είναι, μέχρι σήμερα, ο πολιτικός λόγος για το θέμα αυτό, τις ποικίλες πτυχές του και την προοπτική που διαμορφώνει στον κόσμο.

Παγκοσμιοποίηση (globalization) είναι η αντίληψη και οργάνωση του κόσμου ως ενιαίου. Ο όρος 'αντίληψη' αναφέρεται στην πνευματική και συμβολική διάσταση της παγκοσμιοποίησης, ενώ ο όρος 'οργάνωση' αναφέρεται στη θεσμική και λειτουργική οργάνωση του κόσμου και περιλαμβάνει και την οικονομία. Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια σύνθετη αντικειμενική εξέλιξη με πνευματική και

υλική βάση, αλλά ταυτοχρόνως αποτελεί και επιδίωξη που συναρτάται με την εξυπηρέτηση συγκεκριμένων συμφερόντων ή αναγκών, η δε πραγμάτωσή της μεθοδεύεται σημειολογικά και υλικά. Η πνευματική και υλική διάσταση της παγκοσμιοποίησης δεν αποτελούν δυο απόλυτα διαχωρισμένες σφαίρες, αλλά δυο διακριτές σφαίρες σε συνεχή αλληλόδραση, όπως επίσης σε στενή και συνεχή αλληλόδραση τελεί η παγκοσμιοποίηση ως αντικειμενική εξέλιξη αφενός και ως σκοπούμενη εξέλιξη, δηλαδή ως επιδίωξη, αφετέρου. Μέσα από τη σύνθετη αυτή διαδικασία της παγκοσμιοποίησης αφενός ο άνθρωπος φθάνει βαθμιαία να αντιλαμβάνεται τον κόσμο ως ενιαίο και αφετέρου ο κόσμος καθίσταται σταδιακά πράγματι ενιαίος μέσα από την οργάνωσή του. Προς την εξέλιξη αυτή ωθούν: α) η έμφυτη κλίση του ανθρώπου προς την καθολικότητα και τα κοινά στοιχεία της ανθρώπινης ύπαρξης, β) η τεχνολογία και οι υλικές και σημειολογικές μεταβολές που έχει επιφέρει στον κόσμο και γ) η επίσης έμφυτη ανθρώπινη κλίση επιδίωξης εξουσιαστικής επιβολής, που οδηγεί στη συνεχή αναζήτηση ευρύτερου πεδίου στο οποίο να ασκείται η επιβολή αυτή· κεντρικός δε, αλλά όχι μοναδικός, όσον αφορά στον τελευταίο αυτόν παράγοντα, είναι ο ρόλος του καπιταλισμού, ο οποίος επίσης διέπεται από λογική επιβολής και συνεχούς επέκτασης. Περαιτέρω, η παγκοσμιοποίηση εξειδικεύεται σε οικονομική, πολιτισμική και πολιτική, τρεις κύριες μορφές, οι οποίες επίσης τελούν σε συνεχή αλλά όχι απαραίτητως στενή αλληλόδραση.

Η επιδίωξη επιβολής είναι εγγενής στην ανθρώπινη φύση, η δε επιδίωξη παγκόσμιας επιβολής, γεωγραφικά και ποιοτικά, αποτελεί ένα ακόμα χαρακτηριστικό της εποχής μας. Η παγκοσμιοποίηση διευκολύνει και ταυτοχρόνως δυσχεραίνει την επιδίωξη παγκόσμιας επιβολής, η οποία αποκτά σύνθετη μορφή και περιεχόμενο, αρθρώνεται σε διαφορετικά επίπεδα και έχει κυρίαρχα υπερεθνικό χαρακτήρα, ενώ ιδιαιτερότητα όσον αφορά στο ζήτημα αυτό εμφανίζει η πολιτική των ΗΠΑ από το έτος 2001, που στοχεύει στην αξιοποίηση της στρατιωτικής υπεροχής και στην επιβολή με την πειθώ των όπλων.

Η παγκοσμιοποίηση, η ουσιαστική μεταβολή πολιτισμού και η επιδίωξη παγκόσμιας επιβολής αποτελούν τους τρεις άξονες της σύγχρονης παγκόσμιας εξέλιξης, ο ποιοτικός όμως προσδιορισμός -πολιτικά, οικονομικά ή πολιτισμικά- του υπό διαμόρφωση παγκόσμιου χώρου εξακολουθεί να είναι ζητούμενο, η τελική απάντηση στο οποίο εξαρτάται αποκλειστικά από τον άνθρωπο, τη βούληση και τις αντιστάσεις του.

Μορφές της Παγκοσμιοποίησης

Η παγκοσμιοποίηση εξειδικεύεται σε πολιτική, οικονομική και πολιτισμική, τρεις κύριες μορφές που τελούν σε συνεχή αλλά όχι απαραίτητα στενή αλληλόδραση, διέπονται όμως από κοινή εσωτερική λογική, η οποία μπορεί κατά περίπτωση να ταυτίζεται, να συνυπάρχει ή να συγκρούεται με την εξωτερική λογική της παγκοσμιοποίησης ως σκοπούμενου αποτελέσματος ανθρώπινης μεθόδευσης, δηλαδή ως επιδίωξης συμφερόντων. Έτσι, η τρέχουσα πραγματικότητα της παγκοσμιοποίησης αποτελεί σύνθεση αντικειμενικής εξέλιξης και υποκειμενικής επιδίωξης, ή εγγενούς και εξωγενούς λογικής. Αυτήν ακριβώς τη σύνθεση αποτυπώνει η εξέταση των τριών κύριων πλευρών της παγκοσμιοποίησης, που ακολουθεί κατωτέρω.

Πολιτική παγκοσμιοποίηση

Η πολιτική παγκοσμιοποίηση εκδηλώνεται θεσμικά, λειτουργικά και συμβολικά και αφορά στο κράτος, στην πολιτική και στο παγκόσμιο σύστημα. Ως αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης και της συνολικής πολιτισμικής μεταβολής που συντελείται σήμερα παγκοσμίως, το έθνος αποδυναμώνεται λειτουργικά και απαξιώνεται συμβολικά, αποψιλώνεται από το στοιχείο της κοινής προσπάθειας και της κοινής προοπτικής και χάνει τη χρησιμότητα του για την οργάνωση της κοινωνίας και της οικονομίας, ενώ το κράτος, του οποίου η εσωτερική και εξωτερική κυριαρχία περιορίζεται συνεχώς, συρρικνώνεται και αποδυναμώνεται ως προς τις λειτουργίες και τις δυνατότητες του, χάνει το μονοπώλιο άσκησης νόμιμης βίας και μετατρέπεται σε μηχανισμό τοπικής διαχείρισης και σε έκφραση μιας παγκόσμιας υπερεθνικής τάξης. Τα σύνορα καταρρέουν θεσμικά, λειτουργικά και πολιτισμικά, η πολιτική λειτουργία αμφισβητείται, ο δημόσιος χώρος παραχωρεί τη θέση του στον ιδιωτικό, η νομιμοφροσύνη των ανθρώπων αναπροσανατολίζεται, η κοινωνία πολυδιασπάται και αναπτύσσονται ποικίλες μικροσυλλογικότητες ή συλλογικότητες του συναισθήματος, οι πολίτες μεταβάλλονται σε άτομα και τα πρότυπα ζωής και συμπεριφοράς ομογενοποιούνται παγκοσμίως. Ταυτοχρόνως, ομογενοποιείται παγκοσμίως και ο πολιτικός λόγος, ο οποίος επιχειρείται να απομειωθεί σε λόγο της καθημερινότητας, της αγοράς, του διάχυτου κινδύνου ή της παγκόσμιας τάξης, η πολιτική επιχειρείται να στεγανοποιηθεί, να αποστειρωθεί και να απομειωθεί σε τεχνοκρατική διαχείριση και σε έκφραση μιας παγκόσμιας υπερεθνικής πολιτικής τάξης και η πολιτική εξουσία να μετατραπεί σε έκφραση της τάξης αυτής, ενώ η πολιτική ιδεολογία έχει από καιρό αποσυντεθεί και παρακμάσει. Εκτός όμως από την πολιτική, πολλαπλή πίεση δέχονται σήμερα η δημοκρατία και οι φιλελεύθεροι θεσμοί, ενώ οι ατομικές ελευθερίες αντιμετωπίζουν δυσοίονες προοπτικές.

Η αποδυνάμωση και στεγανοποίηση της πολιτικής, η αποσύνθεση και υποκατάσταση της ιδεολογίας και η ενίσχυση της εξουσιαστικής επιβολής, που αποτελούν κυρίαρχη τάση στον σημερινό κόσμο, δεν οφείλονται πρωταρχικά στην παγκοσμιοποίηση, αλλά κυρίως αφενός στην αντίληψη και τις επιδιώξεις της αγοράς και αφετέρου σε μεθοδεύσεις παγκόσμιας επιβολής που εκδηλώνονται

πολλαπλά. Αντιθέτως, η παγκοσμιοποίηση, χωρίς να είναι εντελώς ανεύθυνη για όσα αρνητικά προανέφερα, καθιστά το άτομο, ως φυσική και ηθική οντότητα, μονάδα συγκρότησης του κόσμου, αναδεικνύει τον ρόλο της πολιτικά ευαίσθητης κοινωνίας στη θέση του απρόσωπου και πολιτικά ψυχρού κράτους και διευκολύνει, δυνητικά, την ανάπτυξη ενός πανανθρώπινου πολιτικού λόγου που θα αντιπαρατίθεται στον λόγο και τις μεθοδεύσεις παγκόσμιου εξουσιασμού ή στην αντίληψη και τις πρακτικές πνευματικού και πολιτισμικού ευτελισμού και θα αποτελεί λόγο πολιτικής ουσίας. Ταυτοχρόνως, όμως, η παγκοσμιοποίηση καθολικοποιεί την επιδίωξη εξουσιαστικής επιβολής και, παρά τις εγγενείς αδυναμίες της όσον αφορά στην ολοκλήρωση μιας παγκόσμιας επιβολής, δεν παύει να αποτελεί σύστημα εξουσιασμού σκοπούμενο και επιδιωκόμενο, μπορεί δε να οδηγήσει σε έναν κόσμο στον οποίο, παράλληλα με μια μη ολοκληρωμένη καθολική επιβολή, θα υπάρχουν και άλλες δομές επιβολής, δηλαδή σε έναν κόσμο πολλαπλού εξουσιασμού.

Περαιτέρω, στο πλαίσιο της νέας πραγματικότητας που διαμορφώνεται, οι διεθνείς σχέσεις μετατρέπονται, βαθμιαία, σε μια παγκόσμια αλληλόδραση ατόμων, ομάδων και κοινωνιών, με κυρίαρχη επιδίωξη την ισχύ και την επιβολή, το κράτος παύει να είναι το κύριο υποκείμενο τους και η διεθνής κοινότητα, που βαθμιαία μετατρέπεται σε παγκόσμια, παύει να είναι πολιτειοκεντρική και σταδιακά καθίσταται υπερεθνική. Η υλική και ηθική ισχύς της κοινωνίας, η πολιτισμική ανταγωνιστικότητα της και η δυνατότητα της να ελέγχει και να χρησιμοποιεί αποτελεσματικά το κράτος, παρέχουν ανάλογα στην ίδια και στα μέλη της λιγότερες ή περισσότερες δυνατότητες μέσα στο παγκόσμιο υπερεθνικό πλαίσιο. Η νέα παγκόσμια τάξη που επιχειρείται να επιβληθεί, προσδιορίζεται πρωτίστως πολιτισμικά, βασίζεται στην αντίληψη μιας κεντρικής διεύθυνσης του κόσμου και στην αρχή της προστασίας παγκόσμιων αγαθών ή αξιών, υποστηρίζεται από μια παγκόσμια αστυνομική οργάνωση της στρατιωτικής ισχύος και υπέρκειται του κράτους, το οποίο επιδιώκει να μεταβάλει σε έκφραση της. Η δυνατότητα ή μη τελικής επιβολής της τάξης αυτής, καθώς και η τελική μορφή και το περιεχόμενο της, θα αποτελέσουν κρίσιμο στοιχείο προσδιορισμού του κόσμου, ο οποίος αντιμετωπίζει εξίσου το ενδεχόμενο πολυδιάσπασης ή οργάνωσης σε περιφερειακή βάση, σε μιαν εποχή που αναδεικνύει νέες ποιότητες, νέες μορφές συλλογικότητας και νέες ετερότητες. Θα πρέπει, όμως, να σημειωθεί ότι κάτω από τις σημερινές συνθήκες μια πολυδιάσπαση του κόσμου θα μπορούσε να βυθίσει σε ακραία εξαθλίωση και στην καταπίεση τοπικών φεουδαρχιών εκτεταμένες περιοχές της Γης, να απειλήσει σοβαρά την παγκόσμια ασφάλεια και να δημιουργήσει μια ζοφερή κατάσταση για την ανθρωπότητα στο σύνολο της.

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας προσδιορισμού του κόσμου και της εξέλιξης του είναι, σήμερα, η ένταξη και ο αποκλεισμός που αποτελούν τις δύο όψεις της παγκόσμιας υπερεθνικής πραγματικότητας και τις μόνες δυνατότητες που παρέχονται εναλλακτικά στις χώρες, στις κοινωνίες και στα άτομα, ενώ παραλλήλως η φτώχεια εξαπλώνεται ραγδαία στη Γη, η τάση υπερσυγκέντρωσης του παγκόσμιου πλούτου στα χέρια ολίγων ατόμων είναι εμφανής, η ανάπτυξη

επαναποκτά έντονα πολωτικό χαρακτήρα, κι ακόμα είναι ενδεχόμενο να καταστούν προνόμιο των υπερεθνικά οργανωμένων ολίγων ο έλεγχος της υλικής οργάνωσης του κόσμου, η δυνατότητα ουσιαστικής μεταβολής, οι ουσιαστικές κοινωνικές επιδιώξεις, η ισχύς και η δυνατότητα προσδιορισμού της συμπεριφοράς των άλλων και, κυρίως, η γνώση. Η παγκοσμιοποίηση, χωρίς να αποτελεί τον γενεσιουργό παράγοντα των ενδεχομένων αυτών, παρέχει το κατάλληλο πλαίσιο για τη μεθόδευση, τόσο της πραγμάτωσης όσο και της αποτροπής τους.

Μέχρι σήμερα, η τρέχουσα πολιτική προσεγγίζει την παγκοσμιοποίηση είτε με νεοφιλελεύθερη οπτική είτε με πνεύμα αντίθεσης θα πρέπει, όμως, να σημειωθεί ότι η θέση των περισσότερων πολιτικών κομμάτων, ανά τον κόσμο, δεν είναι απόλυτα σαφής, οριοθετημένη και οριστική στο ζήτημα της παγκοσμιοποίησης, ενώ νέες τάσεις και δεδομένα εισάγει, από το 2001, ο Αμερικανικός Ρεπουμπλικανικός νεοσυντηρητισμός. Η νεοφιλελεύθερη άποψη εκφράζεται κυρίως θεσμικά, μέσα από τις δομές εξουσίας σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, και μέσα από τις υπερεθνικές ή πολυεθνικές επιχειρήσεις και διάφορα υπερεθνικά κοινωνικά δίκτυα -γνωστότερο από τα οποία είναι το Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ- ενώ απευθύνεται στις ευρύτερες μάζες με σύνθετες επικοινωνιακές διαδικασίες που αξιοποιούν ή εκμεταλλεύονται έμφυτες ανθρώπινες κλίσεις ή ενισχύουν και κατευθύνουν το φαντασιακό. Το λεγόμενο, ανακριβώς, “κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης” συγκροτείται από μια πανσπερμία πολιτικών ή κοινωνικών οργανώσεων ή κινημάτων που είναι στην πλειοψηφία τους αντικαπιταλιστικά ή είναι απλώς αντι-νεοφιλελεύθερα ή τριτοκοσμικά ή και εθνικιστικά. Αιχμή του κινήματος αποτελούν το Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ αλλά και οι συντονισμένες εκδηλώσεις διαμαρτυρίας που πραγματοποιούνται με αφορμή τη σύγκληση διεθνών οικονομικών συνόδων, όπως είναι οι σύνοδοι του G-8, του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κ.ά.. Γεγονός είναι πάντως ότι, παρά τη συνεχώς αυξανόμενη αμφισβήτηση του νεοφιλελεύθερου δόγματος στη συνείδηση των κοινωνιών, η αντίθεση στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση δεν έχει αρθρωθεί ακόμη σε συγκροτημένη δημιουργική πρόταση που να απηχεί τη βούληση και τις προσδοκίες της ευρύτερης κοινωνίας, τοπικά ή παγκόσμια, να ανταποκρίνεται στις προδιαγραφές και στις ανάγκες της εποχής μας και να απαντά στα σύγχρονα ζητούμενα.

Οικονομική παγκοσμιοποίηση

Η οικονομική παγκοσμιοποίηση συνίσταται στη λειτουργική οργάνωση της οικονομίας ως ενιαίας μονάδας παγκοσμίως και χαρακτηρίζεται από την υπερεθνική αντίληψη και δράση των οικονομικών υποκειμένων και τον συνεχώς αυξανόμενο υπερεθνικό χαρακτήρα της οικονομίας. Η εθνική οικονομία παύει βαθμιαία να αποτελεί μονάδα οικονομικής ολοκλήρωσης, η παγκόσμια οικονομία χάνει τον εθνοκεντρικό και διεθνικό χαρακτήρα της και καθίσταται βαθμιαία υπερεθνική, ενώ μεταβάλλονται ουσιαστικά οι όροι οικονομικής δράσης και αναδεικνύονται νέα, παγκόσμια οικονομικά υποκείμενα. Το κράτος αδυνατεί να ρυθμίζει κυρίαρχα την οικονομική δραστηριότητα μέσα στην επικράτεια του, οι

δυνατότητες του όσον αφορά στη διεύθυνση της οικονομίας αποδυναμώνονται συνεχώς και το ίδιο περιορίζεται σε ρόλο εγγυητή της παγκόσμιας οικονομίας και μιας παγκόσμιας, υπερεθνικής οικονομικής τάξης ή, ακόμα, μετατρέπεται και σε μέσο στήριξης και προώθησης ιδιωτικών, υπερεθνικών οικονομικών συμφερόντων. Αντιθέτως, αυξάνεται συνεχώς η δυνατότητα των ατόμων, των πολυεθνικών επιχειρήσεων, των χρηματαγορών και της υπερεθνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας να επηρεάζουν την παγκόσμια οικονομία και την οικονομία των χωρών, και γενικότερα -ως συνέπεια τόσο της παγκοσμιοποίησης όσο και μιας συνολικής μεταβολής πολιτισμού- αυξάνονται ο ρόλος και η σημασία του ιδιωτικού τομέα έναντι του κρατικού, ο οποίος συρρικνώνεται και αποδυναμώνεται συνεχώς, ενώ παραλλήλως περιορίζεται συνεχώς η δυνατότητα του κράτους να συμμετέχει θεσμικά στη διαμόρφωση και διεύθυνση της παγκόσμιας οικονομίας.

Η παγκοσμιοποίηση, η αγορά και η επικοινωνία προσδιορίζουν καθοριστικά τη σύγχρονη οικονομία αλλά και τη μορφή του σύγχρονου κόσμου. Η αγορά ασκεί παγκοσμίως έντονη κανονιστική και ομογενοποιητική επιρροή, έχει καταστεί ιδεολογία και παράγει αυτόνομα και κυρίαρχα πολιτισμό, αποτελεί δε δομικό στοιχείο του παγκόσμιου συστήματος. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι η ηγεμονική κυριαρχία της αγοράς έχει, σε σημαντικό βαθμό, συγκυριακό χαρακτήρα, πράγμα που σημαίνει ότι η σημερινή σχέση κοινωνίας και αγοράς, που σαφέστατα προβληματίζει, δεν θα παραμείνει απαραίτητως αμετάβλητη, ενώ είναι μακροπροθέσμως ενδεχόμενη και η υπέρβαση της αγοράς, συνεπεία της εξέλιξης της τεχνολογίας, της μεταβολής πολιτισμού ή μιας διαφορετικής οργάνωσης του κόσμου και της ανθρώπινης συλλογικότητας.

Η επικοινωνία αποτελεί σήμερα ισχυρότατη δύναμη, όχι μόνον επιβολής αλλά και μεταβολής, ενισχύεται δε σημαντικά από την τεχνολογία, η οποία την προσδιορίζει καθοριστικά, μεγιστοποιεί τις δυνατότητες της και δημιουργεί νέες. Ο ρόλος της επικοινωνίας στην οικονομία είναι σήμερα θεμελιακός, αφού το δίκτυο και η παραγωγή, επεξεργασία και διακίνηση της πληροφορίας έχουν καταστεί κεντρικό στοιχείο της οικονομικής οργάνωσης, η πληροφορία εμπορεύσιμο αγαθό και η παγκόσμια επικοινωνιακή αλληλόδραση κινητήρια δύναμη της σύγχρονης οικονομίας, κι ακόμα γιατί η επικοινωνία επηρεάζει σημαντικά τη συγκρότηση της ταυτότητας και την πολιτισμική μεταβολή.

Η συνολική μεταβολή που συντελείται στους όρους, τις προϋποθέσεις και τον τρόπο οικονομικής δράσης, προδιαγράφει μια νέα μορφή οικονομίας, λιγότερο συνδεδεμένης με την υλική παραγωγή και τους κλασικούς συντελεστές της και περισσότερο εξαρτημένης από την ισχύ, την επιβολή, το φαντασιακό και την επικοινωνία και προσανατολισμένης στην επιδίωξη συνεχώς μεγαλύτερης κερδοφορίας, ενώ η παγκοσμιοποίηση και η ακραία εκδοχή της αγοράς οδηγούν σε έναν παγκόσμιο ανταγωνισμό κλίμακας που μπορεί να προκαλέσει σημαντικά προβλήματα. Τέλος, κρίσιμο παραμένει το ερώτημα αν η σύγχρονη οικονομική πρόταση του καπιταλισμού της αγοράς είναι βιώσιμη και συμβατή με τη φυσική τάξη.

Πολιτισμική παγκοσμιοποίηση

Ο προσδιορισμός της πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης είναι δυσχερής, γιατί αυτή συνδυάζεται -χωρίς όμως να εξισούται- με μια ουσιώδη μεταβολή πολιτισμού που συντελείται σήμερα παγκοσμίως, με κύρια χαρακτηριστικά την αξιακή ρευστότητα και τη βαθμιαία επιβολή ενός εξωκοινωνικά κατασκευασμένου πολιτισμού. Γεγονός είναι ότι η εξέλιξη προς έναν ενιαίο κόσμο και η ύπαρξη ενός ενιαίου παγκόσμιου χώρου υπαγορεύουν τη διαμόρφωση πολιτισμικής συλλογικότητας στη βάση της κοινής ανθρώπινης συνείδησης και όχι στη βάση της συλλογικής ιδιαιτερότητας και αυτή είναι η ουσία της πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης. Ο πολιτισμός, νοούμενος ως συνολικός τρόπος ζωής και σκέψης και ως σύστημα αξιών, αποτελεί κρίσιμο στοιχείο στην εποχή μας, ο δε ρόλος του στη διαμόρφωση του κόσμου θα είναι καθοριστικός. Προϊόν πρωτίστως της πνευματικής και ηθικής διάστασης του ανθρώπου, ο πολιτισμός σηματοδοτεί διαχρονικά μια συνειδητή εξελικτική πορεία της ανθρωπότητας και δεν μπορεί να απομειωθεί ούτε σε επιφανόμενο μιας οικονομικής βάσης, όπως θεωρεί ο μαρξισμός, ούτε σε αγαθό που παράγεται στο θερμοκήπιο της αγοράς, όπως επιθυμεί ο νεο-φιλελευθερισμός. Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, ο πολιτισμός αποκτά άμεση πολιτική διάσταση και λειτουργία, καθίσταται δομικό στοιχείο της παγκόσμιας τάξης, συστατικό στοιχείο της ισχύος, αποφασιστικό μέσο παγκόσμιας επιβολής και περιεχόμενο της πολιτικής πράξης. Περαιτέρω, η παγκοσμιοποίηση επηρεάζει αποφασιστικά όλα τα επιμέρους στοιχεία του πολιτισμού, όπως είναι η γλώσσα, η θρησκεία, η διάνοηση και η τέχνη, το σύστημα αξιών, η κοινωνική οργάνωση και επικοινωνία κ.λπ., ενώ δημιουργεί μεγέθη που υπερβαίνουν, προς το παρόν, τις δυνατότητες αφομοίωσης του ατόμου και των κοινωνιών και συμπίπτει σημαντικά την ατομικότητα. Επίσης, το παγκόσμιο αποδυναμώνει και προσδιορίζει το τοπικό, ενώ το καθολικό συμπίπτει και τείνει να εξαλείψει το ιδιαίτερο.

Βάση του πολιτισμού αποτελεί η γνώση, η οποία αποτελεί επίσης αναγκαία προϋπόθεση για την πραγμάτωση της ανθρώπινης ελευθερίας. Ταυτοχρόνως και η ίδια η γνώση προϋποθέτει την ύπαρξη ελευθερίας προκειμένου να αποκτηθεί. Όμως σήμερα, στην 'εποχή της γνώσης και της πληροφορίας', παρά τις διακηρύξεις και τα επιφανόμενα, η γνώση περιορίζεται, υποκαθίσταται, προσδιορίζεται ή και εξαλείφεται, ή καθίσταται βαθμιαία απροσπέλαστη στους πολλούς και προνομιακό μέσο ισχύος και επιβολής ολίγων, ενώ ταυτοχρόνως οι νοητικές και γνωστικές ικανότητες των ανθρώπων αποδυναμώνονται, περιορίζονται ή εκτρέπονται και επιδιώκεται μια συνολική καταστολή της ανθρώπινης προσωπικότητας.

Η μονόπλευρα υλιστική κατεύθυνση του σύγχρονου πολιτισμού ευνοεί την ασυμμετρία μεταξύ της φυσικής και της πνευματικής διάστασης του ανθρώπου και θέτει στην υπηρεσία της ανθρώπινης φύσης και των κλίσεων της τις αυξημένες δυνατότητες της σύγχρονης τεχνολογίας. Κυρίαρχο στοιχείο της ανθρώπινης φύσης είναι η τάση επιβολής, η οποία ενισχύεται τόσο από την υλιστική κατεύθυνση του σύγχρονου πολιτισμού όσο και από την ιδεολογία της αγοράς, ενώ καθίσταται πιο αποτελεσματική χάρη στη σύγχρονη τεχνολογία, που

χρησιμοποιείται κατά κύριο λόγο για την πραγμάτωση επιδιώξεων της ανθρώπινης φύσης και όχι της ανθρώπινης πνευματικότητας, πρωτίστως δε για την πραγμάτωση της επιβολής. Περαιτέρω, ανακύπτουν δύο σημαντικά ζητήματα: πρώτον, αν η πολιτισμική επιβολή, που με τη βοήθεια της επικοινωνίας προωθείται πολύπλευρα, θα αλλοιώσει ή θα εκτρέψει και προς ποιαν κατεύθυνση τη φυσιολογική αναζήτηση της κοινής ανθρώπινης συνείδησης που υπαγορεύει η παγκοσμιοποίηση, και δεύτερον, αν η ατομική ετερότητα θα εξακολουθήσει να αποτελεί στοιχείο του πολιτισμού.

Ο κόσμος μεταβάλλεται ραγδαία και ριζικά, η δε μεταβολή που συντελείται είναι πρωτίστως πολιτισμική. Η πολιτισμική αυτή μεταβολή είναι πολύ βαθύτερη και ουσιωδέστερη από την παγκόσμια πολιτισμική χειραγώγηση που επιχειρείται παραλλήλως, με τη μεθοδευμένη επιβολή ενός εξωκοινωνικά κατασκευασμένου πολιτισμού, με την οποία η πολιτισμική μεταβολή δεν πρέπει να εξισώνεται παρά το ότι η δεύτερη, δηλαδή η χειραγώγηση, επιχειρεί, και ως έναν βαθμό επιτυγχάνει, να επηρεάζει την πρώτη. Η συνολική μεταβολή που συντελείται διαμορφώνει νέες οπτικές, άλλες αξίες, διαφορετικούς τρόπους και δυνατότητες και μια νέα παγκόσμια πραγματικότητα. Κρίσιμο ζητούμενο της εποχής μας καθίσταται, επομένως, ο πολιτισμικός προσδιορισμός του κόσμου, η διασφάλιση της ανθρώπινης ελευθερίας και αξιοπρέπειας στο πλαίσιο της παγκοσμιότητας και η διεκδίκηση της συμβατότητας της περαιτέρω εξέλιξης με μια έλλογη αντίληψη του κόσμου και της ανθρώπινης ύπαρξης. Η μάχη για τον πολιτισμικό προσδιορισμό του κόσμου αφορά, αντικειμενικά, στον ποιοτικό προσδιορισμό της παγκοσμιότητας και της καθολικότητας, η σημασία των οποίων έχει καταστεί κρίσιμη για το μέλλον του κόσμου. Η άγονη εμμονή στη συντήρηση της ιδιαιτερότητας ή η ανεπιφύλακτη και χωρίς διεκδικητική πρόταση αποδοχή της παγκοσμιότητας αποτελούν εσφαλμένες επιλογές, που στερούνται πραγματισμού και διευκολύνουν την παγκόσμια πολιτισμική χειραγώγηση.

Η Σύγχρονη Εποχή

Μετανεωτερικότητα - Παγκοσμιοποίηση

Η μετανεωτερικότητα και η παγκοσμιοποίηση είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της σύγχρονης εποχής, στη διαμόρφωση της οποίας συνέβαλαν αποφασιστικά η ανάπτυξη της τεχνολογίας, η εξέλιξη της επικοινωνίας, η εσωτερική λογική της νεωτερικότητας, η εξέλιξη του δυτικού πολιτισμού και του καπιταλισμού, η δημογραφική εξέλιξη, η χειραφέτηση μεγάλου μέρους της Γης από τη δυτική κυριαρχία και αρκετοί ακόμα παράγοντες. Η σύγχρονη πραγματικότητα χαρακτηρίζεται από την αντίληψη και οργάνωση του κόσμου ως ενιαίου όλου και την παγκόσμια επιβολή ενός κατασκευασμένου πολιτισμού, δεν είναι δε δυτικοκεντρική. Προσδιορίζεται βέβαια σημαντικά από τον δυτικό πολιτισμό, περιλαμβάνει όμως σε μεγάλο βαθμό και άλλα, εξίσου σημαντικά, στοιχεία και συντίθεται πολυπολιτισμικά. Η εποχή μας είναι μεταβατική. Ο κόσμος οργανώνεται σε νέες βάσεις, ο πολιτισμός μεταβάλλεται ουσιωδώς και η ανθρώπινη ταυτότητα επαναπροσδιορίζεται. Η συνολική αυτή μεταβολή αποτελεί

ταυτόχρονα αντικειμενική εξέλιξη και επιδίωξη και έχει υλική και πνευματική βάση.

Ο πολιτισμός διαμορφώνεται σήμερα, σε μεγάλο βαθμό εξωκοινωνικά και βασίζεται σε σημαντικές τάσεις της ανθρώπινης φύσης. Είναι κατασκευασμένος και μαζικός, τεχνολογικός, υλιστικός, αντιπνευματικός και αντιανθρωπιστικός, στη δε παραγωγή, διάδοση και επιβολή του συμβάλλουν σημαντικά τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και η σύγχρονη τεχνολογία. Η παγκόσμια κυριαρχία της αγοράς και η επιβολή της, ως κανονιστικού συστήματος και ως πολιτισμικής αξίας, αποτελεί κεντρική κατεύθυνση του σύγχρονου πολιτισμού, κεντρικά χαρακτηριστικά του οποίου είναι ακόμα η ιδεολογικοποίηση προτύπων ζωής και συμπεριφοράς, η εμπορευματοποίηση, ένας έντονος ατομικισμός, ωφελιμισμός, ευδαιμονισμός και ηδονισμός, η προώθηση και κυριαρχία του επιφανειακού, του εφήμερου και του αντιηρωικού, η αισθητικοποίηση της καθημερινότητας και η κυριαρχία του Kitsch. Σήμερα, η ολότητα αντικαθίσταται από μια κατακερματισμένη πραγματικότητα, τα όρια του πραγματικού και του φαντασιακού γίνονται συνεχώς πιο δυσδιάκριτα, το εικονικό και το δήθεν υποκαθιστούν το πραγματικό ολοένα περισσότερο και η αίσθηση της συνοχής και της συνέχειας εξαφανίζεται σταδιακά. Οι αξίες αποδυναμώνονται και βαθμιαία ευτελίζονται, οι αρχές σχετικοποιούνται ή εξαλείφονται και μόνον η επιδίωξη του κέρδους και της επιβολής διατηρεί την πειστικότητά της. Ακόμα, οι συμβολικές ιεραρχίες εξαλείφονται, η αισθητική ισοπεδώνεται και ο ρόλος της διάνοησης αποδυναμώνεται και χάνει την κανονιστική του διάσταση. Η σύγχρονη, κατακερματισμένη και ασυστηματοποίητη πραγματικότητα διαθέτει τη συνοχή και τη λογική των αποσπασματικών κινήτρων, αγνοεί την πρόοδο, ως έννοια και ως επιδίωξη, δεν εκφράζει τη συλλογική ιστορική συνέχεια ή την κοινή προοπτική και δεν παρέχει σκοπό στη ζωή. Επιδίωξη αποτελούν πια το άμεσο και εύκολο, που απηχούν την αντιηρωική αντίληψη και στάση της εποχής μας.

Ο τόπος και ο χώρος αποπροσωποποιούνται και χάνουν τη συμβολική αξία τους, τα σύνορα καταρρέουν, θεσμικά και πολιτισμικά, στη σκέψη και στην καθημερινή πρακτική, το έθνος αποδυναμώνεται συμβολικά και απαξιώνεται λειτουργικά, οι διαχωρισμοί και η διαφορετικότητα αμβλύνονται και αναπτύσσεται ένας πολυπολιτισμικός εθισμός, ενώ οι κοινωνίες μετασχηματίζονται, με βάση νέα πρότυπα και νέα λογική, που δημιουργούν την ανάγκη νοερής ανασύνθεσης και λειτουργικού επαναπροσδιορισμού της έννοιας της κοινότητας. Περαιτέρω, οι κοινωνίες και οι χώρες δεν προσδιορίζονται πια τοπικά αλλά παγκόσμια και αποτελούν χώρο ενός παγκόσμιου γίνεσθαι, η αστική συνάθροιση χαρακτηρίζεται βαθμιαία από ασυνέχεια, κατακερματισμό και -καταναλωτική- εξειδίκευση, ορισμένες μεγάλες πόλεις έχουν εξελιχθεί σε αυτοδύναμες οικονομικές και πολιτισμικές οντότητες, άμεσα ενταγμένες στο παγκόσμιο σύστημα, το οποίο προσδιορίζουν σημαντικά, οι δε ροές της επικοινωνίας συγκροτούν μια διαφορετική, συχνά αυτόνομη, πραγματικότητα.

Σήμερα, ο πολιτισμός είναι προϊόν της αγοράς, της επικοινωνίας και της επιδίωξης επιβολής, η εμπορευματοποίηση επεκτείνεται ακόμα και στην

προσωπική συμπεριφορά, που σε μεγάλο βαθμό παράγεται για να καταναλωθεί, ενώ ο κατακερματισμός της κοινωνίας, η αποδυνάμωση των θεσμών, η αποσύνθεση των ιδεολογιών και η μεταβολή των αξιών, οδηγούν σε πολιτισμούς μικρών ομάδων, "πολιτισμούς" του αισθήματος και του συναισθήματος, που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της μάζας, ενώ εντείνονται παγκόσμια ο ρόλος και η συμβολική σημασία της 'φυλής'.

Η παγκοσμιοποίηση, δηλαδή η αντίληψη και οργάνωση του κόσμου ως ενιαίου όλου, είναι ταυτόχρονα αντικειμενική εξέλιξη και επιδίωξη. Ως αντικειμενική εξέλιξη, η παγκοσμιοποίηση είναι αναπόδραστη και οφείλεται στην ανάπτυξη της τεχνολογίας, στην εξέλιξη της επικοινωνίας και στην ανάπτυξη μιας παγκόσμιας λειτουργικής αλληλεξάρτησης και αλληλόδρασης. Οφείλεται, επίσης, στην αντίληψη και στο όραμα ενός ενιαίου κόσμου χωρίς τεχνητούς συμβολικούς διαχωρισμούς, αντίληψη που ενυπάρχει στον άνθρωπο μαζί με την αντίληψη ιδιαιτερότητας και τη συνείδηση της ατομικότητάς του. Ως επιδίωξη η παγκοσμιοποίηση προωθείται με διάφορες θεσμικές, πολιτισμικές και επικοινωνιακές μεθοδεύσεις και στοχεύει στην παγκόσμια επιβολή, στην επίτευξη προνομιακών όρων αγοράς και ανταγωνισμού, στον έλεγχο της παγκόσμιας εξέλιξης και στη συγκρότηση μιας παγκόσμιας κυριαρχίας με σύγχρονους όρους, μέσα από τον προσδιορισμό της αντίληψης και οργάνωσης του κόσμου.

Η πολύ πρόσφατη συνειδητοποίηση της παγκοσμιοποίησης δεν έχει επιτρέψει την εμπειριστατωμένη προσέγγιση της, ενώ συχνά η παγκοσμιοποίηση συγχέεται με τη σύγχρονη ποιοτική εξέλιξη του πολιτισμού ή ακόμα με την εξάπλωση του καπιταλισμού και την παγκόσμια κυριαρχία της αγοράς, πράγμα που οδηγεί σε πολλές παρανοήσεις. Ωστόσο, στο σύντομο αυτό χρονικό διάστημα έχουν αναπτυχθεί ορισμένες θεωρητικές προσεγγίσεις της παγκοσμιοποίησης, οι κυριότερες από τις οποίες μπορούν να συνοψισθούν ως εξής.

Για τον Roland Robertson, η παγκοσμιοποίηση έχει πρωτίστως πολιτισμική διάσταση, που συνίσταται στην ανάπτυξη μιας παγκόσμιας συνείδησης και συνδυάζεται με τη συνεχώς αυξανόμενη υλική αλληλεξάρτηση. Αυτή η 'συμπύεση του κόσμου' και η 'ένταση της συνειδητοποίησης του ως όλου', οδηγούν στην ανάπτυξη μιας ολιστικής αντίληψης, ενός παγκόσμιου υπερεθνικού πεδίου και ενός ενιαίου παγκόσμιου συστήματος.

Για τον Anthony Giddens, η παγκοσμιοποίηση είναι συνέπεια του εκσυγχρονισμού και συνίσταται στην «εντατικοποίηση των παγκόσμιων κοινωνικών σχέσεων, που συνδέουν απομακρυσμένους τόπους με τέτοιον τρόπο, ώστε, τα όσα συμβαίνουν τοπικά, διαμορφώνονται από τα όσα συντελούνται πολλά μίλια μακρύτερα και αντίστροφα».

Παγκοσμιοποίηση και πολιτισμός

Η παγκοσμιοποίηση, που έχει ήδη προχωρήσει σημαντικά χωρίς να έχει ολοκληρωθεί ακόμη, δεν είναι μόνον οικονομική, πολιτισμική και οργανωτική αλλά είναι και πολιτική, ενώ στοιχείο της δεν είναι μόνον η καθολικότητα αλλά και η ιδιαιτερότητα, παρά το ότι η εξέλιξη προς έναν ενιαίο κόσμο υπαγορεύει τη διαμόρφωση πολιτισμικής συλλογικότητας στη βάση της κοινής ανθρώπινης συνείδησης και όχι στη βάση της συλλογικής ιδιαιτερότητας. Στο πλαίσιο της πάγκοσμιοποίησης, ο πολιτισμός αποχτά άμεση πολιτική διάσταση και λειτουργία, καθίσταται δομικό στοιχείο της παγκόσμιας τάξης και συστατικό στοιχείο της ισχύος, ενώ η πολιτική βούληση δεν εκφράζεται μόνο με όρους ισχύος αλλά και ως περιεχόμενο πολιτισμού. Η ιδεολογία παραμερίζεται, ως έμμεση και προσχηματική, για χάρη αμεσότερων και γνησιότερων τρόπων έκφρασης του πολιτικού λόγου, η δε αναζήτηση θεμελιωδών αρχών και αξιών αντανακλά είτε μια αναζήτηση του ανθρώπινου λόγου είτε, αντίθετα, μια ανασφαλκή αντίδραση στην κινητικότητα της εποχής. Ο κόσμος αποτελεί σήμερα ενιαία πολιτική οργάνωση και ενιαίο πολιτικό πλαίσιο, το κράτος και η πολιτική εξουσία μεταβάλλονται σε έκφραση μιας παγκόσμιας τάξης και το παγκόσμιο προσδιορίζει τον πολιτικό λόγο και καθίσταται κανονιστικό στοιχείο και πλαίσιο της πολιτικής σκέψης και της πολιτικής πράξης. Κάτω από τις συνθήκες αυτές, η μόνη πραγματιστική και ουσιαστική στάση και δράση είναι η επιδίωξη πολιτικού και πολιτισμικού προσδιορισμού του παγκοσμιοποιημένου πλαισίου, η διασφάλιση - μέσα στο πλαίσιο αυτό - της ανθρώπινης ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και η διεκδίκηση της εξέλιξης ή και μετεξέλιξης του πλαισίου αυτού σύμφωνα με τον ανθρώπινο λόγο. Αντίθετα, η άγωνα εμμονή στη συντήρηση της ιδιαιτερότητας και, πολύ περισσότερο, η ανεπιφύλακτη και χωρίς διεκδικητική πρόταση αποδοχή της παγκοσμιοποίησης, αποτελούν εσφαλμένες ή ανασφαλικές επιλογές, που στερούνται πραγματισμού και συνολικής αντίληψης ελευθερίας και διευκολύνουν μια παγκόσμια πολιτική και πολιτισμική επιβολή. Απάντηση στις μεθοδεύσεις παγκόσμιας επιβολής μπορεί να αποτελέσει μόνον η δημιουργική προώθηση και υπέρβαση της παγκοσμιοποίησης και όχι η άγωνα επιδίωξη ανακοπής της, που ουσιαστικά αποτελεί επιδίωξη ανακοπής της εξέλιξης. Θα πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι στον χώρο όσων διαφωνούν με τη συνολική εξέλιξη της εποχής μας και κυρίως με την παγκόσμια τάξη που προωθείται, στοιχίζονται, εκτός από εκείνους που διαφωνούν ορθολογικά ή ηθικά, και άλλες ποικίλης προέλευσης ετερόκλητες δυνάμεις που, αν επικρατούσαν, θα δημιουργούσαν ζοφερότατες συνθήκες για την ανθρώπινη ελευθερία και αξιοπρέπεια και θα επηρέαζαν αρνητικά τη συνολική ανθρώπινη κατάσταση και τη συνολική εξέλιξη του κόσμου. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με αρνητική προκατάληψη η επιχειρηματολογία όσων διαφωνούν, αλλά ότι θα πρέπει να εξετάζεται κριτικά, όπως κριτικά θα πρέπει να εξετάζεται και η επιχειρηματολογία των ενθουσιωδών υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης. Η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση, που για ορισμένους έχει ως αποτέλεσμα τη μίξη πολλών πολιτισμών και τη συνθετική δημιουργία ενός νέου και για άλλους την

καταστολή των πολιτισμών, τη συρρίκνωσή τους και την επιβολή ενός κατασκευασμένου πολιτισμού, μπορεί να προσεγγισθεί είτε ως ένα στάδιο επέκτασης και αναπροσαρμογής του καπιταλισμού είτε ως διαδικασία διαμόρφωσης μιας νέας παγκόσμιας κοινωνικής και πολιτισμικής πραγματικότητας. Όπως και να ιδωθεί όμως, η παγκοσμιοποίηση επιχειρεί να ελέγξει και να προσδιορίσει την πολιτισμική εξέλιξη και καταδικάζει τους πολιτισμούς σε ασφυξία. Στο επίπεδο της υλικής διάστασης του πολιτισμού, το παγκόσμιο και καθολικό είναι μια κλίμακα πολύ μεγάλη για τις σημερινές ανθρώπινες δυνατότητες και μπορεί να δημιουργήσει σοβαρά προβλήματα σταθερότητας στις κοινωνίες, ενώ στο επίπεδο της πνευματικής και συμβολικής διάστασης του πολιτισμού, η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση συνεπάγεται ασύμμετρη ικανοποίηση της καθολικότητας και της ιδιαιτερότητας, που αποτελούν έμφυτες ανθρώπινες κλίσεις. Ο πολιτισμός αναπτύχθηκε με επίκεντρο τον άνθρωπο, η δε διάσταση της ατομικότητας είναι ουσιώδης για την ύπαρξη και τη συνέχισή του. Την ατομικότητα αυτή συμπιέζει και ουσιαστικά εξαλείφει η παγκοσμιοποίηση, το δε επιχείρημα ότι οδηγεί σε καθολικοποίηση της ατομικότητας και σε εξατομίκευση της καθολικότητας, που εικονογραφεί μια πραγματικότητα, δεν ηχεί πειστικά σε λειτουργικό επίπεδο. Η παγκοσμιοποίηση οδηγεί, περαιτέρω, στον επαρχιωτισμό και στον τοπικισμό, δηλαδή σε ουσιώδη απώλεια της καθολικότητας, όχι μόνο γιατί προκαλεί αντιδράσεις, με μορφή τοπικιστικών ή εθνικιστικών συντηρητισμών, αλλά κυρίως γιατί σήμερα αναφέρεται πρωτίστως στον χώρο και όχι στον κόσμο, στην ύλη και όχι στο πνεύμα και δεν απαντά άμεσα και ουσιαστικά στα ζητήματα που αφορούν στην ουσία και στον σκοπό της ανθρώπινης ύπαρξης.

Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί, σε πολύ μεγάλο βαθμό, αποτέλεσμα αντικειμενικής εξέλιξης, πολλές δε από τις αρνητικές ποιότητες ή επιπτώσεις της δεν οφείλονται στην ίδια αλλά στην ιδεολογία της αγοράς και της επιβολής, που είναι κυρίαρχη στην εποχή μας, καθώς και στις δυνατότητες παγκόσμιας πολιτισμικής χειραγώγησης που παρέχουν η τεχνολογία και η εξέλιξη της επικοινωνίας

Στοιχεία του Πολιτισμού

Η γλώσσα, η θρησκεία, η διάνοηση και η τέχνη, η κοινωνική οργάνωση και επικοινωνία, η οικονομική οργάνωση, η υλική οργάνωση και υποδομή, η επιστήμη και η τεχνολογία, η σχέση με το περιβάλλον, η ιδεολογία, η αισθητική, ο τρόπος ζωής και το σύστημα αρχών και αξιών αποτελούν βασικά στοιχεία του πολιτισμού. Ορισμένα από αυτά εξετάζονται διεξοδικά στα οικεία κεφάλαια, ενώ άλλα προσεγγίζονται στο κεφάλαιο αυτό.

Η γλώσσα

Η γλώσσα είναι το κύριο σύστημα επικοινωνίας και συνίσταται στη δομημένη διάταξη ήχων, με τρόπο που να σχηματίζουν ευρύτερες ενότητες, απαραίτητες στην επικοινωνία. Η γλώσσα αποτελεί έμφυτη ανθρώπινη δυνατότητα, που όμως, όπως και ο άνθρωπος, υφίσταται την επίδραση του φυσικού περιβάλλοντος, της

κοινωνίας και του πολιτισμού. Ο προσδιορισμός της σχέσης γλώσσας και σκέψης προϋποθέτει απάντηση στο ερώτημα αν και σε ποιον βαθμό η γλώσσα διαμορφώνει τη σκέψη και προσδιορίζει την αντίληψη και κατανόηση του κόσμου, ερώτημα που είναι πολύ δύσκολο να απαντηθεί, όπως δύσκολη είναι η απάντηση και στο ζήτημα της αντικειμενικής και υποκειμενικής πραγματικότητας ή της σχέσης σημαίνοντος και σημαινόμενου.

Η γλώσσα είναι άμεσα συνυφασμένη με την ιδιαιτερότητα και χαρακτηρίζει τον άνθρωπο, την κοινωνία και τον πολιτισμό της. Η σχέση γλώσσας και πολιτισμού είναι αμφίδρομη. Ως συμβολικό σύστημα, η γλώσσα περιέχεται στον πολιτισμό, τον χαρακτηρίζει και μεσολαβεί στη μετάδοση και στην αναπαραγωγή του. Ακόμα, η γλώσσα δίνει στο άτομο τη δυνατότητα να προσδιορίζει την ταυτότητα του, να επικοινωνεί, να εντάσσεται στο σύνολο και να δρα κοινωνικά, δύσκολα δε μπορεί κανείς να φαντασθεί την κοινωνία και τον πολιτισμό χωρίς την ύπαρξη της γλώσσας. Ταυτόχρονα όμως με την καθοριστική συμβολή της στη διαμόρφωση και εξέλιξη του πολιτισμού, η γλώσσα δέχεται και η ίδια την επίδραση του πολιτισμού, μέσα από τις κοινωνικές διαδικασίες ή μέσα από την πολιτισμική παραγωγή. Σήμερα, μια από τις πολύ σημαντικές επιρροές που δέχεται η γλώσσα, προέρχεται από την τεχνολογία της επικοινωνίας, η οποία όχι μόνον την προσδιορίζει καθοριστικά αλλά συντελεί σημαντικά στην αποδυνάμωση της έμφυτης αυτής δυνατότητας του ανθρώπου.

Εκτός από τη σημασία της για το άτομο, την κοινωνία και τον πολιτισμό η γλώσσα αποτελεί μέσο επιβολής και κυριαρχίας, μέσο οικοδόμησης αλληλεγγύης και συλλογικής συνείδησης και μέσο συγκρότησης πολιτισμικής ταυτότητας. Περαιτέρω, αποτελεί ενοποιητικό στοιχείο του έθνους-κράτους και πραγματικότητα που συμβολίζει την εθνική υπόσταση. Γι' αυτό και η δημιουργία του σύγχρονου κράτους συνοδεύθηκε από την καθιέρωση επίσημης γλωσσικής τυποποίησης, μέσα από την εκπαίδευση και τη διοίκηση. Ως έναν βαθμό, η τυποποίηση αυτή, που συχνά έγινε ύστερα από επεξεργασία, οφειλόταν στη γενικότερη ιστορική, οικονομική και κοινωνική συγκυρία και στις λειτουργικές ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας, ενώ συχνή υπήρξε επίσης η καθιέρωση ως επίσημης γλωσσικής τυποποίησης (standard language) της γλώσσας των κυβερνώντων ή των ελίτ - μεθόδευση χαρακτηριστική της χρησιμοποίησης της γλώσσας ως μέσου κυριαρχίας και στοιχείου εξουσίας. Η ιδιότητα αυτή της γλώσσας ως μέσου επικοινωνίας, ως μέσου κυριαρχίας και ως μέσου συγκρότησης πολιτισμικής ταυτότητας, καθώς και η σημασία της για το άτομο, τον προσδιορισμό της ταυτότητας του και την ένταξη του στο σύνολο, την καθιστούν κρίσιμο πολιτικό και πολιτισμικό στοιχείο που αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης.

Η Αγγλική γλώσσα αποτελεί σήμερα τη γλώσσα της διεθνούς επικοινωνίας αλλά και μέσο μεταφοράς γνώσης και πολιτισμού, η δε παγκοσμιοποίηση και ο πολιτισμός της τεχνολογίας και της επικοινωνίας, αυξάνουν τη σημασία της και της προσδίδουν ηγεμονικό χαρακτήρα. Μέχρι σήμερα, η εκμάθηση της Αγγλικής ως ξένης γλώσσας είχε, κατά κανόνα, χρηστικό χαρακτήρα και δεν γινόταν με

κίνητρο τη γλωσσική και πολιτισμική ενσωμάτωση. Η αναπτυσσόμενη ηγεμονία της, όμως, οδηγεί ήδη στην ανάπτυξη τάσεων ενσωμάτωσης σε έναν 'τρίτο', ενδιάμεσο πολιτισμό, που μπορεί μεν να περιλαμβάνει μια ουδέτερη, διεθνή παραλλαγή της Αγγλικής γλώσσας και να μην είναι φορέας γνήσια Αγγλοαμερικανικής παιδείας, κυριαρχείται και προσδιορίζεται όμως από τον πολιτισμό καταγωγής, δηλαδή τον Αγγλοαμερικανικό. Εκτός όμως από την εκμάθηση της Αγγλικής ως ξένης γλώσσας, πολύ σημαντική στη διαμόρφωση και εξέλιξη του πολιτισμού είναι η γενική ή ειδική επαγγελματική και επιστημονική εκπαίδευση στην Αγγλική γλώσσα και μέσα από αυτήν ο έλεγχος της γνώσης, της τεχνογνωσίας και της κατεύθυνσης της σκέψης. Η πρακτική αυτή της Αγγλόφωνης εκπαίδευσης, που επεκτείνεται παγκόσμια και ενισχύεται συνεχώς με το επιχείρημα της ανταγωνιστικότητας σε έναν ενιαίο κόσμο, επηρεάζει σημαντικά τη διαμόρφωση της πολιτισμικής ταυτότητας και της αντίληψης του κόσμου ενός πολύ μεγάλου αριθμού ανθρώπων σε όλα τα μήκη και πλάτη της Γης.

Η εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας συνεπάγεται, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, εσωτερίκευση του συστήματος αξιών της, ανάπτυξη νέας αντίληψης της πραγματικότητας και τροποποίηση της ατομικής συμπεριφοράς, δηλαδή μια γλωσσική και πολιτισμική επιβολή σε γνωστικό και αισθηματικό επίπεδο. Τη μεταβολή αυτή, η σημερινή ηγεμονία της Αγγλικής γλώσσας μεγιστοποιεί και μετατρέπει σε μεταβολή σε βάρος της μητρικής γλώσσας και του πολιτισμού της, ενισχυτικά δε προς την κατεύθυνση αυτή επιδρούν η αύξηση των διεθνών επικοινωνιακών ροών, η διαφήμιση, η παγκόσμια διακίνηση της πληροφορίας, η μόδα και η προσδοκία υλικού ή ηθικού οφέλους από μια γλωσσική και πολιτισμική ενσωμάτωση που γίνεται σε βάρος της μητρικής γλώσσας και του εθνικού πολιτισμού. Παρ' όλα αυτά, η Αγγλική γλώσσα, θύμα και η ίδια της παγκοσμιοποίησης, ενώ καθιερώνεται παγκόσμια ως γλώσσα διεθνούς επικοινωνίας, χάνει την αυθεντικότητά της, αποξενώνεται από τις γνήσιες πολιτισμικές πηγές της, δέχεται παγκόσμιες επιρροές και γίνεται φορέας ενός πολιτισμού που ελάχιστη σχέση έχει με τον αυθεντικό Αμερικανικό ή Αγγλικό πολιτισμό. Συγκεκριμένα, γίνεται φορέας ενός 'τρίτου' πολιτισμού, που αναπτύσσεται στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και αντανακλά έναν υπερεθνικό κοσμοπολιτισμό, ενώ η παγκόσμια εξάπλωσή της, που παλαιότερα οφειλόταν στην παγκόσμια ισχύ της Αγγλίας, οφείλεται σήμερα τόσο στην παγκόσμια πολιτική, οικονομική και πολιτισμική ισχύ των ΗΠΑ όσο και στις λειτουργικές ανάγκες της παγκοσμιοποίησης και στη σημαντική αύξηση των παγκόσμιων ροών που καθιστούν αναγκαία την ύπαρξη μιας *lingua franca*

Η θρησκεία

Η θρησκεία αποτελεί ανθρώπινη κατασκευή που μεσολαβεί συμβολικά μεταξύ ανθρώπου και αγνώστου. Είναι ένα σύνολο πεποιθήσεων, συμβόλων και τελετουργιών και προϋποθέτει κοινότητα πιστών. Η πίστη αποτελεί, άλλωστε, τη βάση της θρησκείας. Στο πλαίσιο της πίστης αυτής, η θρησκεία αποτελεί επίσης

συστημα αξιών, κανονιστικό σύστημα τρόπου ζωής και συμπεριφοράς και συμβάλλει σημαντικά στη συγκρότηση και εξέλιξη της κοινωνίας και του πολιτισμού. Για τον Durkheim η θρησκεία συμβάλλει σημαντικά στην ενίσχυση της κοινωνίας και των θεσμών της, για τον μαρξισμό είναι το όπιο του λαού και εξυπηρετεί τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης, ενώ για τον Max Weber δεν αποτελεί μόνο δύναμη συντήρησης αλλά και δύναμη προόδου.

Οι κύριες θρησκείες είναι σήμερα οι τρεις μονοθεϊστικές, δηλαδή η Ιουδαϊκή, η Χριστιανική και η Μουσουλμανική, και οι θρησκείες της Ασίας και της Άπω Ανατολής, δηλαδή ο Ινδουισμός, πολυθεϊστική θρησκεία με ιστορία έξι χιλιάδων ετών, και ο Βουδισμός, που στοχεύει στην εναρμόνιση του πιστού με την ενότητα του σύμπαντος και έχει ιστορία δύο χιλιάδων επτακοσίων ετών, ενώ ο Κομφουκιανισμός και ο Ταοϊσμός είναι περισσότερο συστήματα ηθικής τελείωσης παρά θρησκείες.

Ο ρόλος της θρησκείας στη διαμόρφωση του πολιτισμού υπήρξε καθοριστικός, το δε θρησκευτικό στοιχείο είναι έκδηλα ενσωματωμένο στον πολιτισμό. Μέχρι τη βιομηχανική επανάσταση, η θρησκεία αποτελούσε ισχυρότατο παράγοντα ομογενοποίησης, ανάπτυξης νομιμοφροσύνης και κινητοποίησης των ανθρώπων, σε ορισμένες δε περιπτώσεις αποτέλεσε την κινητήρια δύναμη της ιστορικής, κοινωνικής και πολιτικής εξέλιξης, ενώ συχνά ενέπνευσε και προσδιόρισε τη διάνοηση και την τέχνη.

Η ιδέα ενός υπερβατικού θεού, ο προσδιορισμός του οποίου ξεπερνά τις ανθρώπινες δυνατότητες, είναι κοινή και στις τρεις μονοθεϊστικές θρησκείες, στην πράξη όμως ο άνθρωπος οδηγήθηκε, συχνά, στον προσδιορισμό του θεού με γήινους όρους. Το καλό και το κακό αποτελούν, επίσης, κεντρικά στοιχεία της θρησκείας που έχει έντονα κανονιστικό χαρακτήρα. Η διάσταση του καλού και του κακού έχει αποτελέσει επανειλημμένα στοιχείο της γεωπολιτικής και μέσο άσκησης εξωτερικής πολιτικής, η δε θρησκεία συχνά επιχειρεί να προσδιορίσει και να εκφράσει την κοινότητα σε σχέση με τον κόσμο ή χρησιμοποιείται για τη δικαιολόγηση της σύγκρουσης. Ο εθνικισμός χρησιμοποίησε τη θρησκεία είτε για την ενίσχυση του έθνους-κράτους με τη νομιμοφροσύνη των πιστών είτε για την ενίσχυση των απελευθερωτικών αγώνων του, χωρίς όμως να την καταστήσει αναγκαίο στοιχείο του έθνους, εκτός αν το επέβαλλε η ιστορική συγκυρία. Άλλωστε, με τη βιομηχανική επανάσταση και τη δημιουργία της σύγχρονης κοινωνίας, οι θρησκείες άρχισαν να χάνουν την πνευματική επιρροή τους και την κοσμική εξουσία τους, η δε εκκοσμίκευση αποτέλεσε ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της νεωτερικότητας. Η εκκοσμίκευση κατέστησε τα θέματα θρησκευτικής πίστης προσωπική υπόθεση κάθε ανθρώπου και οδήγησε σε απώλεια της δημόσιας επιρροής της θρησκείας και των εκπροσώπων της και σε σημαντική αύξηση του αριθμού των άθεων και των μη ενταγμένων θρησκευτικά. Σήμερα η παγκοσμιοποίηση ενισχύει την καθολικότητα και αποδυναμώνει τις βεβαιότητες της θρησκευτικής ιδιαιτερότητας, η δε παγκόσμια κοινότητα περιλαμβάνει τους πάντες και είναι ανεκτική στο 'άλλο' και το 'διαφορετικό'. Περαιτέρω, η παγκοσμιοποίηση αποδυναμώνει και καθιστά δυσπροσδιόριστη την

έννοια του κακού. Στο παγκόσμιο πλαίσιο δεν υπάρχουν πια 'ξένοι', δηλαδή, οντότητες εκτός κοινότητας, για να εκπροσωπήσουν το κακό, ο κοινωνικός προσδιορισμός του οποίου επιχειρείται να εστιασθεί σε φαινόμενα όπως είναι τα ναρκωτικά ή η τρομοκρατία ή στην ίδια την παγκοσμιοποίηση και στις ποιότητες που αυτή αναδεικνύει. Η παγκοσμιοποίηση ενισχύει την αντίληψη μιας κοσμικής οικουμένης και αποδυναμώνει τον τόπο και την κοινωνική και πολιτισμική παράδοση, που αποτελούν ενισχυτικό παράγοντα της θρησκευτικής ιδιαιτερότητας, ο δε πολιτισμός της ισχύος και της επιβολής, που είναι ασύμβατος με την πνευματική διάσταση της θρησκείας, ενισχύει την αντίληψη ανθρώπινης παντοδυναμίας, αποδυναμώνει σημαντικά τον συμβολικό και κανονιστικό ρόλο της θρησκείας και ταυτόχρονα παρεμβαίνει άμεσα με διάφορες επικοινωνιακές μεθοδεύσεις και επιχειρεί να προσδιορίσει την ατομική συνείδηση και να χειραγωγήσει την προσωπική σφαίρα. Τέλος, η παγκοσμιοποίηση ενισχύει τη θεολογική προσέγγιση του κόσμου και της παγκόσμιας τάξης, μιας παγκόσμιας τάξης που θεωρείται ότι εκφράζει υλικούς συσχετισμούς και ανθρώπινα συμφέροντα και όχι την τάξη του Θεού. Η επιχειρηματολογία αυτή και οι προεκτάσεις της προδιαγράφουν, δυνητικά, μια αντίθεση της θρησκείας προς την παγκόσμια τάξη της αγοράς και την παγκόσμια πολιτισμική ομογενοποίηση και υπαγορεύουν τη δρομολόγηση μεθοδεύσεων αποδυνάμωσής της.

Για ορισμένους, η παγκοσμιοποίηση και τα βασικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά της εποχής μας αποδυναμώνουν σημαντικά τη θρησκεία και οδηγούν σε περαιτέρω απώλεια της επιρροής της, ενώ είναι ήδη ορατή η τάση υπερθρησκευτικής αναζήτησης του Θεού. Για άλλους, αντίθετα, η εποχή μας δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την ανανέωση και την ενίσχυση της πνευματικής και της δημόσιας επιρροής της θρησκείας. Για τους υποστηρικτές της άποψης αυτής, η θρησκεία ευνοείται από την παγκοσμιοποίηση, η οποία δημιουργεί δυνατότητες για ευρύτερες αναφορές, ενώ η απόγνωση που προκαλούν η εξαθλίωση, η οντολογική ανασφάλεια και η έλλειψη σταθερής αξιολογικής αναφοράς που χαρακτηρίζουν την εποχή μας, καθιστούν τη θρησκεία καταφυγή όσων δυστυχούν αλλά και μέσο πολιτικής έκφρασης και πολιτικής δράσης. Γεγονός πάντως είναι ότι, κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια, παρατηρείται μια βαθμιαία έξαρση της θρησκευτικής πίστης σε όλες τις θρησκείες, οι οποίες περαιτέρω επιχειρούν να αναμιχθούν ενεργά στη δημόσια σφαίρα και στην πολιτική. Παράλληλα, κερδίζει συνεχώς έδαφος η αντίληψη ότι τα προβλήματα της κοινωνίας δεν επιδέχονται μόνον πολιτικές λύσεις αλλά εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη συνολική πνευματική συγκρότηση των ανθρώπων, στην οποία ο ρόλος της θρησκείας μπορεί να είναι σημαντικός. Από την άλλη πλευρά, όμως, η θρησκεία αποδυναμώνεται ως πνευματική δύναμη κάτω από την καταλυτική επίδραση της συνολικής εξέλιξης του κόσμου.

Η τεχνολογία και η επικοινωνία

Η τεχνολογία και η επικοινωνία συμβάλλουν αποφασιστικά στη διαμόρφωση του πολιτισμού. Η τεχνολογία παρέχει δυνατότητες, μεταβάλλει την υλική πραγματικότητα, τη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον και τις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους και παράγει συμβολισμούς που προσδιορίζουν την αντίληψη του κόσμου. Ακόμα, η τεχνολογία δημιουργεί νέους τρόπους ύπαρξης και δράσης, νέες συμβολικές εκδοχές και επηρεάζει καθοριστικά τη διαμόρφωση του φαντασιακού. Η τεχνολογία αποτελεί κρίσιμο παράγοντα προσδιορισμού της περαιτέρω εξέλιξης του κόσμου και της διαμόρφωσης του πολιτισμού, η δε δυνατότητά της να επηρεάζει σημαντικά την ανθρώπινη βούληση και τις φυσικές ανθρώπινες κλίσεις, δημιουργεί ιδιαίτερο προβληματισμό.

Ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα σε σχέση με την τεχνολογία, σήμερα, είναι η έντονη ιδεολογικοποίηση του τεχνολογικού ντετερμινισμού, που εκτός από την πρόδηλη εξυπηρέτηση επιδιώξεων εξουσιαστικής επιβολής συνεπάγεται ουσιώδη πολιτισμικό προσδιορισμό της εποχής μας. Περαιτέρω, εκτός από την ιδεολογικοποιημένη προώθηση της αντίληψης ότι η τεχνολογία λειτουργεί, εγγενώς, πέρα από τον ανθρώπινο έλεγχο και προκαθορίζει την κοινωνική εξέλιξη, προβάλλονται και προωθούνται καταλλήλως ιδέες και αντιλήψεις σχετικές με τον 'αναπόδραστο' ή αντικειμενικά 'επιθυμητό' ποιοτικό προσανατολισμό στις εφαρμογές και το περιεχόμενο των τεχνολογιών, καλλιεργείται η αντίληψη ότι η τεχνολογία αποτελεί, ταυτόχρονα, μέσο και σκοπό και αναπτύσσεται μεθοδευμένα μια νέα δεοντολογία σε σχέση με την τεχνολογική προοπτική, τον άνθρωπο και τον κόσμο.

Το πρόβλημα της τεχνολογίας, σήμερα, ξεδιπλώνεται σε τρία διαφορετικά, αλλά αλληλεπιδρώντα επίπεδα: τις επιπτώσεις της αντικειμενικής δυναμικής της τεχνολογίας, που είναι υπαρκτή, τις δυνατότητες της ανθρώπινης βούλησης, που είναι καθοριστικές, και τις επιδιώξεις εξουσιαστικής επιβολής, που είναι αναπόφευκτες. Σε τελική ανάλυση, το πρόβλημα της τεχνολογίας είναι πρόβλημα ελευθερίας, θετικά και αποθετικά, και συνίσταται στη σύγκρουση της αξίωσης ελευθερίας της ανθρώπινης δημιουργικότητας και της αξίωσης προστασίας της ανθρώπινης ελευθερίας από το αποτέλεσμα της δημιουργικότητας αυτής. Είναι, επίσης, πρόβλημα ευθύνης του ανθρώπου απέναντι στον εαυτό του και στον κόσμο. Είναι δηλαδή, τελικά, πρόβλημα ανθρώπινου λόγου.

Η επικοινωνία, συμβάλλει αποφασιστικά στη γνωστική προσέγγιση της πραγματικότητας, στη συγκρότηση της ταυτότητας, στην ένταξη του ατόμου στο σύνολο και στην ανάπτυξη του πολιτισμού. Η επικοινωνία προσδιορίζεται σήμερα καθοριστικά από την τεχνολογία, χρησιμοποιείται έντονα ως μέσο επιβολής και αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την περαιτέρω εξέλιξη του κόσμου και τη διαμόρφωση του πολιτισμού.

Η υλική και θεσμική οργάνωση

Η υλική και θεσμική οργάνωση που χαρακτηρίζει τον πολιτισμό μιας κοινωνίας ή μιας εποχής, καλύπτει μια ευρεία θεματολογία. Η υλική και θεσμική οργάνωση συγκροτεί τη βάση της ευρύτερης διάστασης του πολιτισμού, που προσδιορίζεται με τον όρο *civilization*, εξαρτάται δε σημαντικά από τις ποιότητες και την αντίληψη του πνευματικού πολιτισμού, τον οποίο όμως ταυτόχρονα επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό, ενώ σήμερα η υλική και θεσμική οργάνωση καθίστανται αποφασιστικής σημασίας για την περαιτέρω εξέλιξη του κόσμου και την ανθρώπινη ελευθερία.

Σημαντικό τμήμα της υλικής και θεσμικής οργάνωσης αποτελεί και η εκπαίδευση, δηλαδή η κοινωνικοποίηση μέσα από τη συστηματική και οργανωμένη μεταφορά γνώσης και δεξιοτήτων, που αποτελεί κρίσιμη διαδικασία κοινωνικής αναπαραγωγής και αποφασιστικό μέσο κοινωνικής οργάνωσης. Δημιουργήματα της βιομηχανικής κοινωνίας, η σχολική αλλά και η σύγχρονη πανεπιστημιακή εκπαίδευση προσδιορίστηκαν σημαντικά από τον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής και τις κοινωνικές ιεραρχήσεις. Αντίστοιχη επιρροή δέχονται και σήμερα, στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και της συνολικής μεταβολής που συντελείται παγκοσμίως αλλά και κάτω από την επίδραση μεθοδεύσεων εξουσιαστικής επιβολής. Έτσι, η σχολική εκπαίδευση, που βαθμιαία ομοιογενοποιείται παγκοσμίως, όσον αφορά στην κατεύθυνση και το περιεχόμενο της, προσανατολίζεται ολοένα περισσότερο προς την αντίληψη και την επιδίωξη ενός μηχανιστικού ορθολογισμού σε βάρος της ολιστικής σκέψης, μιας εργαλειακής χρησιμοθηρίας σε βάρος της ουσιαστικής και ολοκληρωμένης γνώσης, και μιας ατομικιστικής ηθικής σε βάρος της συμμετοχικής ηθικής της συλλογικότητας. Αντίστοιχες μεταβολές συντελούνται βαθμιαία και στο πανεπιστήμιο, το οποίο παύει να στοχεύει στην εξυπηρέτηση των θεσμικών και λειτουργικών αναγκών της κοινωνίας και προσανατολίζεται στην εξυπηρέτηση των επιδιώξεων και των αναγκών της αγοράς. Η έμφαση στην ανάπτυξη ευέλικτων δεξιοτήτων, η αντικατάσταση της ομοιογενούς και ιεραρχικά δομημένης γνώσης από ευέλικτη, εξατομικευμένη, εξειδικευμένη και μη ιεραρχημένη γνώση, η απομείωση της κριτικής σκέψης σε πρακτική ικανότητα οριοθετημένων εύρους, βάθους και στόχων, καθώς και η ασάφεια, ρευστότητα και απονομιμοποίηση -σε μεγάλο βαθμό σκόπιμα μεθοδευμένη- όσον αφορά στη μετάδοση της γνώσης, αποτελούν ορισμένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του πανεπιστημίου στην εποχή μας. Επιπροσθέτως, η εκπαίδευση όλων των βαθμίδων κυριαρχείται, ιδεολογικά και λειτουργικά, από έναν τεχνολογικό ντετερμινισμό καθώς και από την αντίληψη και τις πρακτικές εσωτερίκευσης των δομών μιας επιδιωκόμενης παγκόσμιας επιβολής. Οι μεταβολές αυτές στην εκπαίδευση θα προσδιορίσουν καθοριστικά το πολιτισμικό και κοινωνικό τοπίο στα χρόνια που έρχονται.

Η Επικοινωνία

Εισαγωγική Προσέγγιση

Η επικοινωνία δεν αποτελεί αποκλειστικά ανθρώπινη λειτουργία αλλά χαρακτηρίζει όλα τα έμψυχα είδη, σύμφωνα δε με μία ευρύτερη αντίληψη, και το σύνολο του κόσμου. Η επικοινωνία, ως ανάγκη και ως λειτουργία, είναι έμφυτη στον άνθρωπο, εξελίχθηκε όμως μέσα από μια μακρόχρονη διαδικασία δεκάδων χιλιάδων ετών, μέχρι να πάρει τη μορφή με την οποία την γνωρίζουμε σήμερα. Στη διάρκεια της μακρόχρονης αυτής διαδικασίας, εκτός από τα όποια βιολογικά αίτια, ο ανθρώπινος λόγος ήταν ο καθοριστικός παράγοντας που διαφοροποίησε την ανθρώπινη επικοινωνία από την επικοινωνία των άλλων έμψυχων όντων και έδωσε στον άνθρωπο διαφορετικές δυνατότητες εξέλιξης. Η επικοινωνία, λεκτική και μη λεκτική, αποτελεί ανάγκη για τον άνθρωπο, συμβάλλει δε αποφασιστικά στη διαμόρφωση του, στον προσδιορισμό της ταυτότητας του, στη συγκρότηση και λειτουργία της ανθρώπινης κοινότητας και στην ανάπτυξη του πολιτισμού.

Υπάρχουν πολλοί ορισμοί της επικοινωνίας και πολλές απόψεις για τη φύση και το περιεχόμενο της, οι περισσότεροι όμως συμφωνούν ότι η επικοινωνία συνίσταται στη μετάδοση μιας πληροφορίας από μια πηγή σε έναν αποδέκτη με χρήση ενός σημειωτικού συστήματος και ενδεχομένως ενός μέσου, περαιτέρω δε στη λήψη της πληροφορίας και στην ανταπόκριση του αποδέκτη.

Στην ανθρώπινη επικοινωνία, η γλώσσα αποτελεί το κύριο, συνηθέστερο και πληρέστερο σημειωτικό σύστημα, συμβάλλει αποφασιστικά στη γνωστική προσέγγιση της πραγματικότητας, στη συγκρότηση της ταυτότητας και στην ένταξη του ατόμου στην κοινωνία και ασκεί καθοριστική επιρροή στο σύνολο της ανθρώπινης επικοινωνίας. Εκτός όμως από τη γλώσσα, στην ανθρώπινη επικοινωνία χρησιμοποιούνται οι κινήσεις, οι εκφράσεις του προσώπου, η αφή, η συμπεριφορά, η ένδυση, οι συμβολισμοί και η εικόνα, που σήμερα χρησιμοποιείται ολοένα περισσότερο. Περαιτέρω, την επικοινωνία επηρεάζουν σημαντικά η αφήγηση, η συμβολική σύνθεση των αντιθέσεων στο ανθρώπινο υποσυνείδητο και ο κεντρικός μύθος της κοινωνίας ή της εποχής. Την επικοινωνία επηρεάζουν, επίσης, το μέσο μεταφοράς της πληροφορίας, ο χώρος, η σχέση χώρου και χρόνου και οι κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές συνθήκες.

Η επικοινωνία διακρίνεται σε άμεση και διαμεσολαβημένη καθώς και σε διαπροσωπική και μαζική. Η άμεση επικοινωνία προϋποθέτει ταυτόχρονη φυσική παρουσία στον ίδιο χώρο τόσο της πηγής όσο και του αποδέκτη της πληροφορίας και τη διαβίβαση της χωρίς την παρεμβολή οποιουδήποτε μέσου, ενώ η διαμεσολαβημένη επικοινωνία συνεπάγεται τη χρησιμοποίηση μέσου (medium) για τη μεταφορά της πληροφορίας από την πηγή στον αποδέκτη. Στη σύγχρονη μαζική επικοινωνία, όμως, η έννοια της διαμεσολάβησης έχει διευρυνθεί και δεν περιλαμβάνει απλά τη μεταφορά της πληροφορίας, αλλά επεκτείνεται στην παραγωγή και στην ερμηνεία της.

Η διαπροσωπική επικοινωνία βασίζεται στη διυποκειμενικότητα, στην ανατροφοδότηση και στην αλληλόδραση πηγής και αποδέκτη, ενώ η μαζική

επικοινωνία, που σήμερα αποτελεί την κύρια μορφή κοινωνικής επικοινωνίας, έχει ως αποδέκτη ένα ευρύ, ετερογενές και ανώνυμο κοινό, από άτομα που δεν βρίσκονται στον ίδιο χώρο, δεν επικοινωνούν μεταξύ τους και δεν έχουν δυνατότητα κοινής δράσης. Η σύγχρονη μάζα, όμως, που έχει υποστεί μεθοδευμένη χειραγώγηση με τη μαζική επικοινωνία, έχει ένα πρόσθετο χαρακτηριστικό: κοινά πρότυπα αισθητικής και συμπεριφοράς, που έχουν καλλιεργηθεί μέσα από τη χειραγώγηση αυτή, καθώς και δυνατότητα κινητοποίησης της, με κατάλληλα επικοινωνιακά ερεθίσματα.

Η σχέση επικοινωνίας και πολιτισμού είναι αμφίδρομη. Η επικοινωνία προσδιορίζεται από τον πολιτισμό και ταυτόχρονα συμβάλλει αποφασιστικά στη διαμόρφωση του. Περαιτέρω, η δυνατότητα αυθεντικής γνωστικής προσέγγισης της πραγματικότητας και η παρεμβολή της κοινωνικής ή της πολιτισμικής σύμβασης στη σχέση σημαίνοντος και σημαινόμενου αποτελούν σημαντικό προβληματισμό, ενώ η χειραγώγηση της επικοινωνίας, που συνεπάγεται χειραγώγηση της αντίληψης και της συγκρότησης της πραγματικότητας, αποτελεί ένα εξίσου σημαντικό ζήτημα.

Η Εξέλιξη της Επικοινωνίας

Η γλώσσα

Η ανθρώπινη επικοινωνία εξελίχθηκε μέσα από μια μακρά διαδικασία δεκάδων χιλιάδων ετών, η δε γλώσσα υπήρξε για χιλιετίες και εξακολουθεί να είναι το κύριο σύστημα επικοινωνίας. Αν και η γλώσσα είναι έμφυτη, αποτελεί δηλαδή στοιχείο της ανθρώπινης φύσης, υπολογίζεται ότι η ανάπτυξη και η χρησιμοποίηση της από τον άνθρωπο έγινε μόλις πριν από σαράντα χιλιάδες χρόνια. Με την ανάπτυξη και τη χρησιμοποίηση της γλώσσας αναπτύχθηκε ουσιαστικά η επικοινωνία των ανθρώπων, ενισχύθηκε η έννοια της κοινότητας, προωθήθηκε και διευρύνθηκε η κατανόηση του κόσμου και δημιουργήθηκε η κοινότητα του προφορικού λόγου. Με την επινόηση και χρησιμοποίηση της γραφής στη διάρκεια της τέταρτης χιλιετίας π.Χ. και με τη δημιουργία της αλφαβήτου στη διάρκεια της δεύτερης και της πρώτης χιλιετίας, πραγματοποιήθηκε ένα σημαντικό βήμα στην εξέλιξη της επικοινωνίας, που συμπληρώθηκε με την ανάπτυξη της ρητορικής, δηλαδή της επεξεργασίας και συστηματοποίησης του προφορικού λόγου ώστε να μεταδίδει τα μηνύματα αξιόπιστα και αποτελεσματικά και να είναι πειστικός. Τόσο η γραφή όσο και η ρητορική, η ανάπτυξη και αξιοποίηση των οποίων έγινε πρωτίστως στην αρχαία Ελλάδα, αποτελούν πολιτισμικά στοιχεία και σηματοδοτούν την έναρξη μιας νέας εποχής στην ανθρώπινη επικοινωνία αλλά και την απαρχή της συστηματικής χειραγώγησης της, που τόσο έντονη έχει καταστεί στις μέρες μας. Η χειραγώγηση της επικοινωνίας αποτελεί εκτροπή της ρητορικής και σκοπούμενη χρησιμοποίηση της επικοινωνιακής διαδικασίας για την επίτευξη επιβολής. Βέβαια, η πολιτισμική αντίληψη της αρχαίας Ελλάδας, όπου η επικοινωνία στόχευε στην αναζήτηση της αλήθειας, δεν επέτρεψε ιδιαίτερη ανάπτυξη της χειραγώγησης στον ελληνικό χώρο. Ωστόσο, η χειραγώγηση της επικοινωνίας αναπτύχθηκε ιδιαίτερα στην

αρχαία Ρώμη και χρησιμοποιήθηκε από τότε ως μέσο επιβολής.

Η τυπογραφία

Η ανακάλυψη της τυπογραφίας και η κατασκευή του πιεστηρίου από τον Gutenberg, τον 15ο αιώνα, σηματοδοτούν την εισβολή της τεχνολογίας στην επικοινωνία και συμβάλλουν σημαντικά στην περαιτέρω εξέλιξή της. Μέχρι τότε, παρά την ύπαρξη της γραφής, η επικοινωνία εξακολουθούσε να βασίζεται στον προφορικό λόγο.

Με την τυπογραφία δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την προώθηση και ανάπτυξη του γραπτού λόγου, πράγμα που δεν επηρέασε μόνο την εξέλιξη της επικοινωνίας αλλά και τη διάδοση των ιδεών και την περαιτέρω εξέλιξη του πολιτισμού.

Το βιβλίο συντέλεσε αποφασιστικά στη διάδοση των ιδεών, στην εξέλιξη της γλώσσας, στην ανάπτυξη της επικοινωνίας, στη διάδοση της γνώσης, στην κατάργηση των γεωγραφικών περιορισμών, στη δημιουργία μιας ευρύτερης πνευματικής κοινότητας και στην αμφισβήτηση κατεστημένων δομών και αντιλήψεων. Το βιβλίο εισήγαγε, επίσης, την έννοια του πνευματικού προϊόντος, κατέστησε την ιδέα στοιχείο της επικοινωνίας και σταδιακά της προσέδωσε χαρακτηριστικά πληροφίας, μετέβαλε σημαντικά τους όρους απομνημόνευσης και κατέστησε κριτική τη στάση του ανθρώπου απέναντι στις ιδέες και στα γεγονότα, δημιουργώντας έτσι τις προϋποθέσεις και το πλαίσιο για την ανάπτυξη του σύγχρονου ορθολογισμού.

Η ανακάλυψη της τυπογραφίας και η εκτύπωση και κυκλοφορία του βιβλίου συμπίπτουν χρονικά με την Αναγέννηση, στην εξέλιξη της οποίας αναμφισβήτητα συνέβαλαν σημαντικά. Η μεταβολή όμως του κοινωνικού, πολιτικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος και κατ' επέκταση των όρων επικοινωνίας, που συντελείται στη διάρκεια της Αναγέννησης, είναι αποτέλεσμα ιστορικής εξέλιξης και δεν μπορεί να ερμηνευθεί με στενούς τεχνικούς όρους και να αποδοθεί στην τυπογραφία, όπως συχνά επιχειρείται.

Το βιβλίο εξακολουθεί και σήμερα να αποτελεί ένα πολύ σημαντικό μέσο επικοινωνίας, που συμβάλλει ουσιαστικά στην ενημέρωση, στη διάδοση της γνώσης, στην κοινωνικοποίηση, στην ψυχαγωγία, στη διακίνηση ιδεών και στον προβληματισμό. Είναι, όμως, ορατή η πίεση που δέχεται από άλλα μέσα επικοινωνίας και ιδιαίτερα από τις εφαρμογές και την πολιτισμική και επικοινωνιακή αντίληψη της νέας τεχνολογίας.

Ο Τύπος

Η άλλη εφαρμογή της τυπογραφίας είναι ο Τύπος, που εμφανίστηκε με τη μορφή εφημερίδων στη διάρκεια του 17ου και 18ου αιώνα και καθιερώθηκε ως μέσο μαζικής επικοινωνίας στη διάρκεια του 19ου αιώνα. Ως πηγή πληροφόρησης στην αρχή και ως μέσο διαμόρφωσης γνώμης στη συνέχεια, ο Τύπος συνέβαλε σημαντικά στην εξέλιξη της επικοινωνίας. Η βιομηχανική επανάσταση, η νεωτερικότητα και η δημιουργία του έθνους-κράτους αποτελούν το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε ο Τύπος και διαμορφώθηκαν τα επικοινωνιακά χαρακτηριστικά του. Με τη βιομηχανική επανάσταση και τη

δημιουργία της σύγχρονης κοινωνίας αρχίζει η περίοδος της μαζικής επικοινωνίας. Την εξέλιξη αυτή και τη διαμόρφωση της επικοινωνίας προσδιόρισαν αποφασιστικά η ένταξη του πληθυσμού σε ένα ευρύτερο σύνολο, το έθνος, η δημιουργία της μαζικής κοινωνίας και η ανάγκη συγκρότησης εθνικής ταυτότητας, κινητοποίησης των ανθρώπων και εξασφάλισης λειτουργικής και πολιτισμικής συνοχής κάτω από τις νέες συνθήκες κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης.

Το μήνυμα, έννοια ευρύτερη της πληροφορίας, καθίσταται κεντρικό στοιχείο της επικοινωνίας, που στοχεύει στον επηρεασμό των απόψεων, της συμπεριφοράς και της ψυχολογίας του αποδέκτη. Η πληροφορία παρέχεται οργανωμένα και λεπτομερώς προς όλους, χωρίς κοινωνικούς αποκλεισμούς ή περιορισμούς χώρου ή απόστασης, η δε σημαντική αύξηση της ροής και η πολλαπλότητα των πληροφοριών συντελούν στη διεύρυνση της αντίληψης των ανθρώπων και στην αύξηση και επιτάχυνση της επικοινωνίας. Ταυτόχρονα, δημιουργείται μια κοινότητα του γραπτού λόγου, που θα αποσπάσει ένα μέρος των προφορικών ροών και ως έναν βαθμό θα υπάρξει παράλληλα με την κοινότητα του προφορικού λόγου. Τέλος, η ανάπτυξη των συγκοινωνιών και αργότερα των τηλεπικοινωνιών συμβάλλουν σημαντικά στην αύξηση της κινητικότητας και της επικοινωνίας των ανθρώπων και στη διαφορετική θεώρηση του κόσμου και της σχέσης του ατόμου με αυτόν, πράγμα που επηρεάζει αντίστοιχα το περιεχόμενο και τον τρόπο επικοινωνίας.

Ο Τύπος συνέβαλε στην επιτάχυνση των εξελίξεων, στην εμπέδωση και διασφάλιση της δημοκρατίας και των ατομικών ελευθεριών, στη διεύρυνση των πνευματικών οριζόντων της κοινωνικής αντίληψης των ανθρώπων και στη συνειδητοποίηση και κινητοποίησή τους ως πολιτών και ως μελών μιας κοινότητας γνώμης. Η αμφισβήτηση υπήρξε εξαρχής κυρίαρχο στοιχείο στη σχέση του Τύπου με την εξουσία, η δε συνταγματική κατοχύρωση της ελευθερίας του κατέστη αναγκαία για την προστασία του, χωρίς όμως να αποδεικνύεται πάντοτε επαρκώς αποτελεσματική.

Η διαφήμιση, που από τις αρχές ήδη του 19ου αιώνα εισέβαλε αποφασιστικά στον Τύπο, τον ώθησε σε μια προσπάθεια συνεχούς αύξησης της κυκλοφορίας, που είχε ως αποτέλεσμα την ως έναν βαθμό υποκατάσταση του προτύπου της μαζικής επικοινωνίας από το πρότυπο της μαζικής κυκλοφορίας και την παρεμβολή του στοιχείου του κέρδους στην επικοινωνιακή σχέση, πράγμα που οδήγησε σε στρέβλωση της.

Στις διεθνείς σχέσεις, ο Τύπος συνέβαλε σημαντικά στην ανάδειξη της κοινής γνώμης ως δύναμης πίεσης και επηρεασμού της συμπεριφοράς των κρατών και στην εθνική κινητοποίηση των μαζών κατά τον 19ο και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, ευθύνεται δε σημαντικά για τον παραλογισμό του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου.

Σήμερα, ο Τύπος έχει χάσει σημαντικό μέρος της εμβέλειας και της αποτελεσματικότητάς του ως μέσου μαζικής επικοινωνίας, κυρίως εξαιτίας του ανταγωνισμού της τηλεόρασης και της αδυναμίας του να προσαρμοσθεί στις σύγχρονες ανάγκες και στα σύγχρονα πρότυπα επικοινωνίας. Περαιτέρω, έχει αρχίσει

να υφίσταται σημαντικές λειτουργικές, θεσμικές και φυσιολογικές μεταβολές, που είναι συνέπεια των προβλημάτων και της κρίσης που αντιμετωπίζει, ενώ η νέα τεχνολογία και η επικοινωνιακή και πολιτισμική αντίληψη που αυτή προωθεί αναμένεται να πιάσει και να αποδυναμώσει τον Τύπο ακόμα περισσότερο.

Οι μεταβολές που υφίσταται ο Τύπος, έχουν σημαντικές πολιτικές και πολιτισμικές συνέπειες. Το ολιγοπωλιακό καθεστώς των εκδοτικών επιχειρήσεων ημερήσιου και περιοδικού Τύπου, ο άμεσος ή έμμεσος έλεγχος των περισσότερων από τις επιχειρήσεις αυτές από υπερεθνικά διαρθρωμένα οικονομικά συμφέροντα, η παγκοσμιοποίηση, το υψηλό κόστος λειτουργίας και ο τρόπος ροής και διανομής των πληροφοριών διεθνώς, καθιστούν τον Τύπο δέσμιο συμφερόντων και μέσο προώθησης συγκεκριμένων πολιτικών, υλοποίησης συγκεκριμένων σχεδιασμών και επιβολής συγκεκριμένης πολιτισμικής ιδεολογίας και πολιτισμικών προτύπων, σε παγκόσμια κλίμακα. Η ομοιομορφία του περιεχομένου, της δομής και κυρίως των απόψεων των ανά τον κόσμο εντύπων γίνεται συνεχώς μεγαλύτερη, ενώ η προώθηση ενιαίων πολιτισμικών προτύπων παγκόσμια είναι κυρίαρχη και χαρακτηριστική. Η αμφισβήτηση της πολιτικής εξουσίας, κύριο χαρακτηριστικό του Τύπου, έχει ουσιαστικά εκλείψει, ενώ αντίθετα συχνή είναι η προώθηση της αντίληψης υποταγής της κοινωνίας στην πολιτική εξουσία. Τα έντυπα εμφανίζονται, ολοένα περισσότερο, ως εκφραστές μιας παγκόσμιας οικονομικής τάξης πραγμάτων παρά μιας συγκεκριμένης κοινωνίας και συνήθως μεσολαβούν στη διαβίβαση του μηνύματος της παγκόσμιας αυτής τάξης προς την κοινωνία και όχι αντίστροφα. Το ίδιο ισχύει και για τα λεγόμενα 'έντυπα κύρους', που μεταβάλλονται βαθμιαία σε όργανα προώθησης της παγκοσμιοποίησης και μιας παγκόσμιας πολιτικής και πολιτισμικής τάξης, σε βάρος ακόμα και της ίδιας της ενημέρωσης.

Ο κινηματογράφος

Τον Δεκέμβριο 1895 οι αδελφοί Lumiere έκαναν στο Παρίσι την πρώτη δημόσια κινηματογραφική προβολή και μέσα στα επόμενα είκοσι χρόνια ο κινηματογράφος καθιερώθηκε ως μέσο ψυχαγωγίας τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Αμερική. Ο κινηματογράφος βασίζεται στην κίνηση, στην αφήγηση και στην πλοκή. Δεν καταγράφει αλλά αναπαριστά την πραγματικότητα και μεταδίδει το μήνυμα μέσα από την αφήγηση, που αποτελεί κυρίαρχο χαρακτηριστικό του. Ενεργοποιεί τη φαντασία του θεατή, που είναι ο αποδέκτης και ο αποκωδικοποιητής του μηνύματος και στον οποίο εναπόκειται η απάντηση στα όποια ερωτήματα και η επίλυση των συγκρούσεων.

Η προβολή πολιτισμικών προτύπων και η τάση ταυτοποίησης που χαρακτηρίζει τον θεατή της κινηματογραφικής ταινίας, αποτελούν τη βάση για τη χειραγώγηση της επικοινωνίας και τη χρησιμοποίηση του κινηματογράφου ως μέσου πολιτισμικής επιβολής.

Ο κινηματογράφος υπήρξε, από την αρχή, μέσο ψυχαγωγίας των λαϊκών τάξεων, γεγονός που προδιέγραψε την εξέλιξη του μέχρι σήμερα και είχε ως συνέπεια τη βαθμιαία συρρίκνωσή του κάτω από την πίεση της τηλεόρασης, μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Εκτός από την ψυχαγωγική προσφορά της ταινίας και η ίδια η

μετάβαση στον κινηματογράφο αποτελούσε, για τις λαϊκές τάξεις, ένα ξεχωριστό γεγονός, με ιδιαίτερο κοινωνικό και επικοινωνιακό περιεχόμενο. Ο χαρακτήρας του κινηματογράφου ως μέσου ψυχαγωγίας των λαϊκών τάξεων και η αρνητική προκατάληψη των ανώτερων τάξεων για τα πολιτισμικά και αισθητικά πρότυπα των λαϊκών στρωμάτων αποτέλεσαν την αφετηρία της οξύτερης κριτικής που συχνά δέχθηκε ο κινηματογράφος, στο όνομα της προστασίας των ηθών και της κοινωνίας. Περαιτέρω, η σύγκρουση μεταξύ ελευθερίας της έκφρασης και προστασίας της κοινωνίας, που χαρακτηρίζει την πορεία του κινηματογράφου, απηχεί, εκτός από τις βαθύτερες κοινωνικές και πολιτισμικές αντιθέσεις, συσχετισμούς και διαδικασίες επιβολής σε διάφορα επίπεδα.

Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος σηματοδότησε την έναρξη της χρησιμοποίησης του κινηματογράφου για προπαγανδιστικούς σκοπούς, που όμως περιορίστηκαν στο πλαίσιο της πολεμικής κινητοποίησης και δεν γενικεύθηκαν, αφού η ανοικτή προπαγάνδα και η ευθεία ιδεολογική αναφορά αποδείχθηκαν ασύμβατες με τα επικοινωνιακά χαρακτηριστικά και τις δυνατότητες του μέσου. Η έστω και περιορισμένη, όμως, χρησιμοποίηση του κινηματογράφου για άσκηση προπαγάνδας, αποτέλεσε την αφορμή για τη διερεύνηση των δυνατοτήτων του ως μέσου πολιτισμικής επιβολής και οδήγησε στην εκτεταμένη χρησιμοποίηση του για τον σκοπό αυτό στα επόμενα χρόνια.

Σήμερα, η κινηματογραφική ταινία αποτελεί εμπόρευμα, υπακούει στους νόμους της αγοράς, προωθείται με διαφήμιση, προϋποθέτει την ύπαρξη δικτύου διανομής, έχει υψηλό κόστος παραγωγής και στοχεύει αποκλειστικά στην πώληση εισιτηρίων. Η παραγωγή και διακίνηση των ταινιών ελέγχεται ολιγοπωλιακά από μεγάλες εμπορικές επιχειρήσεις, που συνήθως δραστηριοποιούνται, κατά κύριο λόγο, σε άλλες εμπορικές δραστηριότητες και ενδιαφέρονται πρωτίστως για την εμπορική επιτυχία της ταινίας και για την πρόωθηση συμβολισμών και πολιτισμικών προτύπων που εξυπηρετούν τα συμφέροντά τους. Κάτω από τις συνθήκες αυτές, έχει εξαφανισθεί ουσιαστικά η εθνική κινηματογραφική παραγωγή και κατά συνέπεια το εθνικό πολιτισμικό στίγμα στην έβδομη τέχνη, ενώ έχει γίνει κανόνας η παραγωγή ταινιών τυποποιημένων πολιτισμικών χαρακτηριστικών, που δεν ενεργοποιούν ιδιαίτερα τις πνευματικές λειτουργίες του θεατή, δεν προβληματίζουν και συχνά υποβάλλουν μια φανταστική μελλοντολογία που εξυπηρετεί σκοπιμότητες και μεθοδεύσεις πολιτισμικής επιρροής.

Το ραδιόφωνο

Η χρησιμοποίηση του ραδιοφώνου ως μέσου μαζικής επικοινωνίας εντοπίζεται στις αρχές του 20ού αιώνα. Το ραδιόφωνο εξαπλώθηκε και καθιερώθηκε στη δεκαετία 1920, γνώρισε θεαματική ανάπτυξη στις δεκαετίες 1930 και 1940 και αντιμετώπισε επιτυχώς τον ανταγωνισμό της τηλεόρασης, με βαθμιαία αναπροσαρμογή του, από τη δεκαετία 1950 μέχρι σήμερα.

Ως μέσο επικοινωνίας, το ραδιόφωνο παρέχει αμεσότητα, ταχύτητα, ευελιξία και δυνατότητα μετάδοσης σε παγκόσμια κλίμακα. Σε αντίθεση με τον οπτικοακουστικό χρόνο της τηλεόρασης, το ραδιόφωνο δημιουργεί διάσταση

ακουστικού χώρου, γεννά ακουστική εικόνα και ασκεί διεγερτική επίδραση στους ακροατές του, αφού απευθύνεται στην κριτικά ευαίσθητη ακοή και όχι στη συμμετοχική όραση. Το ραδιόφωνο επιτάχυνε τη ροή της πληροφόρησης, επαναπροσδιόρισε την αντίληψη των ανθρώπων, ενίσχυσε τον προφορικό λόγο και προώθησε τη μουσική, την οποία εισήγαγε στην καθημερινή ζωή. Μέσο επικοινωνίας σε τοπική, εθνική και παγκόσμια κλίμακα, το ραδιόφωνο έγινε πολύ νωρίς μέσο άσκησης πολιτικής προπαγάνδας. Χρησιμοποιήθηκε έντονα και ευρύτατα για τις ανάγκες πολιτικής επικοινωνίας κατά τον Μεσοπόλεμο και τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και μεταπολεμικά για τις ανάγκες του Ψυχρού Πολέμου, ενώ συχνά αποτέλεσε φωνή ελπίδας και ηθικής ενδυνάμωσης ή πηγή ελεύθερης ενημέρωσης για εκατομμύρια καταδυναστευόμενους, απελπισμένους ή αγωνιζόμενους ανθρώπους.

Σήμερα, το ραδιόφωνο καλύπτει ανάγκες ενημέρωσης και ψυχαγωγίας που δεν μπορεί να καλύψει η τηλεόραση είτε γιατί ο χώρος ή οι συνθήκες δεν επιτρέπουν την παρακολούθησή της είτε γιατί η κάλυψη των αναγκών αυτών από την τηλεόραση είναι ασύμβατη με τη φύση, τα επικοινωνιακά χαρακτηριστικά ή τη γενικότερη οικονομία του μέσου και του τηλεοπτικού χρόνου. Περαιτέρω, η ανάπτυξη της δορυφορικής τηλεόρασης και τηλεοπτικών δικτύων παγκόσμιας εμβέλειας έχουν συρρικνώσει σημαντικά τις διεθνείς ραδιοφωνικές εκπομπές και τον ρόλο του ραδιοφώνου στη διεθνή επικοινωνία, ενώ η συντελούμενη πολιτισμική μεταβολή και η εξέλιξη της τεχνολογίας αναμένεται ότι θα διαφοροποιήσουν και θα περιορίσουν ακόμα περισσότερο τον ρόλο του.

Η τηλεόραση

Η τηλεόραση, το μέσο που χαρακτήρισε το δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα, έκανε την εμφάνισή της στη δεκαετία 1930, αναπτύχθηκε και εξαπλώθηκε στην Αμερική και στην Ευρώπη στη δεκαετία 1950 και από τη δεκαετία 1960 αποτελεί το κυρίαρχο μέσο μαζικής επικοινωνίας. Μέσο ψυχαγωγίας πρωτίστως, ανέπτυξε βαθμιαία και ρόλο ενημερωτικό και εκπαιδευτικό και σύντομα έγινε μέρος της καθημερινής ζωής του ανθρώπου αλλά και μέσο φαντασιωσικής σύνθεσής της.

Μέσο οπτικοακουστικό, η εικόνα του οποίου υπάρχει στον χρόνο και ελάχιστα στον χώρο, είναι φτωχή σε πληροφόρηση και ελλειμματική σε λεπτομέρεια και αναφέρεται στην εξέλιξη και όχι στην ουσία, στο γίνεσθαι και όχι στο είναι, η τηλεόραση απορροφά τον τηλεθεατή χωρίς να τον διεγείρει και κυρίως χωρίς να ενεργοποιεί τις διανοητικές λειτουργίες του. Αντίθετα, τον εθίζει σε μια επιφανειακή και παθητική θέαση της ζωής, του αποδυναμώνει τη δυνατότητα δημιουργικής σκέψης και αντίδρασης και τον μεταβάλλει σε παθητικό δέκτη, ενώ σε δεύτερο επίπεδο τον οδηγεί σε μια φαντασιωσική σύνθεση της ζωής και της πραγματικότητας. Η τηλεόραση βασίζεται στον συμμετοχικό χαρακτήρα της όρασης, απευθύνεται στο συναίσθημα και ελάχιστα στη σκέψη και ενδιαφέρεται, σχεδόν αποκλειστικά, για ό,τι μπορεί να καταγραφεί σε εικόνα και όχι για την ουσιαστική ενημέρωση.

Η τηλεόραση αποτελεί σημαντικό μέσο κοινωνικοποίησης, ιδιαίτερα λόγω της

υψηλής τηλεθέασης στις μικρές ηλικίες, ήδη δε οι λεγόμενες 'γενιές της τηλεόρασης' αποτελούν σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού στις αναπτυγμένες χώρες. Στην πολιτική, η τηλεόραση επέβαλε την επιφανειακή και φαντασιωσική θεώρηση και τη μη κριτική, αλλά παθητική και συνήθως συμμετοχική στάση του τηλεθεατή. Επίσης, μετέβαλε την κλίμακα αξιολόγησης των γεγονότων, αφού για λόγους ροής του προγράμματος ή για λόγους σχετικούς με τη φύση του μέσου ή τα συμφέροντα της τηλεοπτικής επιχείρησης πολλές σημαντικές ειδήσεις δεν δημοσιοποιούνται ή υποβαθμίζονται, ενώ συχνή είναι και η κατασκευή ημερήσιας διάταξης ή θεματολογίας, σύμφωνα με τα συμφέροντα ή τις στρατηγικές επιλογές της τηλεοπτικής επιχείρησης. Περαιτέρω, η τηλεόραση υποκατέστησε, σε μεγάλο βαθμό, τον δημόσιο χώρο, έγινε προνομιακό πλαίσιο διεξαγωγής της πολιτικής, την οποία αποξένωσε από την κοινωνία και την μετέβαλε σε θέαμα και προσδιόρισε τεχνολογικά και πολιτισμικά την πολιτική επικοινωνία και την πολιτική συμπεριφορά. Η τηλεόραση αποδείχθηκε ιδιαίτερα αποτελεσματικό μέσο πολιτικής και πολιτισμικής χειραγώγησης, συνέβαλε σημαντικά στη μεταβολή του συστήματος αξιών, επέβαλε αισθητικά και πολιτισμικά πρότυπα και καθιέρωσε τη μετριότητα, που είναι η κατεξοχήν συμβατή με το μέσο αυτό ποιότητα. Ακόμα, η τηλεόραση συντέλεσε σημαντικά στην ευρύτερη ενημέρωση ευρύτερων μαζών, στη δημιουργία ευρύτερης και σαφέστερης αντίληψης του κόσμου και έφερε την υφήλιο και την εικόνα της διεθνούς ζωής στους δέκτες κάθε σπιτιού, ενώ η ανάπτυξη της δορυφορικής τηλεόρασης και των τηλεοπτικών δικτύων παγκόσμιας εμβέλειας σηματοδότησε την ενεργό εισβολή της τηλεόρασης στις διεθνείς σχέσεις και την ουσιαστικότερη συμβολή της στην παγκοσμιοποίηση.

Στη δεκαετία 1980 αναπτύχθηκαν ραγδαία τα ιδιωτικά ηλεκτρονικά μέσα μαζικής επικοινωνίας και ιδιαίτερα η τηλεόραση, αφού η πρακτική της απορρύθμισης κατέργησε το κρατικό μονοπώλιο που ίσχυε στις περισσότερες χώρες στον τομέα αυτό. Το μέχρι τότε κρατικό ιδιοκτησιακό καθεστώς των ηλεκτρονικών μέσων μαζικής επικοινωνίας τα καθιστούσε, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, όργανα της κρατικής εξουσίας και σε ορισμένες περιπτώσεις μηχανισμούς στην υπηρεσία του αυταρχισμού, ενδιαφερόταν όμως για τη συντήρηση του δημόσιου χώρου και του δημόσιου διαλόγου. Αντίθετα, το ιδιωτικό ιδιοκτησιακό καθεστώς, που ως μοναδικό κριτήριο και οδηγό έχει το κέρδος, μεταβάλλει τα ηλεκτρονικά μέσα μαζικής επικοινωνίας σε μέσα ψυχαγωγίας και προώθησης πολιτισμικών προτύπων που συμβάλλουν στην κερδοφορία των μέσων και είναι συμβατά με τον πολιτισμό της αγοράς. Ακόμα, τα ιδιωτικά ηλεκτρονικά μέσα νοθεύουν την ενημέρωση, ευτελίζουν σκόπιμα την ποιότητα, αποδυναμώνουν μεθοδευμένα την πολιτική και τον δημόσιο χώρο, τον οποίο επίσης επιχειρούν να υποκαταστήσουν με ένα κατασκευασμένο ηλεκτρονικό γίγνεσθαι, καθιστούν την πολιτική περισσότερο δαπανηρή, αλλοιώνουν ως έναν βαθμό τη λειτουργία της δημοκρατίας και τελικά δημιουργούν συνθήκες ελέγχου και επιβολής πολύ πιο έντονες και βλαπτικές από αυτές που δημιουργούσε το κρατικό μονοπώλιο. Το αντεπιχείρημα της ηλεκτρονικής πολυφωνίας, που συμβάλλει στην πληρέστερη ενημέρωση και διακίνηση των ιδεών και των απόψεων, μέσα από

σύγχρονους δίαυλους επικοινωνίας, είναι μάλλον θεωρητικό, αφού στην πράξη η λειτουργία των ηλεκτρονικών μέσων και ιδιαίτερα της τηλεόρασης είναι πολύ δαπανηρή, οι δε μηχανισμοί της διαφήμισης λειτουργούν επιλεκτικά, με κριτήριο τη γενικότερη συμμόρφωση του μέσου στην ιδεολογία της αγοράς. Η πρακτική των ιδιωτικών ηλεκτρονικών μέσων έχει παρασύρει και διαβρώσει τόσο τα κρατικά ηλεκτρονικά μέσα όσο και τον ημερήσιο και περιοδικό Τύπο, που άρχισαν να προσαρμόζονται, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, στα μορφολογικά και πολιτισμικά πρότυπα των ιδιωτικών ηλεκτρονικών μέσων.

Με την τηλεόραση αναπτύχθηκε σημαντικά και η διαφήμιση, παρά τη διαπιστωμένη μικρή αποτελεσματικότητα του ηλεκτρονικού αυτού μέσου στην προώθηση των προϊόντων. Η διαφήμιση δεν απευθύνεται στο συνειδητό, συμπυκνώνει ένα πλήθος εμπειριών και πολιτισμικών στοιχείων και προτείνει τρόπο ζωής παρά προϊόν, χρησιμοποιώντας συνήθως, αντί για επιχειρήματα, άσχετους και ασύνδετους συμβολισμούς. Συγγέει το φαντασιακό με το πραγματικό και συνιστά μια ιδιόμορφη επικοινωνιακή πραγματικότητα, που έχει πια θεσμοποιηθεί και προσδιορίζει ολοένα περισσότερο τον συνολικό τρόπο επικοινωνίας, την παραγωγή αξιών και την αισθητική. Επιπλέον, η διαφήμιση αποτελεί σήμερα σημαντική οικονομική δραστηριότητα, μέσο ελέγχου των μέσων μαζικής επικοινωνίας και μέσο παγκόσμιας προώθησης ενιαίων πολιτισμικών κωδίκων.

Η τηλεόραση αποτέλεσε, επίσης, εισαγωγικό στάδιο ανατροπής της γραμμικής επικοινωνίας και βαθμιαίας αντικατάστασης της από την ψηφιακή, δηλαδή την πολλαπλή και όχι διαδοχική σύνδεση ασύνδετων σημείων, με βάση το δυαδικό σύστημα του μηδέν και του ένα, η οποία παρέχει πολλές δυνατότητες, οδηγεί σε ανατροπή της καρτεσιανής λογικής και της γραμμικής σκέψης, συνεπάγεται διαφορετική συγκρότηση και αντίληψη της πραγματικότητας και στην προέκταση της αμφισβητεί τον ανθρώπινο λόγο. Η ουσιαστική αυτή μεταβολή, που προήλθε κυρίως από την πληροφορική και την τεχνολογία της πληροφορίας, άρχισε να συντελείται με τη διάδοση του ηλεκτρονικού υπολογιστή και την ανάπτυξη της ψηφιακής τεχνολογίας κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Η ανατροπή της γραμμικής λογικής που προδιαγράφουν οι εξελίξεις αυτές, στερεί την επικοινωνία από σταθερές αναφορές, οδηγεί σε δομική μεταβολή στην αντίληψη και διευκολύνει μια ανασύνθεση της πραγματικότητας από όσους ελέγχουν τη διακίνηση της πληροφορίας, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και τις τηλεπικοινωνίες. Περαιτέρω, η ανάπτυξη και διάδοση της ψηφιακής τηλεόρασης και οι πολλαπλές δυνατότητες που αυτή παρέχει, ιδιαίτερα σε συνδυασμό με τις δορυφορικές εκπομπές και τις εφαρμογές δικτύου, προβλέπεται ότι θα ενισχύσουν ακόμα περισσότερο τον ρόλο της τηλεόρασης στην επικοινωνία και στην καθημερινή ζωή και θα συμβάλουν σημαντικά στην παγκοσμιοποίηση και στη διαμόρφωση ενός ευρύτατου χώρου επικοινωνίας, πολλαπλών δυνατοτήτων και ίσως πολυφωνίας, που όμως θα στερείται συνοχής και στην πράξη θα απομονώνει τον άνθρωπο σε ένα ηλεκτρονικό κελί.

Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής και τα δίκτυα

Ο λογισμός, ως τρόπος θεώρησης του Σύμπαντος, είναι γνωστός από την αρχαιότητα και γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη από τους Έλληνες, ήδη πολύ πριν από τους κλασικούς χρόνους. Αργότερα, οι ανάγκες λογισμού οδήγησαν σε μια πορεία αναζήτησης λύσης, που ξεκίνησε στην περίοδο της Αναγέννησης και κατέληξε στην κατασκευή του ηλεκτρονικού υπολογιστή στη δεκαετία 1940. Ταυτόχρονα, ο λογισμός αναπτύχθηκε σε τρόπο θεώρησης του κόσμου και σε τρόπο επικοινωνίας. Η πληροφορική, που αναπτύχθηκε μαζί με τον ηλεκτρονικό υπολογιστή, στοχεύει στη διαχείριση της πληροφορίας, ενώ η κυβερνητική, που αναπτύχθηκε με βάση τον υπολογιστή, επιδιώκει να τον καταστήσει μέσο επικοινωνίας, στην προέκταση δε της αντίληψης αυτής αναπτύχθηκε η ιδεολογία της επικοινωνίας, που εστιάζεται στη διακίνηση της πληροφορίας και αποτελεί έκφραση του συντηρητισμού.

Η κατασκευή του μικροϋπολογιστή στη δεκαετία 1980, που εκτός από τα τεχνικά και πρακτικά πλεονεκτήματα του θεωρήθηκε αμφισβήτηση των ιεραρχικών δομών και εξέλιξη προς τη φιλελευθεροποίηση της πληροφορίας, συντέλεσε αποφασιστικά στην ταχύτατη και ευρύτατη εξάπλωση της χρήσης του ηλεκτρονικού υπολογιστή και στην προώθηση μιας νέας επικοινωνιακής λογικής, ενώ η ανάπτυξη του Διαδικτύου (Internet) στη δεκαετία 1990 και η προοπτική ανάπτυξης των πολυμέσων (multimedia) στα επόμενα χρόνια δημιουργούν προϋποθέσεις υπερεθνικής ηλεκτρονικής συγκρότησης της κοινωνίας, στη βάση μιας ψηφιακής επικοινωνιακής αντίληψης, και προδιαγράφουν έναν ηλεκτρονικά και ψηφιακά συγκροτημένο κόσμο.

Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής αποτελεί αναμφισβήτητα παράγοντα προόδου και παρέχει σημαντικές δυνατότητες στον άνθρωπο. Η ηλεκτρονική γραφή, η διαμεσολαβημένη από τον υπολογιστή επικοινωνία (CMC), η ανάπτυξη δικτύων και ο συνδυασμός με τη νέα τεχνολογία, αποτελούν σημαντικές παραμέτρους της εμπλοκής του ηλεκτρονικού υπολογιστή στην επικοινωνία, μιας εμπλοκής που όμως δεν αποβαίνει πάντα σε όφελος της τελευταίας. Περαιτέρω, η χρήση του ηλεκτρονικού υπολογιστή προκαλεί ουσιώδη μεταβολή στη συγκρότηση της ταυτότητας του χρήστη και στη σχέση του ανθρώπου με τον χώρο και τον χρόνο, αποπροσωποποιεί τα μηνύματα, συρρικνώνει ποιοτικά και ποσοτικά τη διαπροσωπική επικοινωνία, εξασθενεί τη λειτουργία της μνήμης και αμβλύνει τη σκέψη. Η άποψη ότι συμβάλλει στην απελευθέρωση και στην πρόοδο του ανθρώπου, παρέχοντας του τη δυνατότητα να ελέγξει και να προσδιορίσει εννοιολογικά τον κοινωνικό χώρο και έτσι να προωθήσει πιο αποτελεσματικά τα συμφέροντα του, έρχεται σε αντίθεση με την αποπροσωποποίηση της ταυτότητας, τη δημιουργία μιας εικονικής πραγματικότητας και τις ανισότητες στην πρόσβαση στην πληροφορία.

Η φιλελευθεροποίηση της διαχείρισης και διακίνησης της πληροφορίας αρχίζει στις ΗΠΑ, ήδη στη δεκαετία 1950, με τον χαρακτηρισμό του συστήματος επικοινωνίας ως παραγωγικού εξοπλισμού των επιχειρήσεων και με την αναγνώ-

ριση σ' αυτές δικαιώματος κατοχής και χρήσης ιδιωτικού δικτύου, που λίγο αργότερα, με την ανάπτυξη των πολυεθνικών εταιρειών, εξελίσσεται σε διεθνική αυτόνομη σύνδεση. Η αντίληψη ότι το δίκτυο επικοινωνίας αποτελεί εργαλείο για την επαγγελματική δραστηριότητα, εξακολουθεί να κυριαρχεί και σήμερα μαζί με άλλα επιχειρήματα που θεμελιώνουν τη φιλελευθεροποίηση της επικοινωνίας σε μια ευρύτερη θεωρητική βάση.

Δεν είναι, όμως, τόσο η χρησιμότητα στην ανάπτυξη της δραστηριότητας των επιχειρήσεων όσο η κρισιμότητα για την παγκόσμια οικονομική και πολιτισμική οργάνωση, που κατέστησαν τη φιλελευθεροποίηση της διαχείρισης και διακίνησης της πληροφορίας προνομιακό στόχο του φιλελευθερισμού στη δεκαετία 1980, στη διάρκεια της οποίας η απορρύθμιση των τηλεπικοινωνιών ιδεολογικοποιείται, ενώ στη δεκαετία 1990 η ανάπτυξη ιδιωτικών δικτύων έχει πια καταστεί κυρίαρχη επιδίωξη, με κοσμοθεωρητική και όχι απλά χρηστική αιτιολογική βάση. Έτσι, από την κοινωνία της πληροφορίας (information society) στη δεκαετία 1980, ο κόσμος περνά στη διαδικτυακή κοινωνία (network society) στη δεκαετία 1990 και ήδη στις αρχές του 21ου αιώνα έχει καταστεί ορατή η προοπτική διαμόρφωσης μιας εικονικής κοινωνίας (virtual society), με ό,τι μια τέτοια προοπτική συνεπάγεται σε δομικό, θεσμικό και συμβολικό επίπεδο. Σήμερα, το δίκτυο και η παραγωγή, επεξεργασία και διακίνηση της πληροφορίας έχουν καταστεί κεντρικό στοιχείο της οργάνωσης του κόσμου, η δε πληροφορία κύριο συστατικό της νέας εποχής και ταυτόχρονα εμπορεύσιμο αγαθό. Στο πλαίσιο αυτό, ο έλεγχος της πληροφορίας και της διακίνησης της δίνει τη δυνατότητα προσδιορισμού των μέσων και του τρόπου επικοινωνίας, προσδιορισμού του νοήματος, αλλά και της συγκρότησης και οργάνωσης του κόσμου. Πέρα από τις μεγάλες εμπορικές δυνατότητες που παρέχει ο τομέας της πληροφορίας και των τηλεπικοινωνιών, οι δυνατότητες ελέγχου και χειραγώγησης της επικοινωνίας, προσδιορισμού της εξέλιξης και ανασύνθεσης της πραγματικότητας, καθιστούν τις τηλεπικοινωνίες και την τεχνολογία της πληροφορίας προνομιακό στόχο της απορρύθμισης, ενώ η ανάγκη της βιομηχανίας υπολογιστών και λογισμικού να διευρύνουν την αγορά και να αυξάνουν συνεχώς τις πωλήσεις, οδηγεί στη συνεχή κατασκευή λογισμικών αναγκών και στη σκόπιμη διόγκωση της εικονικής πραγματικότητας.

Σημαντικό ρόλο στη φιλελευθεροποίηση της επικοινωνίας παίζει και η ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας, που καθιστά τη φιλελευθεροποίηση όχι μόνον εφικτή αλλά συχνά και αναπόδραστη, λόγω του επικοινωνιακού περιβάλλοντος που η εξέλιξη αυτή δημιουργεί και του υψηλού κόστους προσαρμογής στις νέες τεχνολογίες. Μία παράμετρος της τεχνολογικής εξέλιξης είναι η ψηφιακή τεχνολογία, που αποτελεί σήμερα τη βάση της επικοινωνιακής υποδομής και έχει προσλάβει, εκτός από τον τεχνικό, και θεσμικό χαρακτήρα. Μία άλλη παράμετρος είναι η ανάπτυξη και χρήση των δορυφόρων, που εκτός από την επικοινωνία χρησιμοποιούνται και στη συλλογή πληροφοριών και συντελούν σημαντικά στην υπέρβαση της εθνικής κυριαρχίας. Οι νέες τεχνολογίες της πληροφορίας αποτελούν ένα σύνολο εφαρμογών που επηρεάζουν καθοριστικά την επικοινωνία, εκτός δε από τις τηλεπικοινωνίες περιλαμβάνουν τη μικροηλεκτρονική και τις

εφαρμογές της και βέβαια την εξέλιξη των ηλεκτρονικών υπολογιστών και της πληροφορικής.

Η απορρύθμιση και η ανάπτυξη ιδιωτικών δικτύων δημιουργούν προβλήματα δημοκρατίας, ισότητας και κρατικής κυριαρχίας. Ο τεχνολογικός και θεσμικός έλεγχος της επικοινωνίας και της διακίνησης της πληροφορίας από ιδιωτικά συμφέροντα και οι δυνατότητες παρέμβασης που δίνει ο έλεγχος αυτός, δημιουργούν σοβαρά ενδεχόμενα αναίρεσης της δημοκρατίας και περιγραφής ή ευθείας παραβίασης ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, που καμιά συνταγματική ή θεσμική εγγύηση δεν μπορεί να αποτρέψει, ενώ η ισότητα πρόσβασης στο σύστημα είναι αντικειμενικά, οικονομικά και θεσμικά ανύπαρκτη και ανέφικτη. Περαιτέρω, η επικοινωνιακή εξάρτηση των χωρών και η αδυναμία τους να ελέγξουν τη διασυνοριακή ροή δεδομένων και τους συσχετισμούς που η ροή αυτή δημιουργεί, γεννά σοβαρά προβλήματα εθνικής κυριαρχίας. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι, παρά τα όποια προβλήματα, επιπτώσεις ή κριτικούς προβληματισμούς, οι νέες τεχνολογίες και τα δίκτυα αποτελούν σημαντική πρόοδο και μπορούν να διευκολύνουν σημαντικά την επικοινωνία και τη διακίνηση πληροφοριών και ιδεών, όπως επίσης μπορούν να συμβάλουν σημαντικά στην οργάνωση της ζωής και στην επίλυση προβλημάτων της καθημερινότητας.

Το Διαδίκτυο (Internet), ένα αποκεντρωμένο σύστημα διαμεσολαβημένης από τον ηλεκτρονικό υπολογιστή επικοινωνίας, που διασυνδέει βαθμιαία τα περισσότερα δίκτυα, συγκροτεί ήδη έναν νέο δημόσιο χώρο και μια εικονική κοινότητα, που βασίζονται στον κοινό νοητό χώρο επικοινωνίας του συστήματος και στην αποδοχή της κεντρικής επικοινωνιακής και πολιτισμικής αντίληψης που τον χαρακτηρίζει. Η διαμεσολαβημένη από τον υπολογιστή επικοινωνία βασίζεται στην αλληλόδραση. Το ίδιο και ο δημόσιος χώρος που επιχειρεί να συγκροτήσει το Διαδίκτυο. Ο χώρος όμως αυτός υστερεί σε περιεχόμενο και ουσία σε σχέση με την κοινωνία και τα υπαρκτά προβλήματα της. Περαιτέρω, η εικονική κοινότητα στο Διαδίκτυο, ενώ έχει σαφείς κοινωνικές αντιστοιχίες, ωθεί τα άτομα στη συγκρότηση μιας αντίληψης αυτονόμησης, ελιτισμού και διαχωρισμού. Η πληροφορία που διακινείται στο Διαδίκτυο είναι φορέας του πολιτισμού του μέσου, συνεπάγεται γλωσσικό, πολιτισμικό και διανοητικό προσανατολισμό, ομογενοποιεί παγκόσμια την αντίληψη των ελίτ και αναπροσανατολίζει τα ενδιαφέροντα τους. Έτσι, ο πολιτισμός του μέσου ομογενοποιεί βαθμιαία τους διάφορους πολιτισμούς που συνυπάρχουν στο Διαδίκτυο. Ακόμα, το Διαδίκτυο οργανώνει λειτουργικά τις ατομικές συμμετοχές, ενισχύει και αυξάνει τις υπερεθνικές ροές, διευρύνει τις δυνατότητες διασυνοριακής οικονομικής δραστηριότητας και πολιτισμικής αλληλόδρασης και διαμορφώνει, βαθμιαία, μια νέα παγκόσμια εικονική τάξη αποδεσμευμένη από τον τόπο. Η απώλεια του σώματος ως στοιχείου της ταυτότητας, η συγκρότηση εικονικής ταυτότητας και η δυνατότητα επιλογής ρόλων και χαρακτήρων σε σχέση με ένα εξελισσόμενο με ηλεκτρονική γραφή διάλογο και όχι σε σχέση με συνειδητές ενέργειες που προϋποθέτουν την ύπαρξη ενός πραγματικού κόσμου, αποτελούν κεντρικά χαρακτηριστικά του συστήματος και συντελούν στη φαντασιωσική συγκρότηση

της ταυτότητας και της πραγματικότητας, σε αποδυνάμωση ή αλλοίωση της συνείδησης και στη βαθμιαία αποξένωση του ατόμου από το σύνολο και τους συσχετισμούς του πραγματικού κόσμου. Οι εικονικές κοινότητες του Διαδικτύου εδράζονται στον άυλο κυβερνοχώρο (cyberspace) και όχι στον χώρο της γήινης πραγματικότητας, αναπτύσσονται μέσα σε ένα μετα-γεωγραφικό και άχρονο πλαίσιο, προϋποθέτουν απο-ενσωματωμένα υποκείμενα και την 'εξ αποστάσεως παρουσία' τους και συνεπάγονται εξάλειψη της εμπειρίας στον χώρο, αποκοπή από τον ιστορικό χρόνο και εικονικές σχέσεις, σε ένα παγκοσμιοποιημένο ηλεκτρονικό περιβάλλον. Θα πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι είναι ακόμη νωρίς για να αποτιμηθούν με ασφάλεια οι ευρύτερες κοινωνικές επιπτώσεις του Διαδικτύου, ενώ γενικότερα θα πρέπει να σημειωθεί ότι η εκ προοιμίου αρνητική αντιμετώπιση της νέας τεχνολογίας είναι εξίσου αναχρονιστική και αντιορθολογική με την άκριτη αποδοχή της.

Το Διαδίκτυο εξασφαλίζει, κατ' αρχήν, ισηγορία σε όσους έχουν την οικονομική δυνατότητα να το χρησιμοποιούν, ενώ ορισμένοι θεωρούν ότι ο ελιτιστικός χαρακτήρας του είναι αυτός που του προσδίδει αυξημένο δημοκρατικό περιεχόμενο και δημοκρατική λειτουργία. Γεγονός είναι, πάντως, ότι ο 'κόσμος της πληροφορίας' και η 'εικονική κοινωνία' συγκροτούνται στη βάση ιεραρχικών σχέσεων ισχύος, που δημιουργούν η συμμετοχή στο δίκτυο και οι ποικίλοι αποκλεισμοί που η πραγματικότητα του δικτύου επιβάλλει. Η μετατροπή της επικοινωνίας στο Διαδίκτυο σε παράγοντα που οδηγεί σε δράση στον πραγματικό κόσμο και η επίδραση της επικοινωνίας αυτής στη διαμόρφωση πραγματικών σχέσεων εξουσίας, είναι ζητήματα καθοριστικά για τη μελλοντική εξέλιξη και τους μελλοντικούς ρόλους του συστήματος, ενώ είναι σαφές ότι οι τεχνολογίες της πληροφορικής και της επικοινωνίας αποτελούν σήμερα τον κύριο μηχανισμό κοινωνικού σχεδιασμού, διεύθυνσης και ελέγχου, δηλαδή την κύρια υποδομή επιβολής. Στην εξυπηρέτηση των μελλοντικών αυτών ρόλων του συστήματος, στην ηλεκτρονική διασύνδεση του συνόλου της Γης, στην προώθηση συγκεκριμένων πολιτικών και οικονομικών επιδιώξεων και στην προετοιμασία της επόμενης φάσης, στοχεύει και το σχέδιο για ανάπτυξη «παγκόσμιας υποδομής πληροφοριών» (GII), που εδώ και πολλά χρόνια προωθούν οι ΗΠΑ.

Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Εισαγωγική Προσέγγιση

Ιδεολογία είναι ένα σύνολο ιδεών, αρχών, αξιών και πεποιθήσεων, σχετικών με τη θεώρηση και κατανόηση της κοινωνίας και τη δικαιολόγηση της πολιτικής δράσης.

Η γέννηση της ιδεολογίας συνδέεται με τον Διαφωτισμό, την ανάπτυξη της σύγχρονης πολιτικής σκέψης και τις ιδέες που αναπτύχθηκαν κατά και μετά τη Γαλλική Επανάσταση. Η ανάδειξή της όμως σε αποφασιστικό παράγοντα του πολιτικού γίνεσθαι συνδέεται με την ανάπτυξη της μαζικής κοινωνίας και της μαζικής επικοινωνίας. Πρώτος χρησιμοποίησε τον όρο ιδεολογία ο Γάλλος

διαφωτιστής Antoine Destutt de Tracy, το 1797, αναφερόμενος σε μια «επιστήμη των ιδεών», δηλαδή στην ορθολογική, αδογματιστη και απαλλαγμένη από θρησκευτικές ή άλλες προκαταλήψεις διερεύνηση και κατανόηση των ιδεών. Από τότε, το περιεχόμενο του όρου μεταβλήθηκε σημαντικά και ο όρος κατέληξε να αναφέρεται στις ιδέες και στις αρχές που αφορούν στην κοινωνία και στην πολιτική, σύντομα δε η ιδεολογία αναδείχθηκε σε σύστημα αναφοράς και σε προσδιοριστικό παράγοντα και κινητήρια δύναμη της πολιτικής και κοινωνικής δράσης.

Ο 20ός αιώνας είναι ο αιώνας της άνθησης της πολιτικής ιδεολογίας αλλά και ο αιώνας της παρακμής της. Στη διάρκεια του 20ού αιώνα οι ιδεολογίες αναπτύσσονται και εξαπλώνονται θεαματικά, πυροδοτούν πολιτική δράση και προσδιορίζουν αποφασιστικά την πολιτική και ιστορική εξέλιξη. Όμως, στη δεκαετία 1970 η πολιτική ιδεολογία αρχίζει να αποδυναμώνεται και η απήχησή της να μειώνεται, ενώ είκοσι χρόνια αργότερα, η πρόβλεψη για το τέλος της ιδεολογίας δείχνει να επαληθεύεται. Σ' αυτό συντελούν αποφασιστικά η ανάπτυξη της τεχνολογίας, η οικονομική οργάνωση και η κοινωνική και πολιτισμική εξέλιξη, που διαφοροποιούν σημαντικά τον τρόπο ζωής, τον τρόπο επικοινωνίας και το κοινωνικό πλαίσιο και καθιστούν την ιδεολογία μη λειτουργική.

Σήμερα, την ιδεολογία υποκαθιστούν, βαθμιαία, ιδεολογικοποιημένα πολιτισμικά πρότυπα, θεμελιακές πεποιθήσεις, διάφορες προκαταλήψεις ή δοξασίες ή ένας λόγος της καθημερινότητας, ενώ επίσης επιδιώκεται μεθοδευμένα η ιδεολογικοποίηση των αναγκών μιας επιχειρούμενης παγκόσμιας κυριαρχίας. Για την επίτευξη των επιδιώξεων αυτών, εκτός από τη χρησιμοποίηση της μαζικής επικοινωνίας, προσαρμόζεται κατάλληλα και επιχειρείται να ομογενοποιηθεί σε παγκόσμια κλίμακα ο πολιτικός λόγος, ενώ κατά τα τελευταία χρόνια ανθεί μια 'παραεπιστημονική λογοτεχνία", που επιχειρεί να προσδώσει κύρος σε ιδεολογικές κατασκευές και επιστημονική βαρύτητα σε μεθοδεύσεις σκοπιμότητας. Σήμερα, η ιδεολογία, εκτός από τη θεωρητική αμφισβήτηση που υφίσταται ως αντιορθολογική, βρίσκεται αντιμέτωπη με ένα πολιτικό περιβάλλον που είναι αρνητικό στον ουσιαστικό πολιτικό λόγο και στην ανάπτυξη αρχών και αξιών και με μια ραγδαία μεταβαλλόμενη παγκόσμια πραγματικότητα, που δημιουργεί νέες συνθήκες, νέους προβληματισμούς και νέες οριοθετήσεις. Η μεταβολή αυτή συνθηκών οδηγεί σε μια μεταβολή όρων, που υπαγορεύει διαφορετική προσέγγιση της σύγχρονης θεματολογίας.

Η έννοια και η αξία της ιδεολογίας αμφισβητήθηκαν έντονα στη διάρκεια των διακοσίων ετών που χρησιμοποιείται ο όρος, κεντρικό δε στοιχείο της αμφισβήτησης αυτής υπήρξε και εξακολουθεί να είναι η σχέση της ιδεολογίας προς την αλήθεια.

Το Έθνος

Το Έθνος και ο Εθνικισμός

Ο άνθρωπος είναι από τη φύση του κοινωνικός, μια έκφραση δε της κοινωνικότητας του είναι το έθνος. Κυρίαρχα στοιχεία του έθνους, που προϋποθέτει συνείδηση κοινής καταγωγής, κοινής ιστορικής πορείας και κοινού μέλλοντος, είναι το αισθηματικό και το ηθικό, ενώ το κράτος, δηλαδή η πολιτική οργάνωση ενός λαού, ο οποίος ασκεί αυτοδύναμη εξουσία σε μια χώρα, έχει χαρακτήρα οργανωτικό και χρηστικό. Η έννοια του έθνους βασίζεται στο κοινό γένος, σε ένα κοινό ιστορικό παρελθόν και στην επιδίωξη ενός κοινού μέλλοντος. Ιστορικά, η έννοια του έθνους υπήρχε ήδη από την αρχαιότητα και προσδιοριζόταν από δύο κυρίως στοιχεία, την κοινή καταγωγή και τον κοινό εδαφικό χώρο, ενώ οι Έλληνες είχαν αναδείξει και τη διάσταση της πολιτισμικής ταυτότητας, της παιδείας, που ξεπερνώντας τα όρια της τοπικής κοινότητας συνέδεε τον Ελληνικό κόσμο, που εκτεινόταν πολύ πέρα από τον κυρίως ελληνικό γεωγραφικό χώρο. Συναφής με το έθνος είναι και ο πατριωτισμός, κεντρικά στοιχεία του οποίου είναι η νομιμοφροσύνη στην κοινότητα, η υπεράσπιση της υπόστασης και του εδαφικού χώρου της και η ενεργός στήριξη των συμφερόντων και των επιδιώξεών της. Ο πατριωτισμός, που δεν πηγάζει μόνο από το ένστικτό της αυτοσυντήρησης ή τον ωφελιμισμό, αλλά έχει και πολιτισμική διάσταση, δεν συνδέεται άμεσα με το έθνος ούτε προϋποθέτει απαραίτητα την ύπαρξη του, ενώ αντίθετα το έθνος και ο εθνικισμός συνεπάγονται την ύπαρξη πατριωτισμού. Ο πατριωτισμός, ως φαινόμενο, ανάγεται επίσης στην αρχαιότητα, μεταγενέστερα όμως οι πολιτικές, πολιτισμικές και κοινωνικές συνθήκες οδήγησαν σε διαφοροποίηση της συνείδησης ένταξης στην κοινότητα και σε αλλοίωση του περιεχομένου του πατριωτισμού, η δε φεουδαρχία αποδυνάμωσε και διαφοροποίησε ακόμα περισσότερο το περιεχόμενο του.

Η προϋπάρχουσα αντίληψη του έθνους και του πατριωτισμού και η συνείδηση ένταξης και ιδιαιτερότητας που δημιουργούσαν, αποτέλεσαν τη βάση για τη συγκρότηση της σύγχρονης έννοιας του έθνους στο τέλος του 18ου αιώνα. Στη διαμόρφωση της σύγχρονης έννοιας του έθνους, που έχει κυρίαρχα πολιτισμικό και συμβολικό χαρακτήρα, καθοριστικό ρόλο έπαιξαν η ανάπτυξη της μαζικής κοινωνίας, ο πολιτικός εκσυγχρονισμός και η δημιουργία του σύγχρονου κράτους. Το έθνος κατέστη, έτσι, μια φαντασιακή οντότητα, συγκροτημένη στη βάση μιας προϋπάρχουσας πραγματικότητας και συγκεκριμένων κλίσεων της ανθρώπινης φύσης.

Το σύγχρονο κράτος, κεντρικό στοιχείο του οποίου είναι το έθνος, είναι δημιούργημα μιας μακράς ιστορικής εξέλιξης, που ξεκινά τον 15ο αιώνα και ολοκληρώνεται τον 18ο αιώνα με τη βιομηχανική επανάσταση και τον πολιτικό εκσυγχρονισμό. Η βιομηχανική επανάσταση είχε τρία βασικά χαρακτηριστικά: την υποκατάσταση του ανθρώπου από τη μηχανή, την αντικατάσταση των μέχρι τότε πηγών ενέργειας από νέες και τη χρησιμοποίηση νέων πρώτων υλών. Οι μεταβο-

λές αυτές και ο εξορθολογισμός και η εντατικοποίηση της παραγωγής είχαν ως αποτέλεσμα τη ραγδαία αύξηση του εισοδήματος και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου στην Ευρώπη, την αύξηση του πληθυσμού, τη μετακίνηση του από την ευρωπαϊκή ύπαιθρο στα αστικά κέντρα και την αντικατάσταση της τοπικής κοινότητας από την κοινωνία, μια σύγχρονη οργάνωση της συμβίωσης των ανθρώπων, που μπορούσε να ανταποκριθεί καλύτερα στη νέα οργάνωση της παραγωγής και είχε δύο βασικά χαρακτηριστικά: τη μαζικότητα και τον καταμερισμό της εργασίας.

Εθνικισμός και Παγκοσμιοποίηση

Σήμερα, κάτω από την επίδραση μιας συνολικής εξέλιξης του κόσμου, οι έννοιες του έθνους και του εθνικισμού αποδυναμώνονται και συρρικνώνονται. Για ορισμένους η εξέλιξη αυτή ενδέχεται να οδηγήσει το έθνος και τον εθνικισμό σε εξαφάνιση, ενώ για άλλους σε αναπροσδιορισμό. Αντίθετα, κάποιοι άλλοι υποστηρίζουν ότι η συνολική αυτή εξέλιξη μπορεί να οδηγήσει σε αναβίωση των εθνικισμών. Σε κάθε περίπτωση, είναι γεγονός ότι οι σύγχρονες συνθήκες δημιουργούν μια δυναμική αναπροσδιορισμού της οργάνωσης της κοινωνικής συμβίωσης και αναπροσανατολισμού της πίστης και της νομιμοφροσύνης των ανθρώπων, διαδικασίες και διεργασίες στις οποίες η εθνότητα βρίσκεται σε προνομιακή θέση, όχι όμως και ο παραδοσιακός εθνικισμός. Η αποδυνάμωση και η τάση υπέρβασης του έθνους δεν οφείλονται όμως μόνο στην αντικειμενική μεταβολή των συνθηκών, αλλά αποτελούν και επιδίωξη σχεδιασμών επιβολής, που προωθούνται παγκόσμια με διάφορες μεθοδεύσεις, ένα μεγάλο μέρος των οποίων είναι επικοινωνιακές και πολιτισμικές.

Η οικονομία, που αποτέλεσε τον καταλύτη για τη δημιουργία του έθνους-κράτους, αποτελεί σήμερα, διακόσια χρόνια μετά, τον καταλύτη για την αποδυνάμωση και τη συρρίκνωση του. Η μεταβολή των οικονομικών όρων, των μεθόδων και της οργάνωσης της παραγωγής, η αυξημένη κινητικότητα του κεφαλαίου, η ταχύτητα και ο όγκος των συναλλαγών, ο υπερεθνικός χαρακτήρας των ροών και της οικονομικής αντίληψης και πρακτικής, η ευρεία ομογενοποίηση των καταναλωτικών προτύπων, η κυριαρχία της αγοράς, η συνεχώς αυξανόμενη υπεροχή του ιδιωτικού τομέα έναντι του δημόσιου τομέα, η παγκόσμια οικονομία της πληροφορίας, η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και αρκετοί ακόμα παράγοντες, έχουν διαβρώσει και σε μεγάλο βαθμό αναιρέσει την έννοια της εθνικής οικονομίας και έχουν αφαιρέσει από το κράτος μεγάλο μέρος της κυριαρχίας του. Η εθνική οικονομία, στον βαθμό που εξακολουθεί να υφίσταται ως έννοια και ως λειτουργική οντότητα, ετεροπροσδιορίζεται σημαντικά, αποδυναμώνεται και τείνει να περιορισθεί σε μια ελάχιστη δημοσιονομική λειτουργία, ενώ η παγκόσμια οικονομία, στο πλαίσιο της οποίας αναδεικνύονται νέα οικονομικά υποκείμενα, είναι σαφέστατα υπερεθνική και ελάχιστα διεθνής. Το κράτος έχει χάσει, αντίστοιχα, μεγάλο μέρος της κυριαρχίας του, αφού δεν είναι πια σε θέση να ρυθμίζει κυρίαρχα την οικονομική δραστηριότητα και να επηρεάζει καθοριστικά την οικονομική εξέλιξη, η δε βούλησή του ετεροπροσδιορίζεται

θεσμικά ή αντικειμενικά σε ολοένα περισσότερες περιπτώσεις.

Η οικονομία παγκοσμιοποιείται, δηλαδή οργανώνεται σε παγκόσμια υπερεθνική βάση ως ενιαία μονάδα. Η εξέλιξη αυτή έχει ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση της εθνοκεντρικής αντίληψης και οργάνωσης του κόσμου και την ανάδειξη της παγκόσμιας οικονομίας σε αυτόνομο υπερεθνικό πλαίσιο δράσης, στο οποίο κυριαρχεί το άτομο ως υπερεθνική οντότητα και ως υπερεθνικά δρών υποκείμενο. Η οικονομική παγκοσμιοποίηση περιορίζει το κράτος στον ρόλο της διασφάλισης του θεσμικού πλαισίου που είναι απαραίτητο για την ανάπτυξη της οικονομικής δραστηριότητας και σε άσκηση τοπικής διαχείρισης, δηλαδή διεκπεραίωσης συγκεκριμένων λειτουργιών που εξυπηρετούν μια τοπική κοινότητα, όχι όμως έναν λαό, πολύ περισσότερο δε ένα έθνος. Περαιτέρω, η οικονομική παγκοσμιοποίηση και ο πολιτισμός της αγοράς μεταβάλλουν το κράτος σε μηχανισμό πραγμάτωσης ιδιωτικών συνήθως υπερεθνικών συμφερόντων και ενίοτε σε όργανο πραγμάτωσης των γεωοικονομικών σχεδιασμών τους. Στο πλαίσιο αυτό, το έθνος αποσιλωείται από το στοιχείο της κοινής προσπάθειας και της κοινής προοπτικής και χάνει τη χρησιμότητά του για την οργάνωση της οικονομίας, στον βαθμό που δεν είναι ακόμα και ασύμβατο με τη νέα οικονομική πραγματικότητα ή την προώθηση των συμφερόντων που αυτή δημιουργεί. Σήμερα, το έθνος και η πολιτική και πολιτισμική υποδομή του αποτελούν εμπόδιο στην προώθηση της σύγχρονης οικονομικής αντίληψης και πρακτικής, ενώ η εθνική συλλογική μνήμη αποτελεί εμπόδιο στην πολιτισμική παγκοσμιοποίηση, στην εμπέδωση του πολιτισμού της αγοράς και στην επιδίωξη παγκόσμιας επιβολής. Η πραγματικότητα αυτή οδηγεί σε μεθοδεύσεις αποδυνάμωσης και υπέρβασης του έθνους.

Η οικονομία αποτελεί αναμφισβήτητα σημαντικό παράγοντα της παγκόσμιας εξέλιξης, δεν αποτελεί όμως τον κύριο παράγοντα της εξέλιξης αυτής και κυρίως δεν αποτελεί την ουσία της. Η μεταβολή που συντελείται σήμερα, είναι κυρίως πολιτισμική και αφορά στον άνθρωπο, η δε παγκοσμιοποίηση δεν είναι μόνον οικονομική, αλλά ευρύτερη και συνίσταται στην αντίληψη και οργάνωση του κόσμου ως ενιαίου όλου. Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, το έθνος αποδυναμώνεται λειτουργικά και συμβολικά, ενώ το κράτος συρρικνώνεται και διατηρείται ως διοικητικός μηχανισμός άσκησης τοπικής εξουσίας και ως μονάδα παγκόσμιας συνεργασίας κατά της βίας και της εγκληματικότητας, που ενδέχεται να αποκτήσουν ασυνήθιστη έκταση και ένταση κάτω από τις συνθήκες που διαμορφώνονται. Το κράτος μετατρέπεται, δηλαδή, σε μηχανισμό τοπικής διαχείρισης και σε έκφραση μιας παγκόσμιας τάξης, δεν έχει το μονοπώλιο της εξουσίας ούτε το μονοπώλιο της βίας και δεν αποτελεί πια τη νομική υπόσταση του έθνους ούτε εκφραστή της πολιτικής βούλησης των πολιτών του. Τα άτομα δεν είναι πια πολίτες και επομένως ούτε εθνικό ούτε πολιτικό σύνολο συγκροτούν, αλλά εντάσσονται πολιτισμικά σε ευρύτερα, υπερεθνικά πλαίσια, το δε έθνος-κράτος δυσχεραίνεται, ολοένα περισσότερο, στη διασφάλιση της εθνικής ταυτότητας, στην εξασφάλιση της ψυχικής ταύτισης και νομιμοφροσύνης των ατόμων και στην επίτευξη της κινητοποίησής τους. Σήμερα, ο πολιτισμός

κατασκευάζεται και δεν αποτελεί μόνο μέσο παγκόσμιας ένταξης και επικοινωνίας αλλά και μέσο ελέγχου της συμπεριφοράς των ατόμων και διαμόρφωσης της αντίληψης και της συμπεριφοράς τους. Η παγκοσμιοποίηση δεν αφορά πρωτίστως στην οικονομία αλλά στην επιβολή και, στον βαθμό που δεν είναι αποτέλεσμα αντικειμενικής εξέλιξης, αποτελεί σύστημα παγκόσμιας κυριαρχίας, σκοπούμενο και επιδιωκόμενο.

Στη λειτουργική και συμβολική αποδυνάμωση και απαξίωση του έθνους συμβάλλουν ακόμα ο κατακερματισμός της μετανεωτερικής κοινωνίας, η κρίση και απαξίωση των κοινωνικών θεσμών, η έλλειψη στόχων, η ανάπτυξη έντονου ατομοκεντρισμού και αρκετοί ακόμα πολιτισμικοί παράγοντες, που αποδυναμώνουν το έθνος-κράτος και περιορίζουν το έθνος στο στενό εννοιολογικό πλαίσιο της εθνότητας, αφαιρώντας την ιστορική και πολιτική διάσταση του και κάθε ουσιαστικό λειτουργικό στοιχείο του. Ο πολιτισμός είναι σήμερα μαζικός και κατασκευασμένος, υλιστικός και τεχνικός. Είναι επίσης ασύμβατος με την όποια ιστορική ταυτότητα, τη συνέχεια και την κοινή προοπτική και, συνεπώς, με τη συντήρηση εθνικής ταυτότητας. Η εποχή μας είναι επίσης ατομικιστική, δηλαδή κατ' αρχήν αρνητική στη συλλογικότητα και κατ' επέκταση στη λειτουργική και συμβολική συλλογικότητα του έθνους. Περαιτέρω, η εποχή μας ευνοεί την καθολικότητα, που είναι ασύμβατη με την ιδιαιτερότητα του έθνους και ωθεί το άτομο να αναζητήσει αλληλεγγύη είτε σε πλαίσια πολύ στενότερα του έθνους είτε σε πλαίσια υπερεθνικά, ενώ ευνοεί την υπερεθνική επικοινωνία, που υπερβαίνει και αγνοεί το έθνος και συντελεί στην ανάπτυξη υπερεθνικής ταυτότητας.

Η αντίληψη του κόσμου ως ενιαίου, η ραγδαία ανάπτυξη της επικοινωνίας και η αύξηση των υπερεθνικών ροών, αποσυνδέουν τον χώρο από το έθνος, δημιουργούν μια παγκόσμια ενιαιοποίηση του γίνεσθαι και οδηγούν σε αδυναμία συγκρότησης εθνικής ταυτότητας, σε διακοπή της ανάπτυξης εθνικής συλλογικής μνήμης και σε υπέρβαση του έθνους ως συμβολικής πραγματικότητας, ως λειτουργικής οντότητας, ως πλαισίου επικοινωνίας και ως παράγοντα αλληλεγγύης. Τα σύνορα καταρρέουν θεσμικά και πολιτισμικά, στη σκέψη και στην καθημερινή πρακτική, το κράτος συρρικνώνεται, η πολιτική εξουσία αμφισβητείται, η πολιτική ιδεολογία αποσυντίθεται, ο πατριωτισμός διαβρώνεται, οι πολίτες των εθνικά συγκροτημένων κοινωνιών μεταβάλλονται σε άτομα, ενώ τα πρότυπα ζωής και συμπεριφοράς ομογενοποιούνται, όπως και η αντίληψη των ανθρώπων και ιδιαίτερα όσων ανήκουν σε νεότερες γενιές. Όλα αυτά οδηγούν σε αποδυνάμωση και τελικά σε υπέρβαση της έννοιας του έθνους.

Η οπτική της εποχής μας είναι παγκόσμια. Η Γη συνολικά και η ανθρωπότητα ως πολιτισμική αναγωγή αποτελούν ήδη πλαίσιο ένταξης και επικοινωνίας. Η παγκοσμιοποίηση, όμως, δεν είναι μόνον εξελισσόμενη πραγματικότητα είναι και επιδίωξη, στο πλαίσιο της οποίας προωθούνται υπερεθνικές ταυτότητες και ευνοούνται υπερεθνικές συσπειρώσεις. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, της παγκόσμιας οπτικής και της λειτουργικής ενιαιοποίησης του κόσμου, το έθνος είναι πολύ δύσκολο να υπάρξει. Παρ' όλα αυτά, ανθίσταται ακόμη και επιδεικνύει αξιόλογη

ανθεκτικότητα.

Όμως, αν το έθνος αποδυναμώνεται, η εθνότητα όχι μόνο δεν αποδυναμώνεται αλλά, αντίθετα, ενισχύεται. Ενισχύεται πρωτίστως από την αποδυνάμωση του κράτους και την παγκοσμιοποίηση, που δημιουργούν συνθήκες οιωνεί φυσικής κατάστασης και οδηγούν σε ενστικτώδη ένταση της συσπείρωσης στο πλαίσιο της εθνότητας. Ενισχύεται, επίσης, από την αποδυνάμωση και την υπέρβαση του έθνους, που δημιουργούν ένα έλλειμμα επικοινωνίας, που δεν μπορεί να καλυφθεί υπερεθνικά. Ενισχύεται, τέλος, από την ανασφάλεια που προκαλούν σε πολλούς ο μεταβατικός χαρακτήρας της εποχής μας και οι ραγδαίες μεταβολές που συντελούνται. Αντίρροπα στην ενίσχυση αυτή της εθνότητας λειτουργούν η συνολική πολιτισμική εξέλιξη και η ανάμιξη πληθυσμών, που οδηγούν βαθμιαία σε πολυεθνικό και πολυπολιτισμικό εθισμό, σε ανοχή ή και αποδοχή της διαφορετικότητας, σε ανάμιξη εθνοτήτων και σε πολιτισμική προσαρμοστικότητα.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Εισαγωγική Προσέγγιση

Η έννοια της οικονομίας και του οικονομικού συμφέροντος είναι σχεδόν τόσο παλαιά όσο και ο άνθρωπος, η δε αιτιολόγησή τους βρίσκεται στο φυσικό περιβάλλον και στην ανθρώπινη φύση. Το φυσικό περιβάλλον χαρακτηρίζεται από στενότητα πόρων, η δε ανθρώπινη φύση από ωφελιμισμό και τάση επιβολής, που εντείνουν τη στενότητα του φυσικού περιβάλλοντος και δημιουργούν ανταγωνισμό και στενότητα δυνατοτήτων. Η διαχείριση της στενότητας αποτελεί κεντρικό στοιχείο του οικονομίας, όλες δε οι ανθρώπινες κοινότητες, από τις αρχέγονες μέχρι τις σύγχρονες, αντιμετώπισαν με διάφορες μορφές το κλασικό ερώτημα «τί, πώς και για ποιον» σε σχέση με την παραγωγή.

Αν η φύση και οι έμφυτες ανθρώπινες ποιότητες αποτελούν την αιτιολογική βάση της οικονομίας, ο πολιτισμός αποτελεί προσδιοριστικό παράγοντα της διαμόρφωσης και εξέλιξής της. Όμως, η σχέση οικονομίας και πολιτισμού είναι αμφίδρομη ο πολιτισμός επιδρά καθοριστικά στην αντίληψη για την οικονομία και στον προσδιορισμό της οικονομικής οργάνωσης και δράσης, η δε οικονομία, με τη σειρά της, ασκεί καθοριστική επίδραση στην εξέλιξη του πολιτισμού.

Η σύγχρονη καπιταλιστική οικονομία, που έχει σε μεγάλο βαθμό πολιτισμική βάση, άρχισε να αναπτύσσεται τον 16ο αιώνα. Μέχρι τότε, η οικονομία ήταν κυρίως αγροτική και η κοινωνία φεουδαρχική, το δε περιορισμένο τοπικό εμπόριο ή το εμπόριο μεταξύ περιοχών είχε συμπληρωματικό και όχι ανταγωνιστικό χαρακτήρα. Όμως, με την επέκταση των ορίων του γνωστού κόσμου, τις υπερπόντιες κτήσεις και τη βαθμιαία μεταβολή της πολιτισμικής αντίληψης, άρχισε να αναπτύσσεται ο εμπορικός καπιταλισμός, που προκάλεσε σταδιακά σημαντικές οικονομικές, πολιτισμικές και πολιτικές μεταβολές και, σε συνδυασμό με άλλους ιστορικούς και πολιτισμικούς παράγοντες, οδήγησε στη Βιομηχανική Επανάσταση, που συντελέστηκε τον 18ο αιώνα και είχε ως αποτέλεσμα τη σημαντική μεταβολή της μορφής του κόσμου και της ζωής των ανθρώπων, τη μετατόπιση του κέντρου βάρους της οικονομικής και πολιτικής ισχύος, τη

δημιουργία του σύγχρονου κράτους και τη διαμόρφωση της καπιταλιστικής οικονομίας, κεντρικά στοιχεία της οποίας είναι η ένταση, η συστηματοποίηση και ο εξορθολογισμός της εκμετάλλευσης, η συνεχής συσσώρευση κεφαλαίου, ο ανταγωνισμός και η παγκόσμια εξάπλωση.

Το κράτος αποτέλεσε πολύ σημαντικό παράγοντα στην ανάπτυξη και εξέλιξη του καπιταλισμού, αλλά και αντίστροφα, ο καπιταλισμός συντέλεσε σημαντικά στη διαμόρφωση και εξέλιξη του σύγχρονου κράτους. Το έθνος-κράτος αποτέλεσε το οργανωτικό και πολιτισμικό πλαίσιο που κατέστησε δυνατή την ανάπτυξη και εξάπλωση του καπιταλισμού, η δε εθνική οικονομία αποτέλεσε, μέχρι πολύ πρόσφατα, μονάδα οικονομικής ολοκλήρωσης αλλά και μονάδα ενός παγκόσμιου εθνοκεντρικού συστήματος, της διεθνούς οικονομίας, την οποία συγκροτούσαν οι σχέσεις μεταξύ των εθνικών οικονομιών.

Στα μέσα του 20ού αιώνα, με τη βαθμιαία ανάπτυξη της αλληλεξάρτησης, το εθνοκεντρικό πλαίσιο της οικονομίας άρχισε να μεταβάλλεται, η δε παγκοσμιοποίηση, που αναπτύχθηκε ως κυρίαρχη πραγματικότητα στη συνέχεια, οδήγησε στην ουσιαστική υπέρβασή του. Η παγκοσμιοποίηση, δηλαδή η αντίληψη του κόσμου ως ενιαίου και η λειτουργική ενοποίηση του, οδηγεί σήμερα σε κατάργηση της λειτουργικής ιδιαιτερότητας, σε ανάπτυξη μιας παγκόσμιας λειτουργικής αλληλόδρασης, σε ενοποίηση των αγορών, σε βαθμιαία εξάλειψη των ορίων μεταξύ εθνικής και παγκόσμιας οικονομίας και σε ανάδειξη νέων, παγκόσμιων, οικονομικών υποκειμένων. Ιδιαίτερα σημαντικός στον προσδιορισμό του χαρακτήρα της σύγχρονης οικονομίας και στην ανάπτυξη της παγκοσμιοποίησης είναι ο ρόλος της τεχνολογίας της πληροφορίας. Η παγκόσμια οικονομία της πληροφορίας, που από τις αρχές ήδη της δεκαετίας 1980 αποτελεί τη σύγχρονη οικονομική πραγματικότητα, συνιστά ένα παγκόσμιο δίκτυο αλληλόδρασης και χαρακτηρίζεται από την οργάνωση των συντελεστών παραγωγής και των δραστηριοτήτων της αγοράς σε παγκόσμια βάση και την παραγωγή και διαχείριση πληροφορίας βασισμένης στη γνώση. Στο νέο αυτό λειτουργικό πλαίσιο η οικονομία καθίσταται, ολοένα περισσότερο, υπερεθνική και άυλη, το Φορδικό πρότυπο παραγωγής αντικαθίσταται από ένα μετα-Φορδικό ευέλικτο σχήμα και τα πρότυπα Επιστημονικής Διοίκησης του Τεϋλορισμού αντικαθίστανται από την οριζόντια δικτυακή οργάνωση με βάση τη γνώση. Σήμερα, η οικονομία επηρεάζει καθοριστικά την κοινωνία, την πολιτική και τις διεθνείς σχέσεις, έχει καταστεί ιδεολογία και παράγει αυτόνομα και κυρίαρχα πολιτισμό, ενώ η αγορά ασκεί παγκόσμια, έντονη κανονιστική και ομογενοποιητική επιρροή και συγκρούεται με την παραδοσιακή αντίληψη της κοινωνίας. Ακόμα, έχουν μεταβληθεί σημαντικά οι όροι οικονομικής δράσης και βαθμιαία διαμορφώνεται μια νέα αντίληψη της οικονομίας, προσαρμοσμένη τόσο στις δυνατότητες που παρέχει ή διαφαίνεται ότι σύντομα θα παρέχει η τεχνολογία όσο και στην πολιτισμική λογική της εποχής.

Η οικονομία άρχισε να απασχολεί σοβαρά τη διεθνή πολιτική μόλις μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Μέχρι τότε, το αντικείμενο των διεθνών σχέσεων ήταν σχεδόν αμιγώς πολιτικό, ενώ ως διεθνείς οικονομικές σχέσεις εθεωρούντο

μόνον οι εμπορικές εισροές και εκροές μεταξύ κυρίαρχων κρατών, δηλαδή μεταξύ αυτοτελών εθνικών οικονομιών. Μεταπολεμικά, η κατάσταση αυτή άρχισε να μεταβάλλεται και η θεματολογία των διεθνών οικονομικών σχέσεων άρχισε να διευρύνεται και να απασχολεί, ολοένα περισσότερο, τη διεθνή πολιτική. Σ' αυτό συνέβαλαν ο τερματισμός της αποικιοκρατίας, η σημαντική αύξηση του αριθμού των κυρίαρχων κρατών, η εμφάνιση νέων υποκειμένων στις διεθνείς σχέσεις αλλά και στη διεθνή οικονομική δραστηριότητα, η ένταση του ανταγωνισμού, η σημαντική αύξηση του όγκου των διεθνών οικονομικών συναλλαγών, η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας και της επικοινωνίας, η ανάπτυξη της αλληλεξάρτησης των οικονομιών και η ανάγκη εξασφάλισης θεσμικού πλαισίου για την απρόσκοπτη λειτουργία του καπιταλισμού στις μεταπολεμικές συνθήκες. Το μεταπολεμικό διεθνές πλαίσιο εξακολούθησε να είναι εθνοκεντρικό και στη βάση αυτή οργανώθηκαν οι διεθνείς οικονομικές σχέσεις, η θεματολογία των οποίων μπορεί να διακριθεί στις εξής κύριες ενότητες: διεθνές εμπόριο, νομισματικό σύστημα, ανάπτυξη, αλληλεξάρτηση, συντονισμός πολιτικών και περιφερειακή οργάνωση. Όμως, στα περισσότερα από πενήντα χρόνια που διέρρευσαν από το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, το εθνοκεντρικό πλαίσιο της παγκόσμιας οικονομίας έχει μεταβληθεί σημαντικά και τείνει να γίνει υπερεθνικό, ενώ νέα δεδομένα δημιουργούν νέες πραγματικότητες και νέα προβληματική.

Η σύγχρονη εποχή

Οι όροι και το πλαίσιο του εμπορίου, όπως άλλωστε και τα χαρακτηριστικά της οικονομίας, διαφοροποιήθηκαν σημαντικά στις δεκαετίες 1980 και 1990. Η επανάσταση της τεχνολογίας της πληροφορίας, η παγκοσμιοποίηση και η συνολική πολιτισμική εξέλιξη, αποτελούν τους βασικούς συντελεστές της διαφοροποίησης αυτής. Η βασική μεταβολή που συντελέστηκε κατά τα τελευταία χρόνια, ήταν η μεταβολή του διεθνούς εμπορίου σε παγκόσμιο, δηλαδή η απώλεια της εθνοκεντρικής οργάνωσης του, η ανάδειξη οικονομικών υποκειμένων που ενεργούν και οργανώνονται υπερεθνικά και η παγκόσμια οργάνωση της αγοράς. Το κράτος, αν και διατηρεί ακόμη κάποιον ρόλο και επιρροή, δεν αποτελεί πια τη βασική μονάδα του διεθνούς εμπορίου, ο δε ρόλος του συνεχώς συρρικνώνεται και αποδυναμώνεται, προς όφελος μιας υπερεθνικής οργάνωσης του εμπορίου, ενώ το δίκτυο καθίσταται ολοένα περισσότερο κυρίαρχο στοιχείο και βάση της οργάνωσης αυτής. Σήμερα, οι αγορές παγκοσμιοποιούνται, όπως άλλωστε και οι δυνάμεις της αγοράς, ενώ είναι σαφής η διαφοροποίηση στην παγκόσμια κατανομή εργασίας, που γίνεται κυρίως με βάση τα οικονομικώς δρώντα υποκείμενα παρά με βάση τις χώρες ή τις γεωγραφικές περιοχές. Παράλληλα με την παγκοσμιοποίηση, έχει αναπτυχθεί και η περιφερειακή οργάνωση του εμπορίου, που αποτελεί ένα ακόμα χαρακτηριστικό της εποχής μας. Η παγκοσμιοποίηση και η περιφερειακή οργάνωση, όμως, δεν λειτουργούν στη βάση ενός αμοιβαίου αποκλεισμού, αλλά μάλλον στη βάση μιας αμοιβαίας ενίσχυσης. Η παραγωγή και το εμπόριο συγκεντρώνονται σήμερα σε τρεις κυρίως γεωγραφικές περιοχές: τη Βόρειο Αμερική, τη Δυτική Ευρώπη και την Άπω Ανατολή.

Περαιτέρω, το παγκόσμιο εμπόριο προσδιορίζουν σήμερα καθοριστικά ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός, οι νέες τεχνολογίες της πληροφορίας, η ένταση των χρηματοοικονομικών συναλλαγών και η ένταση της κερδοσκοπικής απληστίας, που επιδιώκει -και επιτυγχάνει- να εκμεταλλευθεί κερδοσκοπικά όλες τις εκφάνσεις της ζωής και όλο τον συλλογικό ή ατομικό χώρο.

Πέρα από τη συρρίκνωση και αποδυνάμωση του πρωτογενούς τομέα, τη σημαντική διαφοροποίηση του δευτερογενούς, τη ραγδαία ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών και την έκρηξη της χρηματοοικονομικής δραστηριότητας, η εισβολή της πληροφορίας είναι το στοιχείο που κυρίως χαρακτηρίζει και προσδιορίζει την οικονομία και το παγκόσμιο εμπόριο στις μέρες μας. Η επικοινωνία οργανώνει και προσδιορίζει σήμερα καθοριστικά την οικονομία και την κοινωνία και κατ' επέκταση την παραγωγή και το εμπόριο, δημιουργεί άυλο κεφάλαιο, καθιστά τη γνώση συντελεστή της παραγωγής και την πληροφορία εμπορεύσιμο αγαθό, οργανώνει και αξιοποιεί κερδοσκοπικά τον χώρο και τον χρόνο και παρέχει ευέλικτη πρόσβαση σε όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες, τις οποίες μπορεί να αξιοποιεί εμπορικά.

Οι νέες δυνατότητες δημιουργούν νέα πρότυπα οργάνωσης της παραγωγής, τα οποία αναπόδραστα επηρεάζουν και τη συνολική οργάνωση της κοινωνίας. Ο Φορδισμός, δηλαδή το πρότυπο της μαζικής τυποποιημένης παραγωγής, οργανωμένης στη βάση του τεχνικού καταμερισμού της εργασίας και μιας κάθετης ιεραρχικής δομής, σύμφωνα με τις αρχές του Τεϋλορισμού για την επιστημονική οργάνωση της εργασίας, αντικαθίσταται από ένα μετα-Φορδικό πρότυπο ευέλικτης, οριζόντιας δικτυακής οργάνωσης, γνωστικού καταμερισμού, το οποίο παρέχει τη δυνατότητα προσαρμογής στις απαιτήσεις ενός συνεχώς μεταβαλλόμενου περιβάλλοντος. Η δικτυακή διασύνδεση επιχειρήσεων και δραστηριοτήτων, η επίπεδη διαχείριση, η γνώση, η ευρηματικότητα, η τεχνογνωσία και η πρόσβαση στο πεδίο διανομής χαρακτηρίζουν, περαιτέρω, την οργάνωση της παραγωγής και προσδιορίζουν την αποτελεσματικότητά της. Θα πρέπει να σημειωθεί, επίσης, ότι το διεταιρικό εμπόριο και η στρατηγική διασύνδεση των επιχειρήσεων, που παίρνει διάφορες μορφές, αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες του παγκόσμιου εμπορίου, ένα σημαντικό μέρος του οποίου συνίσταται σήμερα σε ηλεκτρονικές ροές και λογιστικές εγγραφές και πραγματοποιείται μεταξύ εταιρειών, στο πλαίσιο της ίδιας εταιρείας ή γενικότερα έξω από το πλαίσιο του ανταγωνισμού, ενώ σε εθνικό επίπεδο η ευαισθησία του εμπορίου σε επιδράσεις από το εξωτερικό καθορίζεται κυρίως τόσο από το άνοιγμα και την εξειδίκευση του όσο και από τις επιρροές του διεταιρικού εμπορίου, όπου αυτές υπάρχουν.

Σήμερα, το εμπόριο αποτελεί κεντρική οικονομική δραστηριότητα, που προσδιορίζει μια σειρά από άλλες δραστηριότητες, σε έναν κόσμο δε, όπως ο σημερινός, στον οποίο η οικονομία ασκεί καθοριστική επιρροή, το διεθνές εμπόριο αποτελεί κεντρικό ζήτημα της παγκόσμιας πολιτικής. Το εμπόριο επηρεάζει σημαντικά τις διεθνείς σχέσεις, θετικά και αρνητικά, ιδιαίτερα σήμερα, που ο οικονομικός ανταγωνισμός έχει ενταθεί παγκόσμια, οι δε σχέσεις οικονομίας και

κοινωνίας πολώνονται, με άμεσες επιπτώσεις στην πολιτική εξουσία. Επιπλέον, το κράτος, με τις κρατικές προμήθειες, αποτελεί σημαντικό παράγοντα του παγκόσμιου εμπορίου, ενώ η αγορά και η ιδεολογία της αποτελούν σήμερα δομικά στοιχεία του παγκόσμιου συστήματος. Η φιλελευθεροποίηση και ο προστατευτισμός, το εμπόριο ως δύναμη ανάπτυξης και ευημερίας αλλά και ως δύναμη περιθωριοποίησης, εξάρτησης, καθυπόταξης ή εξαθλίωσης, το εμπόριο ως δύναμη και τρόπος πολιτισμού ή ως παράγοντας περιφερειακής οργάνωσης, αποτελούν τις κύριες αλλά όχι και τις μοναδικές εμπορικής φύσης παραμέτρους που επηρεάζουν τις διεθνείς σχέσεις.

Η πολυεθνική επιχείρηση

Σημαντική επίδραση στο εμπόριο και στην παγκόσμια οικονομική και πολιτισμική εξέλιξη άσκησε και εξακολουθεί να ασκεί, η πολυεθνική επιχείρηση. Η πολυεθνική επιχείρηση, δηλαδή μια επιχείρηση που με τη μορφή άμεσης επένδυσης έχει οικονομικές μονάδες εγκατεστημένες σε περισσότερες από μία χώρες, εμφανίστηκε στη δεκαετία 1950 και σύντομα εξελίχθηκε σε οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό παράγοντα. Ιστορικά, το φαινόμενο είναι πολύ παλαιότερο, οι παλαιότερες υπερπόντιες επιχειρήσεις όμως είχαν άλλη μορφή και τρόπο λειτουργίας και εξυπηρετούσαν διαφορετικές ανάγκες. Έτσι, στην περίοδο της αποικιοκρατίας, η δραστηριοποίηση των ευρωπαϊκών εταιρειών στις αποικίες εξασφάλιζε τις πρώτες ύλες για την ευρωπαϊκή βιομηχανία ή ορισμένα αγροτικά προϊόντα για την ευρωπαϊκή αγορά. Η πρακτική αυτή, που συνεχίστηκε μέχρι τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, αποτέλεσε ένα προηγούμενο για την ανάπτυξη των σύγχρονων πολυεθνικών εταιρειών.

Η κατάργηση της αποικιοκρατίας και η πολιτική, οικονομική και τεχνολογική εξέλιξη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, οδήγησαν στη δημιουργία των σύγχρονων πολυεθνικών εταιρειών, που στην αρχή ήταν κυρίως αμερικανικές και στόχευαν είτε στην οριζόντια ανάπτυξη μονάδων παραγωγής, δηλαδή στην παραγωγή του προϊόντος σε διάφορους τόπους με στόχο την αγορά της χώρας παραγωγής ή και την αγορά των χωρών της περιοχής είτε στην εξασφάλιση προνομιακών όρων απόκτησης και εμπορίας πρώτων υλών. Σύντομα όμως η οικονομική και τεχνολογική εξέλιξη της Ευρώπης και της Ιαπωνίας στέρηναν τις ΗΠΑ από τα οικονομικά και τεχνολογικά πλεονεκτήματά τους, αναίρεσαν τις προϋποθέσεις της θεωρίας του «κύκλου παραγωγής», στην οποία στηριζόταν μέχρι τότε η οργάνωση και λειτουργία των πολυεθνικών επιχειρήσεων, και συντέλεσαν στην ανάπτυξη ευρωπαϊκών και ιαπωνικών πολυεθνικών εταιρειών που άρχισαν να εξαπλώνονται παγκόσμια μαζί με τις αμερικανικές. Βαθμιαία, διαφοροποιήθηκε και η αντίληψη για την οργάνωση και λειτουργία της πολυεθνικής επιχείρησης, που αποκτά ολιγοπωλιακό χαρακτήρα, στοχεύει στην επίτευξη του μικρότερου δυνατού κόστους παραγωγής ή μονοπωλιακών πλεονεκτημάτων και οργανώνεται στη βάση της κάθετης ανάπτυξης της παραγωγής, δηλαδή της τμηματικής παραγωγής ενός προϊόντος, σε διάφορους τόπους. Έτσι, οι εκροές μιας μονάδας αποτελούν εισροές μιας άλλης, η οργάνωση δε αυτή της παραγωγής παρέχει, εκτός άλλων, και τη δυνατότητα μεγάλης φοροδιαφυγής. Ο τρόπος αυτός διάρθρωσης

της παραγωγής, που βασίζεται στη θεωρία της οργάνωσης και στον τεχνικό καταμερισμό της εργασίας, αναπτύχθηκε στη δεκαετία 1970 και οδήγησε σε ένα πλέγμα συμβατικών ρυθμίσεων και υπερεθνικών επιχειρηματικών συμμαχιών, εξαγορών και συγχωνεύσεων στη δεκαετία 1980. Παράλληλα, άρχισαν να αναπτύσσονται ραγδαία ο τομέας των υπηρεσιών και η τεχνολογία της πληροφορίας, που μετέβαλαν σημαντικά τα δεδομένα και τους όρους επιχειρηματικής δράσης, στις δε μεταβολές αυτές προστέθηκαν σύντομα η ραγδαία ανάπτυξη των χρηματαγορών και η παγκοσμιοποίηση. Το σύνολο των μεταβολών αυτών οδήγησε τις πολυεθνικές επιχειρήσεις σε γνωστικό καταμερισμό της εργασίας, στην ανάπτυξη στρατηγικής δικτύου, δηλαδή σε μια παγκόσμια πολυδραστηριότητα, βασισμένη στην επικοινωνία και σε στρατηγικές επιλογές και διασυνδέσεις. Η σύγχρονη πολυεθνική επιχείρηση, που για πολλούς τείνει να καταστεί υπερεθνική, έχει περισσότερο οριζόντια παρά κάθετη εσωτερική οργάνωση, αξιοποιεί την ευρηματικότητα και την εμπορική τεχνογνωσία, διαθέτει ευελιξία που της επιτρέπει άμεση προσαρμογή στη ραγδαία μεταβολή του περιβάλλοντος, βασίζεται στην παραγωγή γνώσης και στην αποτελεσματική επεξεργασία της πληροφορίας, μπορεί να συνδυάζει οικονομίες κλίμακας και οικονομίες φάσματος και απευθύνεται στην παγκόσμια αγορά με διαφορετικά προϊόντα και δραστηριότητες, ενώ η σύγχρονη τεχνολογία και ιδιαίτερα η τεχνολογία της πληροφορίας παρέχει τη δυνατότητα διαχείρισης και εποπτείας δραστηριοτήτων, η υλική πραγμάτωση των οποίων συντελείται πολλά μίλια μακρύτερα. Έτσι, ένα κέντρο σε ένα σημείο του πλανήτη μπορεί να ελέγχει, να κατευθύνει και να διαχειρίζεται άμεσα δραστηριότητες που πραγματοποιούνται σε διάφορα σημεία της Γης, σύντομα δε τα πολυμέσα και ο συνδυασμός ρομποτικής και επικοινωνίας θα παρέχουν τη δυνατότητα άμεσης διαχείρισης της βιομηχανικής παραγωγής από απόσταση.

Σύμφωνα με απογραφή του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, το 1995 υπήρχαν παγκόσμια 44.508 πολυεθνικές επιχειρήσεις, έναντι μόλις 7.000 που υπήρχαν στο τέλος της δεκαετίας 1960. Από τις επιχειρήσεις αυτές, 82% ανήκουν στις αναπτυγμένες χώρες και 18% στις νεο-αναπτυγμένες, ενώ το 50% του συνόλου ανήκει στις ΗΠΑ, την Ιαπωνία, τη Μ. Βρετανία, τη Γαλλία και τη Γερμανία.

Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις έγιναν στόχος έντονης κριτικής από την αρχή της εμφάνισής τους. Κατά την πρώτη περίοδο της δραστηριοποίησής τους, μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, κατηγορήθηκαν ότι αποτελούν μέσο για τη συνέχιση της αποικιοκρατίας και τη λεηλασία των πλουτοπαραγωγικών πηγών των χωρών του Τρίτου κόσμου, όργανο πολιτικής παρέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις των μη αναπτυγμένων χωρών και μηχανισμό στήριξης και ενδυνάμωσης μιας διεφθαρμένης άρχουσας τάξης στις χώρες αυτές. Στη συνέχεια, κατηγορήθηκαν ότι στρεβλώνουν την οικονομία της φιλοξενούσας χώρας, της στερούν κεφάλαια που είναι απαραίτητα για την ανάπτυξή της, εμποδίζουν την πρόσβασή της στη νέα τεχνολογία και προωθούν πολιτισμικά πρότυπα που είναι επιζήμια για τον πολιτισμό και την ευημερία της. Στη δεκαετία 1980, υποστηρίχθηκε η άποψη ότι οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, με τον υπερεθνικό χαρακτήρα της συγκρότησης και

των εκροών τους, την ομογενοποίηση των προτύπων οργάνωσης και διοίκησης, την πολιτισμική ομογενοποίηση των στελεχών τους και την έντονη προώθηση καταναλωτικών προτύπων σε παγκόσμια κλίμακα, διαβρώνουν και αποδυναμώνουν το κράτος, προωθούν τον καταναλωτισμό και την υλιστική αντίληψη του πολιτισμού και στερούν από την κοινωνία τη δυνατότητα αυτοδύναμης πολιτισμικής ανάπτυξης. Στις αιτιάσεις αυτές προστέθηκαν, στη δεκαετία 1990, νέες, σύμφωνα με τις οποίες οι πολυεθνικές επιχειρήσεις συντελούν σημαντικά στην προώθηση ενός παγκόσμιου ελιτισμού και μιας παγκόσμιας επιβολής, που βασίζονται στην πολιτισμική χειραγώγηση, στην επικοινωνία και στον έλεγχο της γνώσης και των δυνατοτήτων, καθώς και στη συστηματική νόθευση της οικονομικής ελευθερίας, με τη μεθοδευμένη δημιουργία παγκόσμιων ολιγοπωλίων.

Το παγκόσμιο χρέος

Στα νομισματικά θέματα, συνδεδεμένο όμως και με την ανάπτυξη, εντάσσεται και το πρόβλημα του παγκόσμιου χρέους, που δημιουργήθηκε σταδιακά στις μεταπολεμικές δεκαετίες και εκδηλώθηκε έντονα στην αρχή της δεκαετίας 1980. Η ηγεμονία του δολαρίου κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες ώθησε τις ευρωπαϊκές τράπεζες να σχηματίσουν μεγάλα αποθέματα σε δολάρια, τάση που ενισχύθηκε και από τις μαζικές επενδύσεις αμερικανικών εταιρειών στο εξωτερικό και τη διαφορά επιτοκίων στις καταθέσεις σε δολάρια. Η συσσώρευση δολαρίων αυξήθηκε σημαντικά στη δεκαετία 1970, με τις μαζικές καταθέσεις σε δολάρια, που προέρχονταν από τα μεγάλα πλεονάσματα που δημιουργούσε στις πετρελαιοπαραγωγές χώρες η αύξηση της τιμής του πετρελαίου. Έτσι, τόσο οι ευρωπαϊκές όσο και αμερικανικές τράπεζες βρέθηκαν με τεράστια αποθέματα δολαρίων που αναζητούσαν επενδυτική διέξοδο. Τα πλεονάζοντα αυτά κεφάλαια χρησιμοποιήθηκαν σε μεγάλο βαθμό για τη χρηματοδότηση, με μορφή δανείου, των αναπτυξιακών στρατηγικών των μη αναπτυγμένων χωρών και ιδιαίτερα των χωρών της Λατινικής Αμερικής.

Η δεύτερη κρίση του πετρελαίου το 1979 και η αύξηση των αμερικανικών επιτοκίων δημιούργησαν σοβαρά προβλήματα στις μη αναπτυγμένες χώρες και ιδιαίτερα στις χώρες της Λατινικής Αμερικής, που είδαν τις εξαγωγές τους να μειώνονται δραματικά και το χρέος τους να αυξάνεται σημαντικά, σε μια στιγμή που η μείωση των εξαγωγών τους εξανέμιζε τις δυνατότητές τους να το εξυπηρετήσουν. Στη δημιουργία του προβλήματος συντέλεσε επίσης σημαντικά και η μεγάλη διαφθορά στις χώρες της Λατινικής Αμερικής, που οδήγησε είτε σε παράνομη ιδιοποίηση μέρους των δανείων είτε σε κατασπατάληση τους σε καταναλωτικές δαπάνες. Το συσσωρευμένο αυτό χρέος των μη αναπτυγμένων χωρών, που δεν ήταν δυνατόν να εξοφληθεί, υποχρέωσε τις πιστώτριες τράπεζες, ευρωπαϊκές και αμερικανικές, να σταματήσουν την περαιτέρω δανειοδότηση των οφειλετών χωρών του Τρίτου κόσμου και να εφαρμόσουν στρατηγικές για τη διασφάλιση των απαιτήσεων τους. Οι στρατηγικές αυτές περιελάμβαναν πίστωση χρόνου για την εξόφληση των χρεών, διαπραγμάτευση όρων εξόφλησης και

επιβολή όρων για την προσαρμογή της οικονομίας των οφειλετών χωρών. Η κρίση του παγκόσμιου χρέους, που ξέσπασε το 1982 και διήρκεσε μέχρι το τέλος της δεκαετίας 1980, είχε αλυσιδωτές επιπτώσεις, προκάλεσε σοβαρή αστάθεια στην παγκόσμια οικονομία, ανέκοψε την ανάπτυξη πολλών χωρών, καθήλωσε την ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου και ενίσχυσε τον προστατευτισμό, στη δε αρχή της νέας χιλιετίας το χρέος εξακολουθεί να βαραίνει δυσβάσταχτα την οικονομία και την κοινωνία πολλών από τις λιγότερο αναπτυγμένες ή τις φτωχές χώρες και να πνίγει κάθε αναπτυξιακή προσπάθειά τους. Σήμερα, το χρέος των μη αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών υπολογίζεται ότι ξεπερνά τα δύο τρισεκατομμύρια δολάρια. Εκτός όμως από τις μη αναπτυγμένες χώρες, κυρίως της Λατινικής Αμερικής και της Αφρικής, που εμπλέκονται ως οφειλέτες στο παγκόσμιο χρέος, σημαντικό πρόβλημα χρέους έχουν και οι ΗΠΑ, που ήδη από το τέλος της δεκαετίας 1980 αποτελούν τον μεγαλύτερο οφειλέτη στον κόσμο, ενώ στο τέλος του 20ού αιώνα το συνολικό χρέος των ΗΠΑ (ιδιωτικός και κρατικός τομέας) έφθανε στα τριάντα τρισεκατομμύρια δολάρια, δηλαδή στο 300% του ΑΕΠ, η δε χρηματοδότηση του απορροφούσε περισσότερο από το 50% της παγκόσμιας αποταμίευσης. Αντίθετα, η Ιαπωνία, χάρη στο μεγάλο πλεόνασμα του ισοζυγίου της, κατέστη στη δεκαετία 1980 ο μεγαλύτερος πιστωτής στον κόσμο, ένα πολύ μεγάλο μέρος δε των ιαπωνικών πιστώσεων, έχει κατευθυνθεί στις ΗΠΑ και έχει επενδυθεί σε αμερικανικά ομόλογα ή έχει χρησιμοποιηθεί για την εξαγορά αμερικανικών επιχειρήσεων.

Η Ανάπτυξη

Αφετηρία της έννοιας της ανάπτυξης είναι η εγγενής κλίση του ανθρώπου να εξελίσσεται υλικά και ηθικά και να εξασφαλίζει συνεχώς περισσότερο την ελευθερία, την ασφάλεια και την ευημερία του. Όμως ο ακριβής εννοιολογικός προσδιορισμός της ανάπτυξης προσκρούει σε σημαντικές θεωρητικές και πρακτικές δυσχέρειες και διαφορές αντίληψης όσον αφορά στις προτεραιότητες, τις επιλογές ή τις αναλογίες μεταξύ οικονομίας και κοινωνίας, ποσότητας και ποιότητας, ύλης και πνεύματος. Την κλασική αρχαιότητα χαρακτήριζε η αντίληψη της ισόρροπης, υλικής και ηθικής, ατομικής και συλλογικής βελτίωσης και επιδίωξης της ευημερίας στο μέτρο των οικονομικών και κοινωνικών δυνατοτήτων της εποχής. Η Αναγέννηση, την αντίληψη της οποίας προσδιόριζε καθοριστικά η ανάγκη απελευθέρωσης από τους καταναγκασμούς και τον μεταφυσικό δογματισμό της θρησκείας, εστιάσθηκε στην κοινωνική εξέλιξη μέσα από τον ορθολογισμό και την επιστήμη, αντίληψη που ενισχύθηκε από τη Βιομηχανική Επανάσταση και οδήγησε, βαθμιαία, στη διαμόρφωση της έννοιας του εκσυγχρονισμού. Η αντίληψη αυτή του εκσυγχρονισμού αποτέλεσε την πνευματική βάση για τη διαμόρφωση της έννοιας της ανάπτυξης στη διάρκεια του 20ού αιώνα.

Ο όρος ανάπτυξη (development) καθιερώθηκε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και αποτέλεσε ένα Δυτικής καταγωγής ιδεολόγημα που προσδιόρισε την οικονομική και πολιτισμική αντίληψη, την εξουσιαστική επιβολή και τους

παγκόσμιους κοινωνικούς συσχετισμούς στο δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα και υιοθετήθηκε, με τον ίδιο ζήλο, από την καπιταλιστική Δύση, την κομμουνιστική Ανατολή και τις χώρες του Τρίτου κόσμου. Η έννοια της ανάπτυξης, που εισήχθη το 1945 στο πλαίσιο της απο-αποικιοποίησης και της οικονομικής τάξης που διαμόρφωσαν οι Συμφωνίες του Bretton Woods, είναι καθαρά οικονομική και ποσοτική και συνίσταται στην κατά κεφαλήν αύξηση του ΑΕΠ, μέσα από την εκβιομηχάνιση και κατάλληλες οικονομικές πολιτικές, ενώ η χρηματοδότηση της αποτελεί κεντρικό ζητούμενο και βάση για τη διαμόρφωση θεωρητικών προσεγγίσεων και αναπτυξιακών στρατηγικών. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας 1970, φορέας συντονισμού και προώθησης της αναπτυξιακής διαδικασίας εθεωρείτο και ήταν το κράτος, το οποίο λειτουργούσε είτε σύμφωνα με τους κανόνες της κλασικής πολιτικής οικονομίας και τις δυνατότητες κρατικής παρέμβασης στην ανάπτυξη που παρέχει ο κεϋνσιανισμός, είτε σύμφωνα με την κρατικιστική παράδοση του Μαρξισμού-Λενινισμού. Κατά την ίδια χρονική περίοδο, αρθρώθηκαν, στη βάση του νεο-μαρξισμού, οι θεωρίες της εξάρτησης σε σχέση με την ανάπτυξη των χωρών του Τρίτου κόσμου και οι διεκδικήσεις των χωρών αυτών έναντι των βιομηχανικά αναπτυγμένων χωρών. Από τα μέσα της δεκαετίας 1970, η βαθμιαία επικράτηση του νεο-φιλελευθερισμού επέβαλε σταδιακά ως φορέα της αναπτυξιακής διαδικασίας την αγορά, περιορίζοντας δραστικά τον ρόλο του κράτους, και κατέστησε τη βούληση ανοίγματος της οικονομίας και προσαρμογής της στις νεοφιλελεύθερες προδιαγραφές κατευθυντήρια αρχή της διαδικασίας της ανάπτυξης. Παραλλήλως, ο προβληματισμός σε κοινωνικό επίπεδο, η μεταβολή των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών και η συνειδητοποίηση της παγκόσμιας αλληλεξάρτησης ανέδειξαν μια σειρά νέων θεμάτων σε σχέση με την ανάπτυξη, την αντιμετώπιση της φτώχειας και αρκετά ακόμα ζητήματα και οδήγησαν στη διαμόρφωση της έννοιας της κοινωνικής ή ανθρώπινης ανάπτυξης (social development), η οποία ενσωματώθηκε στην κυρίαρχη αντίληψη της ποσοτικής οικονομικής ανάπτυξης και υιοθετήθηκε επισήμως από τα Ηνωμένα Έθνη το 1990, με αποτέλεσμα, παράλληλα με την αύξηση των οικονομικών μεγεθών, να αρχίσει να επιδιώκεται και η βελτίωση συγκεκριμένων κοινωνικών μεγεθών, ιδιαίτερα σε σχέση με τη φτώχεια και τον φαύλο κύκλο υπανάπτυξης, να εξετάζονται οι κοινωνικές επιπτώσεις της ανάπτυξης ή να επιχειρείται σε κάποιες περιπτώσεις να καταστεί φορέας της αναπτυξιακής διαδικασίας η τοπική κοινωνία ή η κοινότητα.

Στη δεκαετία 1980 η ανάπτυξη αρχίζει να αποσυνδέεται βαθμιαία από την εθνική οικονομία και να συναρτάται άμεσα με την παγκόσμια οικονομία, την παγκόσμια αγορά και το υπερεθνικό κεφάλαιο και ο εκσυγχρονισμός εστιάζεται στη δομική και λειτουργική συμβατότητα με την οικονομία των νέων τεχνολογιών και τις απαιτήσεις του νεο-φιλελευθερισμού, ενώ στη δεκαετία 1990 η παγκοσμιοποίηση, η τεχνολογική ανάπτυξη, ο μετασχηματισμός της οικονομίας και οι ραγδαίες εξελίξεις που συντελέστηκαν στον κόσμο, μετέβαλαν ουσιαστικά τους όρους της ανάπτυξης, κατέστησαν αναγκαίο έναν επανακαθορισμό της έννοιας και του περιεχομένου της και εισήγαγαν πολλά νέα ζητήματα.

Η ανάπτυξη αποτελεί, σήμερα, επιδίωξη όλων των χωρών. Οι ήδη αναπτυγμένες χώρες επιδιώκουν τη συνέχιση της ανάπτυξής τους και τη διασφάλιση και αύξηση της ευημερίας τους, στο πλαίσιο μιας παγκοσμιοποιούμενης οικονομίας, ενώ για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες η ανάπτυξη αποτελεί ζήτημα επιβίωσης και αποφυγής της περιθωριοποίησης και της εξαθλίωσης. Η ανάπτυξη αποτελεί σήμερα κεντρικό οικονομικό ζητούμενο, μέσα σε ένα πλαίσιο παγκόσμιου ανταγωνισμού που διαμορφώνουν η αντικειμενική στενότητα και η ανθρώπινη φύση και εντείνει ο σύγχρονος πολιτισμός, ενώ η ένταξη ή ο αποκλεισμός αποτελούν τις μόνες δυνατότητες που παρέχει εναλλακτικά η παγκόσμια οικονομική τάξη. Περαιτέρω, η παγκοσμιοποίηση, η ουσιαστική μεταβολή των οικονομικών όρων παγκοσμίως, η παγκόσμια κυριαρχία του καπιταλισμού της αγοράς και η παγκόσμια επιβολή του φιλελεύθερου προτύπου ανάπτυξης αναδεικνύουν και καθιστούν εξίσου κρίσιμο τον εννοιολογικό προσδιορισμό της ανάπτυξης, ο οποίος δεν αποτελεί τεχνικό ζητούμενο, αλλά προϋποθέτει μια συνολική κοσμοθεωρητική τοποθέτηση, που όμως δεν θα παραγνωρίζει τον σύνθετο χαρακτήρα της ανθρώπινης ύπαρξης και την αντικειμενική πραγματικότητα του κόσμου. Η ανάπτυξη δεν έχει βέβαια μόνον οικονομική διάσταση αλλά και διάσταση κοινωνική και πολιτισμική, χωρίς την οποία η ανάπτυξη δεν είναι ολοκληρωμένη. Περαιτέρω, η ανάπτυξη δεν μπορεί να περιορίζεται στην ποσοτική διαμόρφωση ορισμένων μακροοικονομικών μεγεθών ή στη διαμόρφωση προϋποθέσεων οικονομικής δραστηριοποίησης, ούτε στην αύξηση της ευημερίας των ολίγων με τίμημα την εξαθλίωση των πολλών. Αντίθετα, πρέπει να συνίσταται σε μια ισόρροπη ορθολογική εξέλιξη, που θα στοχεύει σε μια συνεχή, συνολική βελτίωση των υλικών και ηθικών δυνατοτήτων όλων των ανθρώπων, να αποτελεί δηλαδή ανάπτυξη του ανθρώπου και όχι απλά των οικονομικών μεγεθών της ανθρωπότητας. Η ανάπτυξη δεν αποτελεί απλά οικονομικό ζήτημα αλλά ζήτημα κατεξοχήν πολιτικό και γι' αυτό είχε ανέκαθεν έντονα ιδεολογικό χαρακτήρα. Σήμερα, η ανάπτυξη αποτελεί ιδιαίτερο γνωστικό αντικείμενο που απασχολεί συγκεκριμένο επιστημονικό κλάδο, έχει συγκροτηθεί σε σύνθετη πολυεπιστημονική θεωρία και επιχειρείται να καταστεί παγκόσμια ιδεολογία, η οποία για μεν τους υποστηρικτές της επιδιώκει την εξάλειψη της φτώχειας και την παγκόσμια διάχυση της προόδου και της ευημερίας, για δε τους επικριτές της επιδιώκει να συγκαλύψει την αναπαραγωγή της εκμετάλλευσης σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης.

Το Περιβάλλον

Ο Σύγχρονος Προβληματισμός

Η σχέση αλληλεξάρτησης ανθρώπου και γήινου περιβάλλοντος, φυσικού και βιολογικού αποτελεί, εδώ και πολλά χρόνια, αφετηρία συστηματικού προβληματισμού, τα δε συνεχώς αυξανόμενα και εντεινόμενα προβλήματα του γήινου περιβάλλοντος, εξαιτίας κυρίως της ραγδαίας αύξησης του πληθυσμού της Γης και της 'ανάπτυξης', προσδιορίζουν σήμερα σημαντικά την πολιτική σκέψη

και πράξη και την αντίληψη των ανθρώπων και επηρεάζουν ολοένα περισσότερο την παγκόσμια πολιτική. Παρ' όλα αυτά ούτε η σύγκρουση οικονομίας και περιβάλλοντος έχει αρθεί ούτε η πολιτισμική σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον έχει εξελιχθεί θετικά, ενώ η τεχνολογία δημιουργεί σοβαρά προβλήματα κλίμακας που εκμηδενίζουν τις όποιες λύσεις.

Ο προβληματισμός για το γήινο περιβάλλον και τις πεπερασμένες δυνατότητες και ανοχές της Γης είναι αρκετά παλαιός. Διατυπώθηκε ήδη το 1798 από τον Thomas Malthus και από τότε συνέχισε να διατυπώνεται με διάφορους τρόπους. Ήταν, όμως, αποσπασματικός και είχε μικρή σχέση με τον σύγχρονο περιβαλλοντικό προβληματισμό, αφού τα προβλήματα που αντιμετωπίζει σήμερα η ανθρωπότητα, σε σχέση με το γήινο περιβάλλον, είναι ποιοτικά και ποσοτικά διαφορετικά από τα προβλήματα και τους προβληματισμούς του παρελθόντος. Ως προοίμιο του σύγχρονου προβληματισμού για το περιβάλλον θεωρείται το βιβλίο της Rachel Carson, με τίτλο *Silent Spring*, που εκδόθηκε το 1962, αφετηρία δε του συστηματικού περιβαλλοντικού προβληματισμού θεωρείται η έκθεση με τίτλο *'The Limits to Growth'*, που δημοσίευσε το 1972 ο λεγόμενος Όμιλος της Ρώμης. Στην έκθεση αυτή, η δημοσίευση της οποίας συνέπεσε χρονικά με την εκδήλωση έντονης ανησυχίας για το περιβάλλον από πολλές άλλες πλευρές, επισημαίνεται ο κίνδυνος κατάρρευσης του σύγχρονου πολιτισμού, κάτω από την πίεση της ραγδαίας αύξησης του πληθυσμού της Γης και τις επιπτώσεις των ανεξέλεγκτων ρυθμών ανάπτυξης, που εξαντλούν βαθμιαία το γήινο περιβάλλον και τις ανοχές του. Στα τριάντα χρόνια που ακολούθησαν, από τη δημοσίευση της έκθεσης του Ομίλου της Ρώμης μέχρι σήμερα, υπήρξε ευρύτατη και ουσιαστικότερη συνειδητοποίηση του προβλήματος από τα κράτη και τα άτομα, αναπτύχθηκε και αρθρώθηκε περαιτέρω ο περιβαλλοντικός προβληματισμός και υπήρξε εκτεταμένη, όχι όμως επαρκής, κινητοποίηση για την προώθηση λύσεων και την αντιμετώπιση του προβλήματος από τα άτομα, τα κράτη και τη διεθνή κοινότητα.

Το περιβάλλον νοείται, σήμερα, υπό στενή και ευρεία έννοια. Με τη στενή έννοια του όρου, που ήταν κυρίαρχη μέχρι το τέλος της δεκαετίας 1960, το περιβάλλον εξισούται με τη φύση, ενώ με την ευρεία έννοια του όρου περιλαμβάνει και την κατανομή του κόστους και των ωφελημάτων της ανάπτυξης, που δεν αποτιμώνται μόνον οικονομικά αλλά και με βάση την επίδραση στις υλικές ή ηθικές συνθήκες διαβίωσης των ομάδων εκείνων, στις οποίες δεν αφορά η συγκεκριμένη αναπτυξιακή διαδικασία. Περαιτέρω, μπορούμε να διακρίνουμε τρεις περιόδους στον σύγχρονο περιβαλλοντικό προβληματισμό. Η πρώτη περίοδος, από τις αρχές της δεκαετίας 1970 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας 1980, χαρακτηρίζεται από την αντίληψη της διαχείρισης του περιβάλλοντος, η δεύτερη περίοδος, από τα μέσα της δεκαετίας 1980 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας 1990, χαρακτηρίζεται από την έννοια της βιωσιμότητας, και η τρίτη περίοδος, που έχει ήδη αρχίσει, χαρακτηρίζεται από την έννοια της περιβαλλοντικής αλληλεξάρτησης.

Η πρώτη περίοδος του σύγχρονου προβληματισμού για το περιβάλλον χαρακτηρίζεται από τη διαπίστωση της ασυμβατότητας μεταξύ ανάπτυξης και

περιβάλλοντος και από την προώθηση μιας αντίληψης διαχείρισης του γήινου περιβάλλοντος χωρίς να θίγεται η πορεία της ανάπτυξης. Η αντίληψη αυτή κυριάρχησε και στην πρώτη Διάσκεψη του ΟΗΕ για το περιβάλλον, που έγινε στη Στοκχόλμη το 1972. Η Διάσκεψη της Στοκχόλμης αποφάσισε την προώθηση μιας καλύτερης διαχείρισης του περιβάλλοντος, δηλαδή την προστασία και βελτίωσή του με κατάλληλες τεχνολογικές παρεμβάσεις και λήψη μέτρων μέσα στο πλαίσιο της ισχύουσας πολιτικής και οικονομικής πρακτικής, για τον σκοπό δε αυτό δημιούργησε το περιβαλλοντικό πρόγραμμα UNEP, που στόχευε στην παρακολούθηση, διαχείριση και υποστήριξη του περιβάλλοντος. Η Διάσκεψη, εκτός από τη Διακήρυξη για το Ανθρώπινο Περιβάλλον, ενέκρινε ένα πρόγραμμα δράσης που κάλυπτε πέντε θεματικές ενότητες και προέβλεπε τρεις άξονες δράσης, μέσα από το περιβαλλοντικό πρόγραμμα UNEP. Οι αποφάσεις της Διάσκεψης της Στοκχόλμης ενίσχυσαν τον παγκόσμιο προβληματισμό για το περιβάλλον, στο δε πλαίσιο του προγράμματος UNEP αναπτύχθηκε αξιόλογη δραστηριότητα τόσο για τη θεσμική προστασία του περιβάλλοντος όσο και για την υιοθέτηση και υλοποίηση συγκεκριμένων πολιτικών.

Η ασυμβατότητα ανάπτυξης και περιβάλλοντος, που επιβεβαιώθηκε στη Στοκχόλμη, αποτέλεσε τη βάση για την περαιτέρω προώθηση του προβληματισμού για το περιβάλλον, στον οποίο συνέβαλε επίσης σημαντικά και η διάσταση μεταξύ αναπτυγμένων και μη αναπτυγμένων χωρών, που εκδηλώθηκε έντονα στις δεκαετίες 1970 και 1980. Στο πλαίσιο του προβληματισμού αυτού, αναπτύχθηκε η έννοια της 'βιωσιμότητας', δηλαδή της μη εξάντλησης του γήινου κεφαλαίου και των ανοχών του περιβάλλοντος από τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Η έννοια της 'βιωσιμότητας', που επιχείρησε να συμφιλιώσει την ανάπτυξη με το περιβάλλον και να αμβλύνει έστω και θεωρητικά την αντίθεση μεταξύ αναπτυγμένων και μη αναπτυγμένων χωρών, χαρακτήρισε τη δεύτερη περίοδο του σύγχρονου προβληματισμού για το περιβάλλον και ως έναν βαθμό εξακολουθεί να ισχύει και σήμερα. Το 1987 δημοσιεύθηκε με τίτλο 'Our Common Future' έκθεση της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον, γνωστή ως Έκθεση Brundtland, από το όνομα της προέδρου της επιτροπής αυτής, Gro Harlem Brundtland, που εισήγαγε τον όρο 'βιώσιμη ανάπτυξη', δηλαδή ανάπτυξη που δεν θα εξαντλεί το γήινο κεφάλαιο και θα βασίζεται στην εφαρμογή περιβαλλοντικών πολιτικών, ενταγμένων σε αναπτυξιακές στρατηγικές. Παρά το ότι ο όρος 'βιώσιμη ανάπτυξη' και το περιεχόμενο του εξακολουθούν να αμφισβητούνται, ακόμα και μετά την υιοθέτηση τους από τη Διάσκεψη Κορυφής του Ρίο, το 1992, η έκθεση Brundtland γεφύρωσε ως έναν βαθμό την αντίθεση ανάπτυξης και περιβάλλοντος και δημιούργησε ένα πλαίσιο διαλόγου μεταξύ αναπτυγμένων και μη αναπτυγμένων χωρών.

Στη διάρκεια των είκοσι ετών, από τη δημοσίευση της Έκθεσης του Ομίλου της Ρώμης και την πρώτη Διάσκεψη του ΟΗΕ για το περιβάλλον, το 1972, μέχρι τη Διάσκεψη Κορυφής του Ρίο, το 1992, πραγματοποιήθηκαν πολλές διεθνείς συναντήσεις σε πολιτικό και τεχνοκρατικό επίπεδο, υπογράφηκε μεγάλος αριθμός διεθνών συμφωνιών για θέματα περιβάλλοντος και δημοσιεύθηκε μεγάλος αριθμός

κειμένων που επιχείρησαν θεωρητική προσέγγιση ή πολιτική παρέμβαση. Τα Ηνωμένα Έθνη, η Παγκόσμια Τράπεζα και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα δραστηριοποιήθηκαν πολλαπλά στα θέματα του περιβάλλοντος, ενώ ιδιαίτερα σημαντική για την προώθηση της υπόθεσης του περιβάλλοντος και τη συνειδητοποίηση και κινητοποίηση της κοινής γνώμης υπήρξε η συμβολή των μη κρατικών περιβαλλοντικών οργανώσεων. Μια άλλη σημαντική εξέλιξη κατά την εικοσαετία αυτή ήταν η εμφάνιση οικολογικών πολιτικών κομμάτων και κινήσεων και η βαθμιαία ανάδειξη της οικολογίας ως πολιτικής ιδεολογίας που αξιώνει τη ριζική μεταβολή της κοινωνικής και πολιτικής ζωής και της οικονομικής αντίληψης και πρακτικής και βασίζει την προστασία του περιβάλλοντος σε μια ποιοτική μεταβολή της σχέσης του ανθρώπου με το περιβάλλον, σε αντίθεση με τα περιβαλλοντικά κινήματα που συνήθως προσεγγίζουν το περιβάλλον με διαχειριστική αντίληψη. Η διαφορά ανάμεσα σε μια βιοκεντρική και σε μια ανθρωποκεντρική αντίληψη, που δεν πηγάζει μόνον από διαφορετική κοσμοθεωρητική προδιάθεση αλλά εξίσου από συμφέροντα και συγκεκριμένες επιδιώξεις, κυριαρχεί σε όλες τις εκφάνσεις των θεμάτων του περιβάλλοντος.

Τον Ιούνιο 1992, πραγματοποιήθηκε στο Ρίο Ιανέιρο της Βραζιλίας η Διάσκεψη Κορυφής των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (UNCED), η οποία επιβεβαίωσε και θεσμοποίησε την αντίληψη της 'βιώσιμης ανάπτυξης'. Η Διάσκεψη ενέκρινε τρία κείμενα: τη Διακήρυξη για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, που περιλαμβάνει 27 αρχές και υποστηρίχθηκε κυρίως από τις αναπτυσσόμενες χώρες, τη Δήλωση Αρχών για τα Δάση της Γης, ένα κείμενο που χαρακτηρίστηκε ως ιδιαίτερα άτολμο, και την Agenda 21, ένα πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον, που αποτελεί το σημαντικότερο κείμενο της Διάσκεψης. Στη Διάσκεψη υπογράφηκαν και δύο διεθνείς συνθήκες. Η Σύμβαση-Πλαίσιο για το κλίμα και η Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα, ενώ αποφασίσθηκε και η ίδρυση της Επιτροπής Βιώσιμης Ανάπτυξης (UNCSD), για να παρακολουθεί την εφαρμογή των συμφωνηθέντων στη Διάσκεψη.

Η Agenda 21 καλύπτει επτά θεματικές ενότητες -ποιότητα ζωής, αποτελεσματική χρησιμοποίηση των φυσικών πόρων, προστασία της ατμόσφαιρας και των θαλασσών, διαχείριση οικισμών, διαχείριση χημικών ουσιών και αποβλήτων, βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη, εφαρμογή του προγράμματος δράσης, αναφέρεται σε σαράντα διαφορετικούς θεματικούς τομείς και προβλέπει εκατόν είκοσι ειδικά προγράμματα δράσης. Αν και πολλά από όσα περιέχει χαρακτηρίστηκαν ως απλές ρητορικές διακηρύξεις χωρίς πραγματικό αντίκρισμα, η Agenda 21 αποτελεί ένα κείμενο που επιχειρεί να αντιμετωπίσει ουσιαστικά αρκετά από τα σύγχρονα προβλήματα της ανάπτυξης και του γήινου περιβάλλοντος. Ενώ όμως η υλοποίηση των φιλόδοξων διακηρύξεων της Διάσκεψης του Ρίο δεν έχει εξελιχθεί ικανοποιητικά μέχρι σήμερα, η παγκοσμιοποίηση και η κυριαρχία της αγοράς μεταθέτουν το επίκεντρο του προβληματισμού για το περιβάλλον στην ανταγωνιστικότητα και στην επιδίωξη παγκόσμιας διακυβέρνησης. Εισερχόμεστε, έτσι, σε μια τρίτη περίοδο προβληματισμού, την οποία φαίνεται ότι θα χαρακτηρίσει η έννοια της περιβαλλοντικής αλληλεξάρτησης.

Στις 26 Αυγούστου 2002, συνήλθε στο Γιοχάνεσμπουργκ της Νότιας Αφρικής Σύνοδος Κορυφής των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, η οποία όχι μόνο δεν είχε κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα αλλά στην ουσία αποτέλεσε οπισθοδρόμηση σε σχέση με τις όποιες πενιχρές κατακτήσεις προηγούμενων διασκέψεων. Κύρια αιτία της αποτυχίας της Συνόδου Κορυφής του Γιοχάνεσμπουργκ ήταν η απερίφραστα αρνητική στάση των ΗΠΑ, οι οποίες μάλιστα απαξίωσαν να εκπροσωπηθούν σε επίπεδο αρχηγού κράτους στη Σύνοδο αυτή, ενώ κατέστησαν σαφές, για μιαν ακόμα φορά, ότι δεν ήταν διατεθειμένες να διακινδυνεύσουν οποιαδήποτε επιβράδυνση της Αμερικανικής οικονομίας για χάρη του περιβάλλοντος. Η στάση αυτή των ΗΠΑ, όπως και η άρνηση τους να επικυρώσουν το Πρωτόκολλο του Κιότο (1997), έχουν, εκτός από τις πρακτικές συνέπειες, και μια σαφέστατα αρνητική σημειολογία, η οποία επηρεάζει αρνητικά παγκοσμίως την αντίληψη και την πρακτική όσον αφορά στα ζητήματα του περιβάλλοντος.

Το Δίκαιο

Εισαγωγική Προσέγγιση

Δίκαιο είναι ένα σύνολο υποχρεωτικών και εξαναγκαστών κανόνων, που ρυθμίζουν την κοινωνική συμβίωση, ενώ δημόσιο διεθνές δίκαιο είναι το σύνολο των υποχρεωτικού χαρακτήρα κανόνων, που ρυθμίζουν τις σχέσεις των κρατών και άλλων οντοτήτων, στις οποίες αναγνωρίζεται διεθνής προσωπικότητα, ή, όπως τείνει να διαμορφωθεί, είναι το δίκαιο που ρυθμίζει τις σχέσεις στο πλαίσιο της παγκόσμιας κοινότητας και διασφαλίζει τις αρχές και τις λειτουργίες της. Το δίκαιο αποτελεί έναν από τους θεμελιώδεις ανθρώπινους θεσμούς και κεντρικό στοιχείο του ανθρώπινου πολιτισμού, καλύπτει δε το σύνολο των ανθρώπινων σχέσεων. Εδώ θα ασχοληθούμε, όμως, κυρίως με το δημόσιο διεθνές δίκαιο, που αφορά άμεσα στις διεθνείς σχέσεις, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν θα επεκταθούμε σε μια συνολική καταγραφή και αξιολόγηση των τάσεων που χαρακτηρίζουν γενικότερα το δίκαιο στις σημερινές συνθήκες και ειδικότερα σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση και τη συνολική μεταβολή πολιτισμού που συντελείται στις μέρες μας. Η αναφορά αυτή στο δίκαιο και ιδιαίτερα στο διεθνές δίκαιο, επιχειρεί να επισημάνει ορισμένες κύριες τάσεις στη σύγχρονη εξέλιξή τους και δεν καλύπτει το σύνολο των θεμάτων ή των θεωρητικών και πρακτικών ζητημάτων που δημιουργεί στο δίκαιο η παγκοσμιοποίηση. Το πρώτο θέμα που δημιουργείται, σε σχέση με το διεθνές δίκαιο, είναι αν μπορεί πράγματι να χαρακτηριστεί ως δίκαιο, αφού αμφισβητείται η αυτοτέλεια των πηγών του, η δε κρατική κυριαρχία ακυρώνει το υποχρεωτικό και εξαναγκαστό των κανόνων του. Στην αμφισβήτηση αυτή αντιτείνεται ότι το διεθνές δίκαιο έχει αυτοτελείς τρόπους παραγωγής και λόγους ύπαρξης, η δε δυνατότητα των κρατών να μην συμμορφώνονται στην πράξη με τους κανόνες του, δεν αναιρεί την υποχρεωτικότητά τους και τον δικαιοκλή χαρακτήρα τους, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις, έχει προβλεφθεί ρητά η ύπαρξη υποχρεωτικού διεθνούς δικαίου.

Ακόμα, υπάρχει ένα, ανεπαρκές ίσως, σύστημα κυρώσεων και εξαναγκασμού, που αποτρέπει την παραβίαση των κανόνων του διεθνούς δικαίου, ενώ ο σεβασμός στο διεθνές δίκαιο ενισχύεται και από την ανάγκη σταθερότητας και προβλεψιμότητας στις διεθνείς σχέσεις. Παρά τον αδιαμφισβήτητο πολιτικό χαρακτήρα τους, έντονη είναι η νομική λογική στις διεθνείς σχέσεις, όπου κάθε ενέργεια εξετάζεται προσεκτικά ως προς τη νομιμότητά της, η παραβίαση της νομιμότητας μπορεί να έχει πολιτικές συνέπειες, εξίσου αν όχι πιο επαχθείς από τις όποιες νομικές κυρώσεις, ενώ οι ενέργειες των υποκειμένων δημιουργούν προηγούμενο στο οποίο μπορούν να θεμελιωθούν δικαιώματα και υποχρεώσεις. Ο όλος προβληματισμός για τον δικαιοκλή ή μη χαρακτήρα του διεθνούς δικαίου, οι πραγματικότητες που απηχεί, οι ανάγκες της διεθνούς ζωής αλλά και προφανείς σκοπιμότητες και επιδιώξεις επιβολής συντελούν στην ανάπτυξη της τάσης υπέρβασης της κρατικής κυριαρχίας που χαρακτηρίζει την εποχή μας.

Συναφές είναι και το θέμα της σχέσης της εσωτερικής και της διεθνούς έννομης τάξης. Για τον μονισμό, το σύστημα δικαίου είναι ενιαίο, ενώ για τον δυαδισμό, υπάρχουν δύο διαφορετικές έννομες τάξεις, που αφορούν σε διαφορετικές σφαίρες. Το ζήτημα, αν και εκ πρώτης όψεως έχει θεωρητική μόνο σημασία, μπορεί να ανακύψει ουσιαστικότερα στο μέλλον, σε συνάρτηση με την υπέρβαση της κρατικής κυριαρχίας και την ενοποίηση της εσωτερικής και της διεθνούς έννομης τάξης, που ως τάσεις αναπτύσσονται έντονα στην εποχή μας.

Η σχέση του διεθνούς δικαίου με τη δεοντολογία και την ηθική αποτελεί ένα άλλο σημαντικό ζήτημα. Είναι σαφές ότι το δίκαιο και η ηθική συγκροτούν δύο διαφορετικές σφαίρες, επιβάλλουν κανόνες διαφορετικής φύσης, συνεπάγονται διαφορετική αξιολόγηση συμπεριφοράς και έχουν διαφορετικού είδους κυρώσεις. Η δεοντολογία, όμως, έννοια πολύ ευρύτερη από την ηθική, απασχολεί ως έναν βαθμό την πρακτική των διεθνών σχέσεων, οριοθετώντας το ορθό και το εσφαλμένο, το δίκαιο και το άδικο, με διαφορετικό τρόπο από αυτόν του συμφέροντος και συχνά από αυτόν του θετικού διεθνούς δικαίου. Ο πολιτισμικός χαρακτήρας της δεοντολογίας την καθιστά ιδιαίτερα σημαντική σήμερα, όσο αφορά στην αξιολόγηση της διεθνούς συμπεριφοράς, και της προσδίδει κανονιστική διάσταση.

Υπάρχουν δύο στοιχεία σε κάθε κανόνα διεθνούς δικαίου: το κανονιστικό και το δεοντολογικό. Το πρώτο θέτει κανόνες συμπεριφοράς, ενώ το δεύτερο καθορίζει αρχές και αξίες. Το δεοντολογικό μέρος του κανόνα διεθνούς δικαίου δεν ταυτίζεται απαραίτητα με τη δεοντολογία των διεθνών σχέσεων, είναι όμως συναφές και συνήθως καθιστά το διεθνές δίκαιο μέσο προώθησης δεοντολογίας, αφού, εκτός από τον καθορισμό προτύπων, το δεοντολογικό ή εξαγγελτικό μέρος του κανόνα διεθνούς δικαίου καθορίζει στόχους και ενεργοποιεί τα υποκείμενα για την επίτευξή τους. Στο πλαίσιο αυτό, το διεθνές δίκαιο χρησιμοποιείται σήμερα για την προώθηση μιας υπερεθνικής συγκρότησης του κόσμου και την αποδοχή μιας κεντρικής διαχείρισης του, χωρίς όμως ταυτόχρονα να απαντά ουσιαστικά και αξιόπιστα στα μεγάλα προβλήματα της εποχής μας.

Έχει γίνει δεκτό ότι οι πηγές του διεθνούς δικαίου προσδιορίζονται στην

παράγραφο 1 του άρθρου 38 του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης. Όμως, η εξέλιξη των διεθνών σχέσεων και οι σύγχρονες ανάγκες έχουν δημιουργήσει και άλλους τρόπους παραγωγής του διεθνούς δικαίου. Σύμφωνα με το άρθρο 38 του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου, πηγές του διεθνούς δικαίου θεωρούνται οι διεθνείς συνθήκες, το διεθνές έθιμο, οι γενικές αρχές του δικαίου των πολιτισμένων εθνών, οι αποφάσεις των δικαστηρίων και η θεωρία διακεκριμένων δημοσιολόγων. Στις πηγές αυτές έχουν ήδη προστεθεί οι αποφάσεις των διεθνών οργανισμών και οι προτάσεις ειδικών νομικών επιτροπών, ενώ υπάρχει τάση αναγνώρισης και της ατομικής βούλησης ως πηγής του διεθνούς δικαίου, ιδιαίτερα όσον αφορά στις διεθνείς οικονομικές και εμπορικές συναλλαγές. Αξιοσημείωτο είναι ότι κατά τα τελευταία χρόνια οι ΗΠΑ επιδίωξαν, με αφορμή την επιβολή οικονομικών κυρώσεων, να καταστήσουν και τη βούλησή τους πηγή του διεθνούς δικαίου.

Σήμερα, παρατηρείται τάση εξασθένησης του ρόλου των κρατών στην παραγωγή κανόνων διεθνούς δικαίου και αντίστοιχη ενίσχυση του ρόλου των τεχνοκρατών των διεθνών οργανισμών. Σημαντική είναι επίσης η διεύρυνση της θεματολογίας του διεθνούς δικαίου, που αφενός καλύπτει σήμερα πληρέστερα τους παραδοσιακούς τομείς και αφετέρου περιλαμβάνει ολοένα περισσότερους νέους τομείς, που αφορούν σε λειτουργίες και ενδιαφέροντα της παγκόσμιας κοινότητας και όχι απαραίτητα των κρατών. Παρατηρείται, δηλαδή, μια μεταβολή του χαρακτήρα του διεθνούς δικαίου ως δικαίου οριοθέτησης της σχέσης μεταξύ πολιτικών εξουσιών και διαμορφώνεται μια νέα διάστασή του, αυτή της απεξάρτησης από τα κράτη και την αποκλειστική ρύθμιση των μεταξύ τους σχέσεων, της οποίας η προέκταση οδηγεί σε μια λιγότερο πολιτικοκεντρική και περισσότερο υπερεθνική παγκόσμια τάξη. Παράλληλα με την εξέλιξη αυτή στο διεθνές δίκαιο, αναπτύσσεται γενικότερα μια εργαλειακή αντίληψη του δικαίου και διαμορφώνεται μια υπερεθνική αντίληψη της έννομης τάξης.

Ως υποκείμενα του διεθνούς δίκαιου θεωρούνται τα κράτη, οι διεθνείς οργανισμοί, διεθνείς οργανώσεις, νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου ή και φυσικά πρόσωπα κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις. Σήμερα, όμως, η έννοια της «διεθνούς κοινωνίας» διευρύνεται και βαθμιαία αντικαθίσταται από την έννοια της «παγκόσμιας κοινότητας», που έχει περισσότερο πολιτισμική παρά νομική βάση. Έτσι, την αντίληψη της οργανωμένης, με βάση κανόνες κοινής αποδοχής, κοινότητας κυρίαρχων κρατών διαδέχεται η αντίληψη ενός ενιαίου κόσμου, που δεν περιλαμβάνει μόνον κράτη αλλά και άλλες οντότητες και η οργάνωση του οποίου αφορά σε μιαν ευρύτερη θεματολογία που ξεπερνά την οριοθέτηση των σχέσεων μεταξύ πολιτικών εξουσιών. Με την έννοια αυτή, αναπτύσσεται τάση αναγνώρισης και άλλων υποκειμένων του διεθνούς δικαίου.

Η Νέα Παγκόσμια Πραγματικότητα

Η αντίληψη και οργάνωση του κόσμου ως ενιαίου, ο πολιτισμός και οι ανάγκες της αγοράς, η αποδυνάμωση του κράτους, η πραγματικότητα των υπερεθνικών ροών και συσπειρώσεων, η ανάπτυξη και οι εφαρμογές της τεχνολογίας, το περιβάλλον και τα άλλα παγκόσμια προβλήματα, η παγκόσμια ασφάλεια, η αντίληψη για τον άνθρωπο και τον πολιτισμό, η επιδίωξη παγκόσμιας επιβολής και βέβαια οι ανάγκες της κοινωνίας αποτελούν τους κύριους παράγοντες που επηρεάζουν τη διαμόρφωση και εξέλιξη του δικαίου σήμερα.

Στην εποχή μας, διαμορφώνεται μια υπερεθνική αντίληψη της έννομης τάξης, αναπτύσσεται έντονα τάση υπέρβασης της κρατικής κυριαρχίας, ενισχύεται η τεχνοκρατική και εργαλειακή αντίληψη του δικαίου, αποδυναμώνονται η αντίληψη της κοινωνικής αποστολής του και η σύνδεσή του με την ιδέα της δικαιοσύνης, ενώ τεχνοκρατική και εργαλειακή καθίσταται και η αντίληψη της δικαιοσύνης ως λειτουργίας. Στο πλαίσιο αυτό, αναπτύσσεται και η ειδικότερη αντίληψη ότι το δίκαιο υπάρχει για να εξυπηρετεί περισσότερο τις ανάγκες της αγοράς παρά την κοινωνία, αντίληψη που δεν απηχεί απλά την ιδεολογία της αγοράς αλλά μια ουσιαστικότερη τάση του σύγχρονου πολιτισμού, που προδιαγράφει πιθανή αρνητική εξέλιξη των ατομικών ελευθεριών και του κράτους δικαίου.

Σήμερα, πραγματοποιείται επίσης σημαντική ενοποίηση των εσωτερικών εννόμων τάξεων και παραγωγή υπερεθνικού δικαίου, ενώ κερδίζουν συνεχώς έδαφος ο αποκλεισμός της εφαρμογής της νομοθεσίας, με συμφωνία των ενδιαφερομένων, και η ανάδειξη εναλλακτικού συστήματος επίλυσης διαφορών, με διαδικασίες της επιλογής των μερών. Η Lex Mercatoria αποτελεί, ήδη, ένα υπό διαμόρφωση υπερεθνικό δίκαιο της αγοράς, ενώ επιχειρείται να τεθεί σε ισχύ και ένα πλέγμα κανόνων δημόσιας τάξης, που θα κατισχύουν της εσωτερικής νομοθεσίας των χωρών. Παρόμοιες τάσεις εκδηλώνονται και στον χώρο του ποινικού δικαίου, όπου αυξάνεται ο αριθμός των εγκλημάτων που θεωρούνται ότι ενδιαφέρουν την παγκόσμια κοινότητα και όχι απλά την εσωτερική έννομη τάξη και ρυθμίζονται ουσιαστικά και δικονομικά από ενιαίους διεθνείς κανόνες, οι οποίοι υπέρκεινται της εσωτερικής έννομης τάξης, της αφαιρούν την αποκλειστική αρμοδιότητα και επηρεάζουν το καθεστώς των συνταγματικών εγγυήσεων και των ατομικών ελευθεριών. Η τρομοκρατία, τα ναρκωτικά και το οργανωμένο έγκλημα αποτελούν θέματα αιχμής για τη δημιουργία υπερεθνικής ποινικής νομοθεσίας και την ανάπτυξη υπερεθνικής ποινικής αντίληψης, δεν είναι όμως τα μόνα, ενώ για την καταστολή ή την αποτελεσματικότερη δίωξη των εγκλημάτων αυτών επιδιώκεται να θεμελιωθεί δικαίωμα ένοπλης διεθνούς επέμβασης και κατάλυσης της κρατικής κυριαρχίας. Τάση υπέρβασης της εσωτερικής έννομης τάξης σημειώνεται, όμως, ευρύτερα στο δημόσιο δίκαιο, τόσο κάτω από την επίδραση της περιφερειακής οργάνωσης όσο και κάτω από την επίδραση της παγκοσμιοποίησης και της συνολικής εξέλιξης του πολιτισμού.

Στη μάλλον παραδοσιακή, μεταπολεμική αντίληψη του κόσμου και της διεθνούς ζωής, χωρίς να στερείται όμως παγκοσμιοκεντρικής λογικής και στόχευσης, βασίσθηκε η ίδρυση του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (International Criminal

Court), που έγινε με τη Συμφωνία της Ρώμης το 1998, η οποία τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιουλίου 2002 και μέχρι τις 10 Μαρτίου 2003, ημερομηνία έναρξης της λειτουργίας του Δικαστηρίου, είχε κυρωθεί από 89 κράτη, όχι όμως από τις ΗΠΑ, που αρνήθηκαν να κυρώσουν τη Συμφωνία της Ρώμης και να υπαχθούν στη δικαιοδοσία του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου. Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, που συγκροτείται από 18 δικαστές και έχει έδρα τη Χάγη, προβλέπεται να αποτελεί ένα μόνιμο δικαστήριο στη θέση των μέχρι σήμερα ad hoc διεθνών δικαστηρίων για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, όπως είναι τα εγκλήματα πολέμου, το έγκλημα της γενοκτονίας κ.ά., και να παρέχει θεσμικά μεγαλύτερη ευχέρεια όσον αφορά στη δίωξη και τιμωρία των πράξεων αυτών.

Η μεταβολή που συντελείται σήμερα στην παγκόσμια πραγματικότητα, υπαγορεύει αντίστοιχη μεταβολή και στο διεθνές δίκαιο, απομάκρυνση από την πολιτειοκεντρική αφετηρία του, ανακαθορισμό των ενδιαφερόντων και των προτεραιοτήτων του και αναπροσδιορισμό της αντίληψής του. Η νέα παγκόσμια πραγματικότητα δημιουργεί νέες ανάγκες, νέους όρους και νέες σχέσεις στην παγκόσμια κοινότητα, ενώ συντελείται και σημαντική μεταβολή της αντίληψης και των ενδιαφερόντων των υποκειμένων της, που δεν είναι πια μόνον ή κατά κύριο λόγο τα κράτη, αλλά εξίσου οι κοινωνίες, ανθρώπινες ομάδες ή και το άτομο. Η νέα παγκόσμια πραγματικότητα καθιστά εντονότερη την ανάγκη της ρυθμιστικής παρουσίας του διεθνούς δικαίου και θέλει το διεθνές δίκαιο λιγότερο πολιτειοκεντρικό και περισσότερο υπερεθνικό. Τα δεοντολογικά χαρακτηριστικά και το ουσιαστικό περιεχόμενο του δικαίου αυτού θα εξαρτηθούν από τους παγκόσμιους συσχετισμούς ισχύος και τις κυρίαρχες τάσεις του πολιτισμού.

Η αποδυνάμωση της κρατικής κυριαρχίας και η εμφανής επιδίωξη υπέρβασής της, ο περιορισμός της συμμετοχής του κράτους στην παραγωγή διεθνών νομικών κανόνων και η αντίστοιχη ενίσχυση του θεσμικού ρόλου της διεθνούς γραφειοκρατίας, η ανάπτυξη υπερεθνικού χαρακτήρα στο διεθνές δίκαιο, ο αναπροσδιορισμός και η αύξηση των θεματικών περιοχών του, η μεταβολή αντίληψης που συντελείται, ιδιαίτερα με την επικράτηση της χρηστικής και τεχνοκρατικής διάστασης του και την εισαγωγή των εννοιών του 'παγκόσμιου' και 'πανανθρώπινου' και η επάνοδος του φυσικού δικαίου στο προσκήνιο, για να εξυπηρετήσει συνήθως σκοπιμότητες, αποτελούν τις κύριες μεταβολές που υφίσταται σήμερα το διεθνές δίκαιο. Οι έννοιες της 'παγκόσμιας κοινότητας' και της "ανθρωπότητας" καθίστανται βαθμιαία κυρίαρχες, αναδεικνύονται σε αυτοτελείς οντότητες και προσδιορίζουν το διεθνές δίκαιο ολοένα περισσότερο, είναι δε ορατό το ενδεχόμενο καταχρηστικής χρησιμοποίησής τους στην επιδίωξη παγκόσμιας κυριαρχίας και ειδικότερα το ενδεχόμενο μετατροπής των λειτουργιών και των συμφερόντων της παγκόσμιας κοινότητας και των αξιών της ανθρωπότητας σε πρόσχημα για την καθυπόταξη του ανθρώπου. Το ενδεχόμενο χρησιμοποίησης του δικαίου και ιδιαίτερα του διεθνούς δικαίου ως μέσου επιβολής, είναι πολύ έντονο σήμερα, ενισχύεται δε σημαντικά από τον ατομικισμό και την απροσχημάτιστη επιβολή, που αποτελούν κυρίαρχα στοιχεία του σύγχρονου πολιτισμού, αλλά και από την εργαλειακή και τεχνοκρατική αντίληψη

του δικαίου, που χαρακτηρίζει την εποχή μας.

Σήμερα, το διεθνές δίκαιο τείνει να μεταβληθεί σε δίκαιο που ρυθμίζει τις σχέσεις στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας κοινότητας, διασφαλίζει τις αρχές και τις λειτουργίες της και εξασφαλίζει την κυριαρχική επιβολή της κοινότητας αυτής στα μέλη της και ουσιαστικά την επιβολή των δυνάμεων που κυριαρχούν, στην παγκόσμια κοινότητα, στα υπόλοιπα υποκείμενα. Προς υπερεθνική κατεύθυνση και απεξάρτηση από το ισχύον θεσμικό καθεστώς εξελίσσεται και το διεθνές σύστημα κυρώσεων και εξαναγκασμού, με την επιχειρούμενη θεσμοποίηση δικαιώματος ένοπλης διεθνούς επέμβασης ή τη λήψη άλλων μέτρων για την προστασία των συμφερόντων και των αξιών της παγκόσμιας κοινότητας, ενώ η διεθνής δικαιοδοτική λειτουργία αποκτά τεχνοκρατική αντίληψη και υπερεθνική διάσταση και επηρεάζεται, ολοένα περισσότερο, από πολιτικά κριτήρια και σταθμίσεις. Περαιτέρω, ενώ τα ανθρώπινα δικαιώματα καθίστανται κεντρικό στοιχείο εντός παγκοσμιοποιούμενου πολιτισμού, δεν διαφαίνεται πρόοδος στον εκσυγχρονισμό και την ουσιαστικοποίηση της προστασίας τους και επιχειρείται να χρησιμοποιηθούν ως πρόσχημα για τη θεσμοποίηση της δυνατότητας επέμβασης σε βάρος της κρατικής κυριαρχίας ή ως μέσο για να διασφαλισθεί η διείσδυση της αγοράς και η ευχερέστερη προώθηση των δραστηριοτήτων της στον κόσμο. Ακόμα, η αντίληψη ότι ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί υποχρέωση προς την ανθρωπότητα και όχι προς τον άνθρωπο, η οποία συστηματικά επιχειρείται να προωθηθεί, αποτελεί σημαντική εννοιολογική διαφοροποίηση, που δημιουργεί πρακτικά και θεωρητικά προβλήματα, οδηγεί σε τριβές και ίσως αποβεί αρνητική και για την ίδια την εξέλιξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αφού μπορεί να αποδειχθεί ότι η έννοια της ανθρωπότητας κατ' όνομα μόνον περιλαμβάνει τον άνθρωπο.

Το ισχύον, μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, σύστημα κυρώσεων και εξαναγκασμού, χαρακτηρίζεται από την αρχή της κρατικής κυριαρχίας και το ενδιαφέρον για την αποτροπή της χρήσης βίας και τη διαφύλαξη της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Η διαδικασία κυρώσεων και εξαναγκασμού σε περίπτωση παραβίασης του διεθνούς δικαίου, δεν κινείται αυτεπάγγελτα, αλλά με πρωτοβουλία του ενδιαφερόμενου κράτους, του οποίου θίγονται δικαιώματα ή νόμιμα συμφέροντα, οι δε κυρώσεις και τα μέσα εξαναγκασμού προβλέπονται από το διεθνές έθιμο, από διεθνείς συνθήκες και από το πλέγμα μέσων επίλυσης διαφορών και προστασίας της διεθνούς ειρήνης του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Συναφές με τις κυρώσεις και τον εξαναγκασμό είναι και το διεθνές δικαιοδοτικό σύστημα, κεντρική αρχή του οποίου είναι ότι, με εξαίρεση τα εγκλήματα πολέμου, η υπαγωγή σε διεθνή δικαιοδοτική διαδικασία γίνεται μόνο με τη σύμφωνη γνώμη του κράτους που θα υπαχθεί στη δικαιοδοσία αυτή, η δε σύμφωνη γνώμη του κράτους είτε εκφράζεται εκ των προτέρων και γενικά σε διεθνή σύμβαση είτε *ad hoc*, με μονομερή δήλωση ή συνυποσχετικό. Σήμερα, όμως, παρατηρείται τάση απεξάρτησης της κύρωσης και του εξαναγκασμού από το θεσμικό τους πλαίσιο και επιχειρείται, μέσα από την πρακτική, η επιβολή ενός αμεσότερου και αποτελεσματικότερου συστήματος κυρώσεων και εξαναγκασμού, που θα καθιστά

ευκολότερα δυνατή τη χρήση βίας και θα καλύπτει, εκτός από την παραβίαση διεθνών νομικών κανόνων, και την παραβίαση διακηρυγμένων αρχών και αξιών. Παράλληλα, ενώ αυξάνεται και γίνεται πιο ουσιαστική η εμπλοκή του δικαίου στο διεθνές γίγνεσθαι, η τάση στο διεθνές δικαιοδοτικό σύστημα δεν είναι αντίστοιχη, αλλά σημειώνεται αυξανόμενη χρησιμοποίηση πολιτικών οργάνων και πολιτικών κριτηρίων στη λειτουργία της διεθνούς δικαιοσύνης και στην επιβολή των διεθνών κυρώσεων. Η συνολική εξέλιξη και το δικαίωμα ένοπλης επέμβασης για την επιβολή της παγκόσμιας τάξης, που επιχειρείται βαθμιαία να αναγνωρισθεί και να θεσμοποιηθεί, αποτελούν συνέπειες της παγκοσμιοποίησης ενώ ενισχύουν και τη δυνατότητα των ισχυρών να παρεμβαίνουν παγκόσμια, για χάρη της προστασίας των συμφερόντων τους.

Σήμερα, η ραγδαία αύξηση, σε είδος και ποσότητα, των διεθνών ροών, η εξέλιξη της επικοινωνίας, της τεχνολογίας, της οικονομίας και του πολιτισμού και η αποδυνάμωση της ρυθμιστικής παρουσίας του κράτους, υπαγορεύουν μια αυξημένη και πιο ουσιαστική εμπλοκή του δικαίου στο διεθνές γίγνεσθαι και στη ρύθμιση των διεθνών σχέσεων, που έχουν γίνει πιο πολύπλοκες, καλύπτουν ένα ευρύτερο φάσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας και δεν περιορίζονται πια στις σχέσεις μεταξύ πολιτικών εξουσιών. Παράλληλα, η παγκοσμιοποίηση και η εξέλιξη της επικοινωνίας προσδίδουν παγκόσμια διάσταση στην τοπική δραστηριότητα και φέρνουν την κοινωνία στο προσκήνιο των διεθνών σχέσεων, που μέχρι πρόσφατα είχαν εξωκοινωνικό χαρακτήρα. Η ουσιαστική μεταβολή συνθηκών και οι αυξημένες ανάγκες διεθνούς και συχνά υπερεθνικής ρύθμισης, που προκύπτουν, δημιουργούν πολλά νέα προβλήματα και προβληματισμούς, προσδίδουν στο δίκαιο νέους ρόλους και προδιαγράφουν νέες προοπτικές εξέλιξής του.

Τα Ανθρώπινα Δικαιώματα

Το ζήτημα του δημοκρατικού πολιτεύματος, των ατομικών και πολιτικών ελευθεριών και γενικότερα των ανθρώπινων δικαιωμάτων, έχει καταστεί σήμερα ιδιαίτερα σημαντικό, κοινή είναι δε η αντίληψη ότι οι ατομικές ελευθερίες, τα πολιτικά δικαιώματα, το δικαίωμα επιβίωσης και ικανοποίησης βασικών ανθρώπινων αναγκών και το δικαίωμα στη γλώσσα, τη θρησκεία και τον πολιτισμό αποτελούν ένα ενιαίο ελάχιστο για κάθε άνθρωπο. Οι αρχές αυτές έχουν ενσωματωθεί στο διεθνές δίκαιο με διάφορα κείμενα, υπάρχουν δε και θεσμοθετημένες διεθνείς διαδικασίες για την προστασία τους. Μέχρι σήμερα, όμως, έχει δοθεί έμφαση στα ατομικά δικαιώματα και τις πολιτικές ελευθερίες, ενώ τα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα παραμένουν ακόμη ζητούμενο για πολύ μεγάλο μέρος του πληθυσμού της Γης και δεν είναι λίγες και οι χώρες που αρνούνται να σεβασθούν ακόμα και τις στοιχειώδεις ατομικές και πολιτικές ελευθερίες, είτε γιατί αυτό εξυπηρετεί συσχετισμούς πολιτικής επιβολής είτε γιατί τα ατομικά δικαιώματα είναι πολιτισμικά αδιάφορα στις χώρες αυτές. Περαιτέρω, η τεχνολογική, οικονομική και πολιτισμική εξέλιξη δίνουν σήμερα δυνατότητα επιβολής, χωρίς άμεσο περιορισμό των ατομικών και πολιτικών ελευθεριών που, αν και αποτελούν αναγκαία, δεν αποτελούν και ικανή προϋπόθεση ελευθερίας. Δημιουργείται, έτσι,

ανάγκη εκσυγχρονισμού της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με διεύρυνση της έννοιας και του περιεχομένου τους και επέκταση της θεσμικής προστασίας τους σε τομείς όπως ο πολιτισμός, η επικοινωνία, η συμβολική σφαίρα και η προστασία του ανθρώπου και, βέβαια, τα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα.

Τα ανωτέρω αποτελούν τη μία όψη του ζητήματος. Η άλλη όψη είναι η αμφισβήτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της καθολικότητάς τους από διάφορες πλευρές. Ειδικότερα, υποστηρίζεται ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν αποτελούν διαχρονικά φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου, που θεμελιώνονται στην απόλυτη αξία της φυσικής και ηθικής του διάστασης, αλλά αποτελούν ζήτημα της κάθε κοινωνίας, η οποία έχει το δικαίωμα να διαμορφώνει ελεύθερα τον πολιτισμό της, μέρος του οποίου είναι και η αντιμετώπιση του ατόμου και των δικαιωμάτων του. Υποστηρίζεται ακόμα από ορισμένους ότι η παράδοση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι καθαρά δυτικής προέλευσης, εκφράζει πρωτίστως τη Δύση και δεν μπορεί να έχει καθολική ισχύ, το δε ενδεχόμενο να χρησιμοποιηθεί για την προώθηση μιας παγκόσμιας κυριαρχίας της Δύσης ενισχύει τη θέση αυτή και αναζωπυρώνει μνήμες της αποικιοκρατίας, που οδηγούν σε αντιδράσεις, αρνητικές για την υπόθεση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τα ανθρώπινα δικαιώματα δέχονται έντονη κριτική και από τον φεμινισμό, που αμφιταλαντεύεται μεταξύ ισότητας των ανθρώπων και ισότητας των φύλων, ενώ επίσης υποστηρίζει ότι η διατύπωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εκφράζει την πατριαρχική αντίληψη του κόσμου.

Αλλά τα ανθρώπινα δικαιώματα αμφισβητούνται στην πράξη και από την αντίληψη της αγοράς, που σήμερα είναι κυρίαρχη και προσδιορίζει τον κόσμο. Υποστηρίζεται ότι η αγορά και η ανάπτυξη της οικονομικής δραστηριότητας συντελούν αποφασιστικά στην προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στην ενίσχυση του σεβασμού τους και στη διαμόρφωση των υλικών και πολιτισμικών συνθηκών που ευνοούν την κατοχύρωση και την ουσιαστική πραγμάτωση τους. Η άποψη αυτή απηχεί τη μια πλευρά της πραγματικότητας, αγνοεί όμως την άλλη. Αυτήν που μας δείχνει η ιστορική εμπειρία δύο αιώνων, στη διάρκεια των οποίων η αγορά αποδείχθηκε μέσο προώθησης της ευημερίας και της ελευθερίας, αλλά και μέσο εξαθλίωσης και καθυπόταξης. Περαιτέρω, η ιδεολογία της αγοράς, που στηρίζεται στον ατομικισμό, στον ωφελιμισμό, στην απόλυτη επιδίωξη του κέρδους και της επιβολής και στην αλαζονεία της ισχύος και της ευημερίας, δεν μπορεί να θεωρηθεί συμβατή με την παράδοση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που θεμελιώνεται στον απόλυτο σεβασμό του ανθρώπου ως φυσικής και ηθικής οντότητας, ενώ η οργάνωση που συνεπάγεται η λειτουργία της αγοράς δεν είναι συμβατή με τη διαχρονική ύπαρξη δικαιωμάτων, που προϋπάρχουν της οργάνωσης αυτής και ισχύουν ανεξάρτητα από αυτήν. Υπάρχει, δηλαδή, μια αντίφαση, που σύντομα μπορεί να μετατραπεί σε σύγκρουση, ενώ η αγορά χρησιμοποιεί σήμερα έντονα τη ρητορική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, για να επιτύχει την παγκοσμιοποίησή της.

Παρά τις όποιες αμφισβητήσεις, η υπόθεση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

κερδίζει σταθερά έδαφος και καθίσταται κεντρικό στοιχείο, όχι μόνον της παγκόσμιας πολιτικής αλλά και ενός παγκοσμιοποιούμενου πολιτισμού. Σ' αυτό συμβάλλουν σημαντικά η συνολική πολιτισμική εξέλιξη, η παγκοσμιοποίηση αλλά και συγκεκριμένες επιδιώξεις και σκοπιμότητες. Τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν σήμερα μια ιδιαίτερη θεματική περιοχή του διεθνούς δικαίου, η οποία έχει έντονο υπερεθνικό και πολιτισμικό χαρακτήρα, και συγκροτούν μια ιδιαίτερη πνευματική και πολιτική παράδοση, η δε περαιτέρω εξέλιξή τους θα εξαρτηθεί σημαντικά από την εξέλιξη της οργάνωσης του κόσμου και την εξέλιξη του πολιτισμού.

Στην πράξη, η διεθνής πίεση για τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων υπήρξε μέχρι σήμερα επιλεκτική και καθοδηγούμενη περισσότερο από πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα παρά από γνήσιο ενδιαφέρον για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ακόμα, συχνά υποστηρίχθηκε ότι η συνεργασία με χώρες που παραβιάζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα και η παροχή προς αυτές οικονομικής ενίσχυσης και οικονομικών ευκαιριών συντελούν στην ελάφρυνση ή και στον τερματισμό των παραβιάσεων, πιο αποτελεσματικά από την άσκηση πίεσης ή την επιβολή κυρώσεων. Η μέχρι σήμερα στάση της διεθνούς κοινότητας στο θέμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων προσδιορίστηκε, βέβαια, σημαντικά από το γεγονός ότι μέχρι πρόσφατα οι διεθνείς σχέσεις ήταν κατά κύριο λόγο σχέσεις μεταξύ πολιτικών εξουσιών, οι οποίες από τη φύση τους είναι αδιάφορες, αν όχι αρνητικές, στα ανθρώπινα δικαιώματα και στη δεοντολογία που αυτά εκφράζουν. Όμως, η μεταβολή που συντελείται σήμερα στο περιεχόμενο και στα υποκείμενα των διεθνών σχέσεων, έχει ήδη οδηγήσει σε αύξηση του ενδιαφέροντος για τα ανθρώπινα δικαιώματα, ενώ η αποδυνάμωση του κράτους, η ενίσχυση του ρόλου άλλων υποκειμένων και οι σημαντικές μεταβολές στην οργάνωση του κόσμου θα αναδείξουν νέες μορφές παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που δεν θα προέρχονται από την κρατική εξουσία, η οποία επιπρόσθετα θα βρεθεί σε αδυναμία να τα προστατέψει αποτελεσματικά.

Η διεθνής νομική προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων οργανώνεται σήμερα από μια σειρά διεθνών συμβάσεων, οι οποίες αφορούν σε τρεις μεγάλες θεματικές περιοχές: α) το Διεθνές Δίκαιο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, που ισχύει για όλους τόσο σε καθεστώς ειρήνης όσο και σε καθεστώς πολέμου και αποσκοπεί στη συνολική προστασία των ατομικών ελευθεριών και των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως φυσικής και ηθικής οντότητας, β) το Διεθνές Δίκαιο των Προσφύγων, βασικές αρχές του οποίου είναι η μη επαναπροώθηση και η αποφυγή μετατοπίσεων, και γ) το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο, το οποίο στοχεύει στον περιορισμό των συνεπειών της κάθε μορφής πολεμικής σύγκρουσης, στην προστασία των αμάχων και στην παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας και ισχύει τόσο σε περίπτωση διεθνούς ή εμφύλιας πολεμικής σύγκρουσης όσο και σε άλλες έκτακτες καταστάσεις, σύμφωνα με νεότερη αντίληψη.

Το Διεθνές Δίκαιο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων περιλαμβάνει έναν μεγάλο αριθμό διεθνών νομικών κειμένων, τα σημαντικότερα από τα οποία είναι τα εξής:

- ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών (1945)

- η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948)
- η Συνθήκη για την πρόληψη και τιμωρία του εγκλήματος της γενοκτονίας (1948)
- η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών (1950)
- η Διεθνής Συνθήκη για την εξάλειψη κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων (1965)
- τα Σύμφωνα και το Προαιρετικό Πρωτόκολλο για τα πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά δικαιώματα (1966)
- η Αμερικανική Συνθήκη για τα ανθρώπινα δικαιώματα (1969)
- η Τελική Πράξη του Ελσίνκι (1975)
- η Διεθνής Συνθήκη για την εξάλειψη των διακρίσεων σε βάρος των γυναικών (1979)
- ο Αφρικανικός Χάρτης για τα δικαιώματα του ανθρώπου και των λαών (1981)
- η Σύμβαση κατά των βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας (1984)
- η Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού (1989)
- η Σύμβαση για την προστασία των δικαιωμάτων των μεταναστών εργαζομένων και των μελών των οικογενειών τους (1990).

Η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών είναι επιφορτισμένη με την παρακολούθηση της τήρησης του συμβατικού καθεστώτος για τα ανθρώπινα δικαιώματα και ύστερα από έρευνα εκδίδει αποφάσεις διαπιστωτικού χαρακτήρα. Ουσιαστικότερες είναι οι αρμοδιότητες της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης και του Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, ενώ θεσμοί παρόμοιοι με τους ευρωπαϊκούς προβλέπονται από την Αμερικανική Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Τέλος, ο Αφρικανικός Χάρτης για τα δικαιώματα του ανθρώπου και των λαών, προβλέπει τη λειτουργία ειδικής επιτροπής για την εποπτεία της εφαρμογής του. Θεσμικό χαρακτήρα, όμως, τείνει να προσλάβει και ο ρόλος ορισμένων υπερεθνικών, μη κυβερνητικών οργανώσεων, που αναπτύσσουν αξιόλογη και συχνά πολύ αποτελεσματική δραστηριότητα, οι δε καταγγελίες τους έχουν σημαντική απήχηση και ευαισθητοποιούν την παγκόσμια κοινή γνώμη.

Συναφές με τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι και το ζήτημα της προστασίας των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, που σήμερα προβάλλει ιδιαίτερα έντονο. Το διεθνές δίκαιο αναγνωρίζει στις μειονότητες τρεις κύριες ενότητες δικαιωμάτων: δικαίωμα ύπαρξης, που περιλαμβάνει τη φυσική ύπαρξη και το δικαίωμα στη συλλογικότητα, δικαίωμα διατήρησης πολιτισμικής, θρησκευτικής και γλωσσικής ταυτότητας και δικαίωμα ισότιμης αντιμετώπισης. Σε αντίθεση με το παρελθόν, σήμερα θεωρείται ότι η έννοια της μειονότητας δεν περιορίζεται στους ημεδαπούς αλλά περιλαμβάνει και τους αλλοδαπούς που ζουν σε μια χώρα, ενώ ήδη αναπτύσσεται τάση να αναγνωρισθεί στις μειονότητες θεσμικό καθεστώς και θεσμικός ρόλος. Η παγκοσμιοποίηση, η αυξημένη μετανάστευση και η συνολική πολιτισμική εξέλιξη προβλέπεται ότι θα καταστήσουν τις μειονότητες σημαντικό

ζήτημα του διεθνούς δικαίου και των διεθνών σχέσεων και θα αναδείξουν ακόμα περισσότερο τον ρόλο τους.

Το δίκαιο είναι ανθρώπινο δημιούργημα, η δε έννοια της δικαιοσύνης προϊόν του πολιτισμού, αναπτύχθηκε ως έλλογη αντίδραση στην επιβολή και ως έλλογη προάσπιση της φυσικής κλίσης του ανθρώπου προς την απόλυτη ελευθερία. Ως, έλλογη κατασκευή, το δίκαιο, με την ευρύτερη έννοια του όρου, έχει τις καταβολές του στη φυσική τάξη και αφετηριακά απηχεί τις αρχές της. Ως δημιούργημα του πολιτισμού, το δίκαιο κυριαρχείται και χαρακτηρίζεται από το πνεύμα της κάθε εποχής και την υλική πραγματικότητα με την οποία συναρτάται. Περαιτέρω, ο υποχρεωτικός και εξαναγκαστικός χαρακτήρας του δικαίου το καθιστά, εκτός από μέσο έλλογης ρύθμισης των ανθρώπινων σχέσεων, και μέσο εξουσιασμού και επιβολής, που συχνά προσλαμβάνουν καταχρηστική μορφή και οδηγούν σε καθυπόταξη. Το ενδεχόμενο αυτό, που σήμερα ενισχύεται από την τεχνοκρατική και εργαλειακή αντίληψη του δικαίου, αποτελεί ένα από τα κύρια προβλήματα της εποχής μας.

Ένα άλλο πρόβλημα, που συνδέεται με την αντίληψη και το περιεχόμενο που προσδίδει στο δίκαιο η εποχή μας, είναι η βαθμιαία απομάκρυνσή του από τη φυσική τάξη και τις αρχές της, εξέλιξη στην οποία συμβάλλουν σημαντικά η τεχνολογία, που διαμορφώνει νέες πραγματικότητες και νέους τρόπους ύπαρξης και δράσης, η υπερανάπτυξη του φαντασιακού, που περιορίζει τη γνωστική δυνατότητα του ανθρώπου, και η επιδίωξη επιβολής μέσα από τον προσδιορισμό του πολιτισμού, προσδιορισμό για τον οποίο χρησιμοποιείται και το δίκαιο. Περαιτέρω, η συνολική εξέλιξη και οι νέες πραγματικότητες που διαμορφώνονται, δημιουργούν νέες σχέσεις, νέες ανάγκες ρύθμισης αλλά και διαφορετική αντίληψη για το περιεχόμενο και το πνεύμα της ρύθμισης αυτής. Προς την κατεύθυνση προώθησης της επιβολής εξελίσσεται και το διεθνές δίκαιο, που από δίκαιο των εθνών μετατρέπεται, βαθμιαία, σε δίκαιο μιας παγκόσμιας τάξης και των δυνάμεων που την προωθούν και την επιβάλλουν, ενώ οι διεθνείς σχέσεις μετατρέπονται από σχέσεις πολιτικών εξουσιών σε σχέσεις εξουσίας. Περαιτέρω, η παγκοσμιοποίηση, η εξέλιξη της τεχνολογίας, η ραγδαία αύξηση των παγκόσμιων ροών, τα προβλήματα του περιβάλλοντος και της παγκόσμιας ασφάλειας και η συνολική πολιτισμική εξέλιξη, συγκροτούν μια νέα παγκόσμια πραγματικότητα, που καθιστά απαραίτητη την αυξημένη ρυθμιστική παρουσία του διεθνούς δικαίου. Όμως, η αποδυνάμωση του κράτους, η ανάδειξη νέων παγκόσμιων υποκειμένων και νέας μορφής σχέσεων και οι μεταβολές στην οργάνωση του κόσμου δημιουργούν πρόβλημα παραγωγής και εφαρμογής των κανόνων του διεθνούς δικαίου και μια σειρά από σοβαρά θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα. Δημιουργούν όμως και ζήτημα προσδιορισμού της βούλησης, στην οποία θα βασίζεται η παραγωγή του δικαίου μέσα στο παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο του κόσμου που δημιουργείται.

Η εξέλιξη της ανθρώπινης κοινότητας και το τελικό περιεχόμενο της παγκοσμιοποίησης θα επηρεάσουν καθοριστικά την εξέλιξη του διεθνούς δικαίου, τη μορφή του κόσμου και τις σχέσεις των ανθρώπων και των κοινωνιών. Το

βέβαιο είναι ότι, στη φάση αυτή, το διεθνές δίκαιο εξελίσσεται προς μια λιγότερο εθνοκεντρική και περισσότερο υπερεθνική κατεύθυνση, ενώ παράλληλα επιχειρείται να χρησιμοποιηθεί για τις ανάγκες μιας παγκόσμιας επιβολής. Αυτό όμως που προβληματίζει ιδιαίτερα, είναι το ενδεχόμενο μελλοντικής εξέλιξης του δικαίου γενικότερα σε εργαλείο καθυπόταξης και η ταύτισή του με τη βία, καθώς και το ενδεχόμενο να χάσει την πειστικότητα και την αποτελεσματικότητά του στη ρύθμιση των ανθρώπινων σχέσεων ή να αντικατασταθεί από άλλα κανονιστικά συστήματα, που θα προσδιορίζονται περισσότερο από την ισχύ, την τεχνολογία, το φαντασιακό ή το συναίσθημα παρά από τον ανθρώπινο λόγο.

Προοπτικές και Προβληματισμοί

Ο αναπροσδιορισμός της ανθρώπινης κοινότητας και της πολιτικής οργάνωσης της θα αποτελέσει κρίσιμο στοιχείο για το μέλλον των διεθνών σχέσεων. Η ανάγκη ενός τέτοιου αναπροσδιορισμού είναι σήμερα έντονα αισθητή, η κατεύθυνσή του όμως και το ακριβές περιεχόμενό του είναι νωρίς να διαγνωσθούν. Ένα από τα πολλά ζητούμενα, πάντως, είναι η σχέση της ανθρώπινης κοινότητας με την καθολικότητα της παγκοσμιοποίησης, δηλαδή η πολιτισμική αυτονομία της, και η σχέση της πολιτικής κοινότητας με την επιχειρούμενη κεντρική διεύθυνση του κόσμου, δηλαδή η πολιτική και οικονομική αυτονομία της.

Η οργάνωση του κόσμου αποτελεί ένα άλλο κρίσιμο στοιχείο για τον προσδιορισμό των διεθνών σχέσεων. Ένα βασικό ζήτημα είναι αν την οργάνωση αυτή θα συγκροτούν αυτόνομες ανθρώπινες κοινότητες ή θα αποτελεί αυτοτελή και αυτόνομη οντότητα που θα επικυριαρχεί, ακόμα δε αν και σε ποιον βαθμό θα αποτελεί οργάνωση της ανθρωπότητας ή οργάνωση συμφερόντων. Το σημαντικότερο, όμως, είναι αν ο κόσμος θα εξακολουθήσει να έχει ηθική και πολιτισμική συνοχή ή θα οδηγηθεί σε ηθική και πολιτισμική πολυδιάσπαση. Θα πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι η μορφή και οι συσχετισμοί του σύγχρονου κόσμου δεν έχουν ακόμη οριστικοποιηθεί και παγιωθεί, η εξέλιξη του δεν έχει σταματήσει αλλά, αντίθετα, επιταχύνεται και ότι τα ενδεχόμενα διαμόρφωσης διαφορετικών συσχετισμών υλικής και ηθικής ισχύος αποτελούν υπαρκτό στοιχείο της σύγχρονης πραγματικότητας. Τέλος, μια μορφή παγκόσμιας τάξης, άσχετα από τις όποιες αντιρρήσεις για το περιεχόμενο που αυτή επιχειρείται να προσλάβει, αποτελεί παγκόσμια αναγκαιότητα που δεν αμφισβητείται σοβαρά από κανέναν. Το ζήτημα εστιάζεται, επομένως, στο περιεχόμενο που θα προσλάβει, τελικά, η υπό διαμόρφωση παγκόσμια τάξη και ευρύτερα στην αντίληψη για τον κόσμο και τον άνθρωπο που η παγκόσμια αυτή τάξη θα σηματοδοτεί.

Η ανθρώπινη φύση αποτελεί, αναμφισβήτητα, βασικό παράγοντα στη διαμόρφωση των διεθνών σχέσεων. Η ανθρώπινη φύση, όμως, στρεβλώνεται και οι φυσικές κλίσεις του ανθρώπου εκτρέπονται από το φαντασιακό, που σήμερα καλλιεργείται εκτεταμένα και συστηματικά από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, που έχουν ως έναν βαθμό τη δυνατότητα να αποτρέπουν την ανθρώπινη βούληση από το να δημιουργηθεί στη βάση της πραγματικότητας και να κατευθυνθεί στην

επιδίωξη πραγματικών και ουσιαστικών στόχων. Έτσι, είναι ορατό το ενδεχόμενο να καταστούν προνόμιο των οργανωμένων ολίγων η υλική οργάνωση, η ουσιαστική μεταβολή του εξωτερικού κόσμου, οι ουσιαστικές κοινωνικές σχέσεις και επιδιώξεις, η ισχύς και ο προσδιορισμός της βούλησης και της συμπεριφοράς των άλλων και, τέλος, η γνώση. Ο ωφελιμισμός και η επιδίωξη επιβολής οδηγούν τον άνθρωπο σε μορφές οργάνωσης που στοχεύουν στη μονοπώληση των δυνατοτήτων μέσα από τον αποκλεισμό των άλλων ή τον περιορισμό της δυνατότητάς τους να ανταγωνισθούν. Οι μορφές αυτές αποκλεισμού αποτελούν μια μορφή βίας, που αποτελεί δομικό στοιχείο της σύγχρονης πραγματικότητας και της παγκόσμιας τάξης που επιδιώκεται να παγιωθεί. Όμως, οι πρακτικές αποκλεισμού και η αντίληψη επιβολής που κυριαρχούν στην εποχή μας, μπορεί να οδηγήσουν σε γενίκευση και κλιμάκωση της βίας στις ανθρώπινες σχέσεις. Η παγκοσμιοποίηση και οι επιπτώσεις της, οι περιφερειακές συσπειρώσεις και οι ενδεχόμενοι μακροεθνικισμοί, η διαμόρφωση μιας νέας παγκόσμιας τάξης, η επιδίωξη ριζοσπαστικής ανατροπής, η επιδίωξη παγκόσμιας κυριαρχίας, η επιδίωξη κεντρικής οργάνωσης και διεύθυνσης του κόσμου, η διάσταση μεταξύ καθολικότητας και ιδιαιτερότητας, η βία, το οργανωμένο έγκλημα, το ενδεχόμενο να επικρατήσει ανομία σε ορισμένες περιοχές της Γης και τα προβλήματα του περιβάλλοντος θα αποτελέσουν κεντρικά ζητήματα της παγκόσμιας πολιτικής στα χρόνια που έρχονται, η δε δυνατότητα των λαών να διεκδικήσουν με επιτυχία τη διαχείριση της πολιτικής αυτής, θα κρίνει σημαντικά τη διαμόρφωση της στο μέλλον.

Η τεχνολογία παρέχει δυνατότητες, προσδιορίζει την οργάνωση και παράγει συμβολισμούς, θα αποτελέσει δε κρίσιμο παράγοντα για τη διαμόρφωση του κόσμου και των διεθνών σχέσεων. Το ίδιο ισχύει και για την οικονομία, οι διαφορετικές προσεγγίσεις της οποίας και η σχέση της με την τεχνολογία και την οργάνωση του κόσμου θα επηρεάσουν αποφασιστικά τις περαιτέρω εξελίξεις. Ακόμα, η επιβίωση του ραγδαία αυξανόμενου πληθυσμού της Γης, η ένταξη και ο αποκλεισμός, η οικολογική ασφάλεια και η ανθρώπινη ελευθερία, είναι ζητήματα που συνδέονται άμεσα με την τεχνολογία και την οικονομία και θα απασχολήσουν σημαντικά τις διεθνείς σχέσεις και την παγκόσμια πολιτική.

Ο έλεγχος της επικοινωνίας αποτελεί σημαντικό παράγοντα ισχύος. Η επικοινωνία θα εξακολουθήσει να επηρεάζει ολοένα περισσότερο τις διεθνείς σχέσεις, την παγκόσμια πολιτική και την παγκόσμια τάξη, η δε ισχύς θα μεταφέρεται ολοένα περισσότερο στον κόσμο των ροών, που ήδη αποτελεί οντότητα διαφορετική από την κοινωνία και δεν ελέγχεται από το κράτος. Η επικοινωνία θα συνεχίσει να επηρεάζει καθοριστικά την εξέλιξη του πολιτισμού, την οργάνωση του κόσμου και το παγκόσμιο γίνεσθαι και κυρίως θα εξακολουθήσει να επιβάλλει έναν εξωκοινωνικά κατασκευασμένο πολιτισμό, που χρησιμοποιείται ως μέσο παγκόσμιας κυριαρχίας. Όμως, η ανάγκη του ανθρώπου να προσδιορισθεί πιο ουσιαστικά μέσα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και της ρευστότητας που χαρακτηρίζει την εποχή μας, ανάγκη που οδηγεί σε μίαν έντονη αναζήτηση ταυτότητας, θα επηρεάσει σημαντικά την περαιτέρω εξέλιξη του

πολιτισμού και τη δυνατότητα εξωκοινωνικής κατασκευής του.

Ο κόσμος θα είναι σύντομα πολύ διαφορετικός, οι δε μεταβολές που συντελούνται θα δημιουργήσουν νέους παγκόσμιους συσχετισμούς, νέες πολιτισμικές ποιότητες και ένα νέο παγκόσμιο περιβάλλον. Οι νέες συνθήκες που διαμορφώνονται, παρέχουν εξίσου δυνατότητες προόδου και οπισθοδρόμησης, θετικής και αρνητικής εξέλιξης, περισσότερης ελευθερίας ή πληρέστερης καθυπόταξης, υπεύθυνος δε για τις επιλογές και την περαιτέρω κατεύθυνση του κόσμου θα είναι και πάλι αποκλειστικά ο ίδιος ο άνθρωπος.

ΠΗΓΕΣ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ, ΚΩΣΤΑΣ ΜΕΛΑΣ

ΑΠΟ ΤΟΝ 20^ο ΣΤΟΝ 21^ο ΑΙΩΝΑ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ

Η ΜΕΓΑΛΗ ΔΙΑΜΑΧΗ, ΝΟΑΜ ΤΣΟΜΣΚΙ – ΚΡΙΣ ΧΙΤΣΕΝΣ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ, ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ Β. ΑΛΜΠΑΝΗΣ